

TARINAT JA ELÄMÄ
Rättäkitti Tepon talossa 1800–1900-luvuilla

Turun yliopisto
Historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen laitos
Kulttuurihistoria
Pro gradu -tutkielma
Heli Syrjälä
Kesäkuu 2015

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Rättäkitti-noidasta kerrottuja tarinoita on talletettu arkistoihin yli sadan vuoden ajan. Rättäkitin on monissa tarinoissa kerrottu olevan Ypäjällä sijaitsevan Mannisten kylän Tepon talon emäntä. Tarkastelen tässä tutkielmassa Rättäkitistä kerrottujen tarinoiden liittymistä Tepon talon arkiseen elämään ja asukkaisiin sekä pohdin syitä, mistä nämä liitokset voivat johtua.

Tutkimuksen kohteena ovat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistosta sekä muista lähteistä löytyneet Rättäkitistä kertovat tarinat ja tulkinnat. Toisen suuren lähdeaineistoryhmän muodostavat kirkonkirjat, joista olen etsinyt tietoa Tepon talon asukkaista sekä heidän sosiaalisista suhteistaan. Lisäksi olen tehnyt tutkimusta varten haastatteluja. Tutkimuksen tarkoituksena on lähdeaineistojen avulla kartoittaa elämää Tepon talossa Rättäkitti-tarinoiden taustalla sekä tulkita tarinoita uudesta näkökulmasta historiallista todellisuutta vasten.

Vastausten löytämiseksi olen käsitellyt aineistoa useilla eri tavoilla. Tarinoiden tulkitaan olen käyttänyt sekä tilastollisia menetelmiä että lähilukua ja vertailua. Tepon talon asukkaisiin ja elämään olen tutustunut niin muistitietohistorian, sukututkimuksen kuin kartta-aineiston tulkinnan avulla. Rättäkitin hahmoa ja tarinoiden taustoja olen selvittänyt eri katsantokannoista hyödyntämällä mikrohistoriaa sekä mentaliteettien, mielenmaiseman ja kansanomaisen maailmankuvan käsitteitä.

Rättäkitistä kertovien uskomustarinoiden taustalta on löydettävissä yhteyksiä todellisiin, historiallisiin tapahtumiin. Maailman modernisoituminen, arkisen elinpiirin muuttuminen sekä monet ajatusmaailmaa koskevat muutokset vaikuttivat siihen, että tarinat syntyivät. Tepon taloon ne liitettiin mahdollisesti siellä tapahtuneiden ikävien asioiden seurauksena ja lisäksi talosta löytyi henkilö tai henkilöitä, joihin tarinoiden tapahtumat oli helppo yhdistää. Kansainvälisistä vaellustarinoista muodostuneet Rättäkitti-tarinat sisältävät paljon viittauksia 1800-luvun tapahtumiin, joten ne lienee liitetty Loimaan seudulla eläneeseen henkilöön vasta silloin.

Varmuutta Rättäkitin oikeasta henkilöstä ei lähdeaineistosta ole löydettävissä, mutta tekstissäni ehdotan yhtä henkilöä tarinoiden alkulähteeksi. Rättäkitti oli mahdollisesti henkilön lisä- tai lempinimi, jota ei koskaan kirjattu virallisiin asiakirjoihin. Tarinoiden taustalta löytyy mielenkiintoisia yhtymäkohtia kansanuskomuksiin, noituuteen ja arjen mielenmaisemaan. Historia ja tarinat kohtaavat, vaikka yliluonnollisiin tarinoihin pitää välillä vain uskoa.

Asiasanat: arki, huhut, kansanusko, Loimaa, maaseutu, nimitykset, noidat, noituus, sukulaisuus, taikausko, uskomustarinat, Ypjä -- Manninen

TARINAT JA ELÄMÄ
Rättäkitti Tepon talossa 1800–1900-luvuilla

SISÄLLYSLUETTELO

1. TIE KYLÄNRAITILLE.....	1
1.1. Portti menneisyyteen	2
1.2. Paikallistaminen ja apuvälineet	7
1.3. Työkalut ja kivijalka.....	10
1.4. Avaimia tupaan.....	15
2. TARINOIDEN MAISEMA	19
2.1. Rättäkitin tarinat	20
2.2. Tilastojen taikaa	27
2.3. Kirjattu ja kerrottu kansannoita	30
2.4. Tarinoiden polut	35
3. SUKUPOLVIEN ARKI RÄTTÄKITIN MAILLA	42
3.1. Mannisten rajat, maaseudun tavat	43
3.2. Tepon talossa – sisällä ja ulkona	47
3.3. Suhteiden mutkikas verkosto.....	53
3.4. Arkiset askareet ja erikoiset asukkaat	59
4. NOITANA TUNNETTU, NIMELTÄ MAINITTU – VAAN HUUHAKO VAIN....	65
4.1. Rättäkitin noitumispuhat	65
4.2. Nimen salaisuudet	72
4.3. Noidan aika.....	77
4.4. Eka kuuli, toinen luuli, kolmas kertoi eteenpäin	82
4.5. Mielenmaiseman kuvajaiset	87
5. KOHTAAMISIA	93
LYHENNE- JA LÄHDELUETTELO	101
LIITTEET 1–2	

1. TIE KYLÄNRAITILLE

Taikuus ja noituus olivat arjesta poikkeavia asioita, mutta uskomustarinoiden maailmassa kaikki on mahdollista. Yliluonnollisia tapahtumia hallitsivat noidat, tietäjät ja šamaanit, joilla oli hallussaan salaista tietoa ja he osasivat sitä käyttää. Taikataitoisuus herätti ihmisten keskuudessa puheita, ja hyvän ja pahan taikuuden välinen raja oli häilyvä. Välillä hurjiaakin tarinoita Rättäkitti-noidasta on kerrottu useilla eri paikkakunnilla. Niissä on vielä tallella taikaa, jonka avulla ihmisten mielenkiinto saadaan lukittua, ja niistä löytyy vielä rippeitä vanhoista kansanuskomuksista. Rättäkitti elää Loimaan seudulla edelleen tänä päivänä tarinoina, mutta myös kulttuurialan ja matkailun tuotteena. Kirjoitukseni keskittyy maaseudun kylänraitille yhteen sukuyhteisöön ja siihen liittyvään tarinaperinteeseen, joka siirtyi sukupolvelta toiselle arjen aherruksen lomassa. Lisäksi käsittelen noituutta, kansanuskomuksia ja niiden roolia arkielämässä. Tarinat ovat myös kulttuurin tuote ja kulttuurilla on aina suhde menneisyyteensä. Rättäkitti-tarinat kertovat kuulijoilleen jotakin kulttuurista, jonka aikana ne ovat syntyneet ja ne voivat avata jälkipolville ikkunan menneisyyteen.

Tutkin Mannisten kylässä sijaitsevan Tepon talon asukkaiden arkea ja historiaa 1800–1900-luvuilla sekä Rättäkitti-noidasta kerrottuja tarinoita. Tarinoissa Rättäkitin kerrotaan olleen Tepon talon emäntä. Tarinoiden motiivit ovat useimmiten kansainvälisiä, joten samoja aiheita löytyy ympäri Suomen, eri paikkoihin ja henkilöihin kiinnitettyinä. Mielenkiintoista kuitenkin on, miksi nämä tarinat on Loimaan seudulla liitetty juuri Tepon taloon. Asuiko siellä henkilö, jota pidettiin ennustus- ja loitsimistaitoisena? Tarkoitukseni on selvittää, missä ja miten Tepon talon elämä ja Rättäkittitarinat kohtaavat sekä mikä siihen voi olla syynä. Haluan tuoda esiin uuden näkökulman Rättäkitti-tarinoille pohtimalla niitä arjen tapahtumia vasten sekä tuomalla esiin muuttaman sukupolven, joiden aikana tarinoita on kerrottu. Tepon talossa tapahtui samoja arkisia asioita kuin muissakin alueen taloissa. Ihmisillä oli yksittäisiä tapahtumia, jotka hukkuivat arjen rutiineiksi, mutta myös juhlia niin ilossa kuin surussakin. Maalaisyhteisössä talonpoikaistalojen ja muiden toimijoiden kesken oli myös sosiaalisia yhteyksiä, jotka nousevat esiin. Rättäkitti saattaa olla taruhenkilö, joka on muotoutunut ajan kuluessa, mutta Mannisten Teppo on todellinen, kartalle kirjattu paikka.

1.1. Portti menneisyyteen

Rättäkittiin liitettyjä tarina-aiheita on useita erilaisia. Yleisesti kerrotaan hänen ennustuksistaan Loimaan seutua koskien, kuten Loimaan kirkon palosta vuonna 1888. Kuuluisa on myös kertomus varkaan muuttamisesta sudeksi. Kerrotaan Rättäkitin kulkeneen oudosti myös Loimijokea pitkin:

-- Mannisten Tepon emäntä Loimaalta, eli niinkutsuttu Rättäkitti, oli suuri velho. Piti upotettaman Loimijokeen ja pantiin myllynkivi kaulaan. Mutta Rättäkitti ei painunut pohjaan, vaan istu myllynkiven päällä ja kulki pitkin jokea.¹

Tarinoiden joukosta löytyy muutamia harvinaisempia kertomuksia, jotka laajentavat kuvaa Rättäkitistä ja tuovat pohdintoihin Rättäkitin henkilöstä uusia näkemyksiä. Rättäkitti on liitetty vahvasti Loimaan historiaan noin 1600–1700-luvuille, koska uskotaan Rättäkitin eläneen Tepon talossa silloin.

Mannisten kylä sijaitsee nykyään Ypäjän kunnassa, joka muodostettiin vuonna 1877. Ypjäнкylän ja Mannisten kylät siirrettiin Ypäjään Loimaan kunnasta 1911.² Asutus Ypäjän alueelle on tullut viimeistään 1300-luvulla, vaikka viitteitä maanviljelyksestä on jo aiemmalta ajalta.³ Mannisten kylään asukkaat tulivat ilmeisesti Satakunnan suunnalta, kun taas naapurikylät Perttula ja Levä ovat saaneet asukkaansa Hämeestä.⁴ Mannisten naapurikyliä ovat myös Kauhanoja ja Ypjäнкylä. Ypäjän alueelta ei ole löydetty pronssi- tai rautakautista aineistoa, vaikka oletettavaa on, että asutusta alueella on jo silloin ollut, koska kivikauden löytöjä alueelta on olemassa.⁵ Ypjä kuuluu Kanta-Hämeeseen, kun taas Loimaa kuuluu nykyään Varsinais-Suomeen. Alueet liittyvät myös Satakunnan alueeseen, koska ne sijaitsivat maakuntien rajalla. Ypjäällä on hevosopisto ja kunta nimitettiin Suomen hevospitäjäksi 1982.⁶ Ypjä julistautui viikon ajaksi myös kaupungiksi vuonna 2013, koska Emil Cedercreutzin säätiö lahjoitti hevospatsaan, jonka lahjoitusehtoihin tämä kuului.⁷ Perttulassa sijaitseva Ypäjän kirkko on rakennettu 1902, mutta ensimmäinen maininta Tammelan emäseurakunnan Perttulan kappelista samoilla sijoilla on 1500-luvulta.⁸

¹ SKS KRA Humppila. Lahti, V. KRK 60. 39.

² T:mi Lauri Putkonen 2001, 3. Loimaan kunnallinen itsehallinto alkoi 1869 (Laakso 1994, 311).

³ Alanen 2004, 11–12.

⁴ Oja 1946, 5.

⁵ Pesonen 2002, 3.

⁶ Hietamäki 2006, 209.

⁷ Savolainen 1.6.2013, 9.

⁸ *Rakennettu Häme* 2003, 161; Alanen 2004, 14.

Ennen maanomistusolojen muutosta 1900-luvun alussa Tepon talo oli perintöoikeudellinen talonpoikaistalo sekä yksi Mannisten kantataloista. Talo sijaitsi aiemmin ryhmäkylässä, josta se siirrettiin nykyiselle paikalleen isojaon jälkeen. Vuonna 1757 aloitetun isojaon tavoitteena oli saada taloille yhtenäisemmät peltoalat aiemmin yhteisesti hoidettujen sarkajakoisten tilalle.⁹ Valtakunnallisesti isojako tarkoitti tarkempaa verotusseurantaa sekä sitä, että kaikista alueista laadittiin kartat kylä kerrallaan.¹⁰ Selkeät talokohtaiset aluekokonaisuudet mahdollistivat uudisraivauksen ja pitkäjänteisen metsien sekä maan käytön. Kruunun ajaman uudistuksen käänköpuolena oli talonpoikien totuttaminen uudenslaiseen elämänmenoon ja siksi monet talonpojat suhtautuivat siihen varauksella.¹¹ Mannisissa isojako toimitettiin vuosina 1782–86 ja täydennysjako 1902–05.¹² Isojaon yhteydessä ja sen jälkeen tehtiin myös talojen jakoja, joten kylässä oli kymmenen kantataloa lähdes koko 1800-luvun ajan. Timo Parvela näkee isojaon vaikutusten kantavan nykypäivään asti muutoksella, joka erotti kyläläiset toisistaan ja ajoi suomalaiset metsien suojiin erakoitumaan. Hänen mukaansa samalla ”kadotettiin kyläyhteisöt, joissa ihmiset jakoivat tilaa, aikaa ja omaisuuttaan toistensa kanssa.”¹³

Ryhmäkylä sijaitsi lähes Loimijoen rannalla, joka on osittain ollut kylien välisenä rajana. Loimijoen lisäksi tärkeitä maamerkkejä alueella ovat Loimaantie sekä Mannisten läpi virtaava Kuusjoki. Aiemmin joet ja vesialueet olivat nopeimpia ihmisiä sekä alueita yhdistäneitä kulkureittejä. Jokireittien ja hevospelien rinnalle kuljetuskalustoksi ilmestyi rautatie, joka alkoi liikennöidä Turun ja Toijalan välisellä radalla Loimaan ja Ypäjänsylän ohi vuoden 1876 kesäkuussa.¹⁴ Vuoden 1984 jälkeen junat eivät enää Ypäjänsylässä pysähtyneet.¹⁵

Torppia alettiin perustaa Suomeen 1600-luvulla ja perintötalot saivat torppien perustamisoikeuden 1743. Torppa oli itsenäisen talon osatila, jossa asukas harjoitti päätoimista maanviljelystä.¹⁶ Torppiin muuttivat usein ne talojen lapset, joilla ei ollut taloon perintöoikeutta. Isojako mahdollisti torpparilaitoksen laajentumisen, koska aiemmin talon isännän piti kysyä torpan perustamiseen lupa koko kyläkunnalta.¹⁷ Mannisiin ensimmäinen torppa tuli Paavolan taloon 1776. Mannisten taloilla oli kaikilla torppia 1800-luvulla ja vuonna 1890 määrä oli suurimmillaan ollen 33 torppaa.¹⁸ Sanotaan,

⁹ Hyvönen 1982, 96–97.

¹⁰ *Kuninkaittemme jäljillä – Säätöjen aika. Osa 8/10*. Isojakoasian kertoi Kustaa H. J. Vilksa.

¹¹ Laakso 1994, 105.

¹² Isojakokartta 1782–1783; Isojaon täydennyskartta 1902–1905. MML.

¹³ Parvela 10/2013, 43.

¹⁴ Laakso 1994, 287.

¹⁵ Wikipedia, Ypäjä.

¹⁶ Kankaanpää 2004, 368.

¹⁷ Niemelä 2008, 43–44.

¹⁸ Oja 1946, 13.

että kuu on torpparin aurinko, koska torppari joutui työskentelemään isäntänsä pellolla päivisin ja iltaisin piti vielä hoitaa omat peltotilkut. Rahavuokraa ei juuri torpparilaitoksen aikana käytetty, vaan vuokra maksettiin päivätöinä, koska isännille oli enemmän hyötyä tarvittaessa töihin kutsuttavasta työvoimasta.¹⁹ Päivätöissä ruuan sai yleensä talosta ja Ypäjän seudulla elon aikaan talojen pihalle laitettiin pitkä pöytä, jossa koko eloväki ”elomukuloineen” söi.²⁰ Torpparit kokivat osansa kuitenkin raskaaksi päivätyövelvollisuuden vuoksi ja torpparilaitos päädyttiin poistamaan Suomesta vuonna 1918. Monista torppareista tuli pientilallisia ja ne olivat hetken aikaa elinvoimaisia, mutta 1900-luvun kuluessa tilojen määrä romahti monista muutoksista johtuen.²¹

Maaseudulla asui erilaisia ryhmiä talollisväestön lisäksi ja heitä olivat muun muassa torpparit, piiat, rengit ja käsityöläiset. 1700-luvun lopulla Mannisten ryhmäkylässä on asunut mahdollisesti liki sata henkeä, jos keskimäärin kussakin talossa asui noin kymmenen henkilöä.²² Vuonna 1925 Mannisten väkimäärä oli 537 henkeä, kun koko Ypäjän kunnan asukasmäärä oli 4 006 henkeä.²³ Maanomistusolot määrittelivät ihmisen kuulumisen tiettyyn sosiaaliseen ryhmään, joten talolliset ja muu maalla asunut väki kuuluivat periaatteessa eri säätyihin.²⁴ Maalaisyhteisö ei ollut myöhempien aikojen romanttiseksi kuvattu harmoninen, käytännöllinen ja yksinkertainen yhteisö.²⁵ Pinnan alta löytyi paljon muuta ja kuva on monikerroksinen. Taikuus oli yksi tapa ilmaista tunteita, joten kertomukset ovat osin oman aikansa tunteiden tulkkeja. Kertomusten avulla voitiin luoda uusia mielikuvia, jotka vaikuttivat kuulijoiden ajatteluun ja toimintaan.²⁶ Rättäkitti-tarinat kertovat siitä, mikä yhteisössä koettiin poikkeavaksi käyttäytymiseksi. Liittämällä tarinat tiettyihin henkilöihin ja paikkoihin, ne ovat muokanneet ja niistä on muodostunut sosiaalista todellisuutta.

Maaseudun omavaraistaloudessa suurin osa elintarvikkeista tuotettiin itse, mutta osa jouduttiin hankkimaan muualta. 1800-luvun lopulla Loimaalla oli toripäivä perjantaisin ja sieltä saattoi ostaa esimerkiksi joitakin viljoja, jauhoja, lihaa, voita ja kalaa.²⁷ Loimaan seudulta käytiin kauppamatkoilla Turussa ja matka taitettiin hevosella tai kävellen sekä myöhemmin junalla. 1900-luvun alussa ajurina toiminut Vihtori Virtanen kertoo, että Turkuun suunnatuilla matkoilla sinne saatettiin viedä tervaa, viljaa ja

¹⁹ Niemelä 2008, 45.

²⁰ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

²¹ Niemelä 2008, 123.

²² Loimaa, Manninen, rippikirja 1781–1785, JK442A, kuvat 325–332.

²³ Hirsjärvi 1926, 112: tiedot henkikirjoista. Huuhtanen 1978, 248: 1925 väkiluku 4224 henkilöä (lähde: Suomen virallinen tilasto (SVT): Väkilukutilasto).

²⁴ Heimo 2010, 99.

²⁵ Stark 2005, 86.

²⁶ Koski 2011, 41.

²⁷ Laakso 1994, 240.

puutavaraa. Takaisin tuotiin esimerkiksi suolaa ja viinaa.²⁸ Vielä 1920-luvulla Mannisten talolliset myivät maatalouden ylijäämää Turkuun.²⁹ Kihlasormuksetkin haettiin Turusta, koska Loimaalla ei ollut kultasepäntliikettä.³⁰

Alueella on saviset pellot, joita on raskas muokata, mutta maanviljelys on ollut alueen pääelinkeino. Karjatalous painottui omavaraisuuden säilyttämiseen, sillä lehmiä ei saatu lypsettyä talviaikaan ennen heinäviljelyn aloittamista 1800-luvun loppupuoliskolla. Kun rehuongelma oli saatu ratkaistua, alkoivat lehmät tuottaa enemmän maitoa ja talous saattoi saada tuloa maitotaloustuotteiden myynnistä.³¹ Se merkitsi uuden ajan alkua maataloustuotannossa ja elinkeinorakenteen muutosta. Vauhdilla perinteistä elämää murtanut yhteiskunnallinen kehitys 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa muutti pysyvästi vanhan maatalousyhteisön taloudellista, sosiaalista ja sivistyksellistä elämänpiiriä. Mahdollisesti Loimaan seudulla pyrittiin kuitenkin pitämään kiinni vanhoista elintavoista, koska uudistuksiin suhtauduttiin varauksellisesti. Seudulla eli myös vahvana evankelinen liike, joka halusi pitää kiinni vanhoista arvoista ja perinteistä.³² Kirkolliset toimitukset olivat tärkeitä elämän merkkipylväitä ja uskonto saattoi ohjata arkea vahvastikin. Loimaan seudulla on arvostettu ahkeruutta ja kovan työn tuomaa tulosta. Myös säästäväisyys on ollut tärkeä arvo, vaikka saviset pellot ovat tuottaneet myös vaurautta.³³ Maaseudulla kohtasivat agraarinen, kristillinen ja kansallinen kerrostuma, jotka ohjasivat toimintaa ja muokkasivat mielenmaisemaa.³⁴

Kansanomaiset uskomukset noidista ja taikuudesta yhtenäistyivät toisen maailmansodan jälkeen. Elettävä kulttuuri muokkasi käsitykset ja perinteen omannäköiseksi, muuttaen samalla mielikuvia menneisyydestä.³⁵ Käsitykset noidista ja noituudesta Suomen alueella ovat vaikuttaneet myös Rättäkitti-tarinoihin. Vaikka kristinuskolla oli vakaa sijansa ihmisten arjessa, kuuluivat siihen myös erilaiset onnen turvaamiseksi tarkoitetut, kansanomaiset riitit. Titus Hjelmin mukaan noituus käsitetään nykypäivänä välineenä, jonka toimintaa ovat muun muassa loitsut. Noituus voidaan esimerkiksi wiccan tavoin nähdä uskontona, joka on paljon suurempi kokonaisuus kuin pelkästään loitsut ja pahat silmät.³⁶ Noituuden voi nähdä elämäntapana, jossa tiettyjen rituaalien avulla voidaan pyrkiä vaikuttamaan maailman tai oman elämän tapahtumiin.³⁷

²⁸ *Loimaalaisia – vahvaa väkkee* 2005, 64–65.

²⁹ *Suomen maatilat II, Hämeen lääni* 1931, 1474.

³⁰ *Loimaalaisia – vahvaa väkkee* 2005, 64–65.

³¹ Niemelä 2008, 93.

³² Laakso 1994, 41, 561–562.

³³ *Loimaalaisia – vahvaa väkkee* 2005, 7.

³⁴ Tuomaala 2005, 49.

³⁵ Nenonen 2006, 219.

³⁶ Hjelm 2005, 11–18.

³⁷ Ks. nykynoituudesta esim. Greenwood 2000.

Taikuus, taikataidot ja niiden harjoittaminen voidaan nähdä myös symbolisena, kulttuurisena ja sosiaalisena pääomana, joiden avulla saatettiin saada esimerkiksi arvovaltaa tai materiaalista hyötyä.³⁸ Noita on kristillisessä kuvastossa nähty paholaisen liittolaisena, oman edun tavoittelijana ja pahantekijänä. Noidat on joskus samaistettu myös trulleihin.³⁹ Rättäkitti kuvataan tarinoissa useimmiten noidaksi, jolla oli sekä ennustamisen lahja että yliluonnollisia voimia.

Tutkimukseni käsittelee aikaa kahdella vuosisadalla ja sijoittuu noin vuosiin 1844–1967. Tänä aikana Tepon talossa asui yksi suku ja Rättäkitti-tarinoita päätyi arkistoihin. Aikarajaukseni laventuu nykypäivään asti ja jonkin verran myös vanhempiin tapahtumiin. Aikakaudella elettiin teollistumisen ja modernisaation alkuvaiheita, sekä kaupungistumisen ja maaseudun hiljentymisen aikaa. Myös uskomusmaailma muuttui, kun kansakoululaitos sai jalansijaa ja ihmiset alkoivat saada enemmän tietoa esimerkiksi luonnontieteellisistä tutkimustuloksista.

Vuonna 1844 Tepon talossa elettiin murrosvaihetta, jolloin Ulrika Justina Thomasintytär meni naimisiin Mannisten Haverin talon pojan, Johan Michelinpojan kanssa ja heistä tuli Tepon talollisia.⁴⁰ Ypjänskylän Vanhasta Myllykylästä kotoisin ollut Ulrika Justina oli aiemmin naimisissa Tepon talon pojan Matts Michelinpojan kanssa, joka kuitenkin kuoli keuhkotautiin vuonna 1842. Ajan tavan mukaan vaimo otti rinnalleen uuden aviomiehen suruajan päätyttyä. Näin ollen suku talossa alkoi versoa uusista vanhemmista. Tepon talon asukkaiden osalta keskityn pääasiassa kolmeen sukupolveen. Ulrika Justinan ja Johanin jälkeen taloa isännöivät heidän tyttärensä Emma Katariina miehensä Kallen kanssa ja kolmantena polvena taloa hoitivat Emman ja Kallen lapset.⁴¹ Viimeisimpinä taloa isännöivät Hilda ja Ernest Fredrik eli Veetu. Tutkimusjaksoni päättyy noin vuoteen 1967, jolloin Veetu kuoli ja tilan omistajuus vaihtui.

³⁸ Stark 2004, 71.

³⁹ Jauhiainen 1999, 125.

⁴⁰ Käytän Ulrika Justina Thomasintytär muotoa. Nimi on ollut myös muodossa Ulla Justiina, mutta Ulrika Justina on kastettujen luettelossa. Ulrika Justinan tytär, Emma Katariina, on kirjattu myös muotoon Emma Kaisa. Hänen miehensä löytyy nimellä Kaarle, mutta käytän tässä hautakiven muotoa Kalle.

⁴¹ Emma ja Kalle Tepon lapset (suluissa syntymävuosi): Kaarle Oskari (1874), Juho Lauri (1876), Emilia Wilhelmina (1878), Emma Serafia (1879), Anselm Reinhold (1881), Eliina Vappu (1883), Anna Lahja (1885), August Hjalmar (1888), Maria Auruura (1890), Paavo Immanuel (1892), Ernest Fredrik (1894) ja Hilda Alina (1896).

1.2. Paikallistaminen ja apuvälineet

Lähden paikallistamaan elämää Rättäkitti-tarinoiden taustalla erilaisten lähdeaineistojen avulla. Alkuperäislähteinä käytän esimerkiksi kirkonkirjoja, haastatteluja sekä arkistoista saamiani Rättäkitti-tarinoita.⁴² Erilaiset lähteet kertovat asioista erilaisia puolia. Yhdestä asiasta tai paikasta voi löytää uusia näkökulmia erilaisista lähteistä, ja tekemällä tulkintoja niistä yhdessä sekä erikseen.⁴³ Haastatteluista yksi on 1980-luvulta ja loput olen tehnyt tätä tutkimusta varten. Haastatteluista olen saanut paljon muistitietoa, jota käsittelen lähteenä, enkä kiinnitä huomiota tiedon oikeellisuuteen tai virheellisyyteen. Muistitieto myös täydentää muista lähteistä saamiani tietoja. Muistitiedon käyttäminen lähteenä antaa mahdollisuuden käyttää sitä omien näkemysten vahvistuksena.⁴⁴ Muutin haastateltavieni ja muiden minuun yhteyttä ottaneiden nimet yksityisyyden turvaamiseksi, koska tämä kirjoitus julkaistaan julkisessa tietoverkossa. Julkisuuudessa toimivat henkilöt sekä tutkijat ovat tässä kirjoituksessa omilla nimillään.

Talojen asukkaiden tietoja keräsin vuosien 1873–1963 osalta Ypäjän kirkkoherranviraston mikrokorteilta. Vanhemmat kirkonkirjat vuosilta 1818–1872 löytyvät Suomen Sukuhistoriallisen Yhdistyksen digitoiduista kirkonkirja-aineistoista.⁴⁵ Käytin pääasiassa rippikirjoja, mutta joitain asioita olen tarkistanut esimerkiksi haudattujen ja kastettujen luetteloista. Tietoja olen täydentänyt haastattelujen ja tutkimuskirjallisuuden avulla sekä omista sukututkimusaineistoistani. Keräsin rippikirjoista Tepon talon asukkaat ja saman talo-otsakkeen alle kirjatut torpparit ja muut henkilöt. Poimin tiedot myös Ypäjänkylän Myllykylän osalta, koska oletan sen tapahtumien vaikuttaneen myös Tepon talon elämään ja Rättäkitti-tarinoihin. Kirkonkirjojen tarkoituksena oli väestötietojen ylläpidon lisäksi seurata ja valvoa ihmisten kirkossa käymistä sekä pitää esimerkiksi kirjaa maksetuista hautaus- ja kastekuluista. Kirkonkirjoihin tallentui myös paljon muuta tietoa, jota hyödynnän tässä tutkimuksessa. Rippikirjat kuvaavat myös henkilöiden sosiaalista asemaa. Mannisten kylään tutustuin alkuperäisen isojakokartan ja siitä tehdyn kopion avulla. Olen hyödyntänyt myös muuta alueelta tehtyä kartta-aineistoa.

Tärkeimpiä lähdeaineistoja tarinoiden tarkasteluun ovat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto (jatkossa KRA) ja Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys ry:n arkisto (jatkossa LHKMY). Tärkeitä ovat myös haastatteluissa

⁴² Suuret kiitokset kaikille haastattelemilleni henkilöille ja muille tutkimuksessani avustaneille, joilta sain paljon tietoa ja apua sekä sain tavata mukavia ihmisiä.

⁴³ Ginzburg 1996, 189.

⁴⁴ Abrams 2010, 15.

⁴⁵ Kirkonkirjoja ovat Suomen alueella pappien ylläpitämät kirkolliset, väestöä koskevat kirjat ja muistiinpanot. Niitä ovat kastettujen, haudattujen ja vihittyjen luettelot, rippikirjat sekä muuttaneiden luettelot. Lisäksi on pidetty lastenkirjoja, joihin on kirjattu rippikoulua käymättömät lapset.

saamani tarinatoisinnot sekä Heikki Mäkitalon muistiinpanot (Liite 1). KRA:sta Rättäkitti-tarinoita kertyi noin 200 arkistoyksikköä. KRA:oon on kerätty perinnetietoa erilaisin keruin sekä vastaajaverkoston välityksellä jo 1800-luvun alusta lähtien.⁴⁶ Arkistoista löytyvissä tarinoissa on useimmiten kerrottu monta eri aihetta samassa kertomuksessa.⁴⁷ Tämä tulee selkeästi ilmi Frans Kuusiston kertomuksessa, jossa hän ilmeisesti yrittää kertoa kaikki tietämänsä Rättäkittiin liittyvät asiat, mutta tarinan muotoon päätyy oikeastaan vain kertomus pojan sudeksi muuttamisesta (Liite 2). LHKMY:n aineistontarinat ovat koululaisten vuonna 1927 keräämiä paikallistarinoita. Keräys toteutettiin Lounais-Hämeen kuntien alueella,⁴⁸ mutta aineistoa kertyi myös lähikunnista kuten T.I.:n Koskelta. Keräyksen ansiosta kertyi tuhatkunta paikallistarinaa.⁴⁹

Niilo Ikola keräsi Rättäkitti-tarinoita 1900-luvun alussa ja julkaisi niistä pidemmän artikkelin *Rättäkitti. Loimaalainen noitatarina*. Käytän Ikolan artikkelia alkuperäislähteen tavoin, koska teen siitä joitakin tulkintoja. Ikola yhdisteli tarinat ja niiden yksityiskohdat artikkeliaan varten eri kertojien kertomuksista saadakseen tarinoista yhtenäisiä.⁵⁰ Alkuperäisaineistooni kuuluvat myös Pirkko Jaakolan kirjoittama *Prättäkitti, noita Nousiaisista* -kuunnelma, joka esitettiin yleisradiossa 1980 ja sen käsikirjoitus sekä Hannele Laaksosen kirjoittama ja esittämä näytelmä *Prättäkitti. Noita vai nainen edellä aikaansa*. Kristiina Kestinen kirjoitti vuonna 1990 folkloristiikan C-tutkielman Rättäkitti-tarinoista Turun yliopistolla. Hän on käyttänyt aineistonaan KRA:n tarinoita, joiden perusteella hän on pohtinut muun muassa tarinoiden sisältöä, tarinoiden esiintymisalueita ja kertojien ikää sekä sukupuolta. Käsittelen tarinoita arkistoyksiköittäin, kun taas Kestinen on käsitellyt aineistoa paikkakunnittain ja kerääjittäin.⁵¹ Kestinen on tutkinut nimenomaan tarina-aineistoa, kun taas oma työni laajentaa näkemystä arkiseen elämään tarinoiden ympärillä.

Tutkimuskirjallisuuteeni kuuluu paljon eri alojen tutkimusta. Marko Nenosen ja Timo Kervisen kirjoittama *Synnin palkka on kuolema* -teos kuvaa erilaisia noituusoikeudenkäyntejä ympäri Suomen 1500–1700-luvuilla. Se antaa värikkään kuvan viranomaisten toimista yrittää kitkeä pakanallisuutta ja taikakeinoja kansan keskuudesta. Rättäkittiä ei kirjan sivuilta löydy, mutta se antaa tietoa siitä arjesta, jossa menneen ajan noidiksi epäillyt elivät. Nenonen jatkoi Euroopan noitavainojen tutkimusta kahdessa teoksessa 2000-luvulla ja myös ne antoivat näkemyksiä kirjoitukselleni. Tutkimuskir-

⁴⁶ Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran internet-sivut.

⁴⁷ Kestinen 1990, 20.

⁴⁸ Forssa, Humppila, Jokioinen, Koijärvi, Somerniemi, Somero, Tammela, Urjala, Ypäjä.

⁴⁹ Pohjakallio 1986, 93.

⁵⁰ Ikola 1928, 96. Ikolan kirjoitus on julkaistu ensi kerran 1911 ja 1928 on kirjasta otettu toinen painos.

⁵¹ Kestinen 1990, tiivistelmä.

jallisuuteen kuuluvat myös muiden tekemät tulkinnat Rättäkitti-tarinoista, kuten Veikko Laakson *Suur-Loimaan historia II*:ssa. Lisäksi olen käyttänyt lukuisaa määrää erilaisia artikkeleita ja teoksia, joissa kerrotaan noituudesta, kansanuskosta ja aikakauden elämästä maatalousyhteisössä. Kaskuja ja tarinoita Loimaan seudulta on kirjannut muistiin Raija Kouri ja näistä teoksista löytyy jonkin verran tarinoita myös Rättäkitistä, mutta ne kertovat elävästi myös alueen ajatusmaailmasta. Ypäjän kunnasta tehtyjen arkeologisten ja muiden inventointien raportteja olen myös käyttänyt lähteinä.

Työtäni ovat tukeneet monet apulähteet ja -välineet. Internetissä vapaasti käytössä olevaa *Hiskiä* eli Suomen Sukututkimusseuran nettisivuilla olevaa *Historiakirjojen tietokantaa* käytin nopeaan tietojen täydentämiseen ja yksityiskohtien etsintään.⁵² Tietokanta on muodostettu vanhoista Mustista kirjoista, joihin on kirjoitettu puhtaaksi kastettuja, haudattuja, vihittyjä ja muuttaneita.⁵³ Lisäksi tärkeänä apuvälineenä ovat olleet Timo Verhon Loimaan seudulta kokoamat talonpoikaissukujen sukutaulut.

Yritin hankkia tietoa myös lehti-ilmoituksen välityksellä, jonka paikallinen *Loimaan lehti* julkaisi ja sainkin muutaman yhteydenoton.⁵⁴ Matkalle on sattunut muutama onnenkantamoinen, kuten Ypäjän kirkkoherranvirastossa diakonissan avustamana tavoitettu haastateltava, sekä sähköpostiin tupsahtanut viesti Anulta, joka ystäviensä kanssa kutsui Rättäkittiä ilmestyväksi kirkon pihamaalla. Lisäksi eteeni on tullut useita sivupolkuja, joita ei tähän tutkimukseen voinut kaikkia sisällyttää. Yhtenä sivupolkuna oli tutustuminen Loimaan Opistolla oleviin tavaroihin, jotka ovat Maija Lintulan jäämistöä. Maijan äiti oli Tepon talon tytär.

Tutkimushistoriallisesti Rättäkittiä ei ole paljon tutkittu. Kestisen tutkimus ja Ikolan artikkeli ovat laajimpia esityksiä Rättäkitistä aiemmin. *Kotiseutu*-lehdessä oli muutamia artikkeleja 1900-luvun alkukymmenillä, joissa Rättäkitti mainittiin. Veikko Laakso on myös muutamien muiden kirjoittajien tavoin pohtinut Rättäkitin hahmoa eri kirjoituksissa. Ehkä omalla tutkimuksellani on nyt paikkansa Rättäkitti-tutkimuksen kentällä. Näkemykseni on osin erilainen kuin muilla, vaikka alkusysäyksenä kaikelle ovatkin olleet uskomustarinat.

Olen eri lähteisiin tutustuessani löytänyt asioita, jotka voidaan luokitella arkaluontoiseksi tiedoksi. Arkaluontoisiksi kokemiani asioita en paljasta tässä tutkimuksessa. Näen, että olen vastuussa niin lähteilleni kuin menneisyyden henkilöillekin siitä,

⁵² Suomen Sukututkimusseuran Historiakirjat internet-sivu.

⁵³ Suomen Sukututkimusseuran internet-sivu: Hiski-projekti, yleistietoa. Mustat kirjat ovat Suomen Sukututkimusseuran alun perin käsin kopioimia listauksia. Niiden kopioimistyö toteutettiin vuosina 1924–1948 (Vuorinen 1995, 4). Tiedot kerättiin vanhoista kirkon asiakirjoista, ja siirtovaiheessa aineistoon on saattanut tulla kirjoitusvirheitä. Mustat kirjat on mikrofilmattu ja niistä ovat vapaaehtoiset sukututkijat kirjoittaneet tiedot tietokantaan.

⁵⁴ Hakala 28.2.2013, 11.

että kohtelen heitä kunnioittaen. En myöskään halua, että kirjoitukseni luokitellaan juoruiluksi kenestäkään paikallisesta henkilöstä tai talosta. Olen saanut ja kerännyt tietoni pääasiassa julkisista lähteistä, joihin periaatteessa kenellä tahansa on pääsy. Näin ollen katson, että julkaisemani tiedot eivät loukkaa ketään. Esimerkiksi kirkonkirjoja enemmän voi juoruiluna nähdä maataloista kootut kirjat 1900-luvun aikana, joissa kerrotaan melko tarkkaan talojen elämästä, tuloista ja varallisuudesta. Tarinoita pyrin käsittelemään objektiivisesti, mutta saatan ajatella niistä eri tavalla kuin paikalliset, ja saatan myös avata tarinoita niin, että ne menevät jonkun mielestä pilalle. Se ei kuitenkaan laske tarinoiden kulttuurihistoriallista arvoa: tarinat ovat olemassa, vaikka niiden synnyt syvät olisikin avattu. Lisäksi haluan tuoda esiin näkemykseni siitä, että tarinoiden kertomilla asioilla voi olla myös historiallinen taustansa. Tarinat ovat tärkeitä ihmisten identiteetille ja paikallistunteelle, mutta niillä voi olla merkitystä myös yleisemmin, laajemmalle yleisölle.

1.3. Työkalut ja kivijalka

Talolla, niin kuin tutkimuksellakin, pitää olla kivijalka, johon se voi tukeutua. Tutkimuksen rakentamista varten tarvitaan työkaluja, joilla kertomuksesta saadaan uutta tietoa sekä eheä kokonaisuus. Rättäkitti-tarinoiden ja Tepon talon elämään tutustuessani olen koonnut työkalupakin, josta löytyy välineitä niin muistitietohistorian kuin tarinoiden tutkimiseenkin. Erilaisten pienten vihjeiden, johtolankojen, avulla tarinoiden taustalta voi löytää uusia asioita, jotka täydentävät kokonaiskuva.⁵⁵

Muistitietohistoria on yksi tapa nostaa vanhoja tapahtumia jälleen eläviksi ja tuoda arjen ääni esiin. Ihmiset kertovat haluamistaan aiheista, mutta kertomuksen ulkopuolelle saattaa jäädä asioita, jotka eivät kosketa ihmisen tunteita. Käytän tässä työssä haastatteluin ja tekstein saamistani tiedoista termiä *muistitietohistoria*. Perustan näkemykseni Saara Tuomaalan tavoin siihen, että lähtiessäni kyselemään ihmisiltä menneisyyden tapahtumista on tarkoitukseni kerätä muistitietoa, mutta samalla liittää se myös historialliseen kontekstiinsa.⁵⁶ Muistitieto ei välttämättä ole totuus siitä mitä tapahtui, vaan se voi kertoa kokemuksista ja merkityksistä, joita ihmiset ovat tapahtumaan

⁵⁵ Ginzburg 1996, 183–184.

⁵⁶ Tuomaala 2006, 272.

liittäneet.⁵⁷ Muistitieto ei ole yksistään muistojen lähde, vaan se on myös kertojan tulkinta tapahtumista, ja on sen vuoksi moniulotteinen, luova ja vakiintumaton.⁵⁸

Tarina-aineistoa olen lukenut niin lähiluvun kuin tilastojenkin avulla. KRA:n aineistosta laadin tietokannan, jonka avulla saatoin löytää tarinoista erilaisia seikkoja, mutta tarkastella tarinoita myös aiheittain ja erilaisten ryhmittelyjen avulla.⁵⁹ Asukkaisiin ja Tepon talon elämään tutustuessani olen käyttänyt sukututkimuksen tarjoamia toimintamalleja sekä myös mikrohistoriallista metodia, jossa pienten ja joskus huomaamattomienkin johtolankojen avulla haetaan vastauksia. Johtolangot voivat viedä syvemmälle todellisuuteen ja auttaa päästelemään asioita.⁶⁰ Historiantutkija siis tavallaan saalistaa menneisyyden elämää tutkimalla sen jättämiä jälkiä. Ajallisesti tutkielmani ei ole mikrohistoriallista, mutta paikallisesti kyllä, koska keskityn yhteen taloon ja sen lähialueen tapahtumiin. Kirkonkirja-aineistoon tutustuin lähiluvun avulla sekä laatimalla erilaisia taulustoja, joiden avulla saatoin havainnoida kylän elämää pidemmällä aikavälillä. Eri aineistojen, kuten esimerkiksi kartta- ja sukututkimusaineistojen, yhdistämisellä oletan löytäneeni merkityksiä, jotka johtivat Rättäkitti-tarinoiden syntyyn.

Yhtenä teoreettisena lähtökohtana pidän *mentaliteettien* tutkimusta, joka on kiinnostunut ihmisten arjen ilmiöistä ja niiden ymmärtämisestä.⁶¹ Mentaliteetteja pitää lähestyä herkällä sydämellä ja avoimin mielin, koska ne eivät ilmene lähdeaineistosta suoraan, vaan ne on pääteltävä pienten vihjeiden perusteella.⁶² Mentaliteetit muuttuvat hitaasti ja toimivat niin sanotuissa syvissä vesissä ihmisen mielessä, eikä niitä välttämättä tiedosteta. Ne kertovat myös yleisestä, henkisestä ilmapiiristä. Ympäröivä tilanne ja tunteet ohjaavat ajattelua ja toimintaa, jotka vaihtelevat sukupuolittain ja ikäkausittain.⁶³ Mentaliteeteilla ymmärretään yleensä yhteisesti jaettuja ajattelun ja kokemisen malleja, elämänasenteita, arvoja ja tunteita, ja ne auttavat ihmistä hahmottamaan maailmaa.⁶⁴ Tarinoiden konteksteissa piileskelevät käsitykset voivat tuoda mentaliteetteja ilmi,⁶⁵ samoin kuin kulttuurin toimintatavat, uskomukset ja arvotkin. Mentaliteetit ovat tiiviissä suhteessa sosiaalisiin rakenteisiin ja ne voivat ilmetä oudon käytöksen

⁵⁷ Salmi-Niklander 2006, 201; Abrams 2010, 26.

⁵⁸ Abrams 2010, 105.

⁵⁹ Tein tietokannan tätä tarkoitusta varten, joten työn edetessä lisäsin erilaisia kenttiä tarpeideni mukaan. Jokainen tietokannan tietuerivi sisältää koko tarinan sekä arkistokortin tiedot, jotka useimmiten sisältävät arkistoviitteen, julkaisu- tai arkistointivuoden, kertojan ja kerääjän tiedot. Tietokanta on tehty omasta näkökulmastani käsin, eikä se seuraa mitään valmista kaavaa.

⁶⁰ Ginzburg 1996, 39, 44–45.

⁶¹ Honkasalo 2008, 161.

⁶² Hyrkkänen 2002, 98; Manninen 1989, 71.

⁶³ Hyrkkänen 2002, 41, 82; Kaivola-Bregenhøj 1988, 29.

⁶⁴ Siikala 1999, 24–25.

⁶⁵ Knuuttila 1989, 190.

seurauksena.⁶⁶ Lisäksi ihmisen toimintamallit ovat usein yksilöllisiä ja persoonallisia ajatuksia ja käsityksiä, vaikka samankaltaisuuksia on löydettävissä.⁶⁷ Mentaliteetit toimivat siis osana ihmisen jokapäiväistä työkalupakkia, ja ne ohjaavat sekä neuvovat toimimaan tietyssä tilanteessa tietyllä tavalla.

Marja-Liisa Honkasalo puhuu teoksessaan *Reikä sydämessä. Sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa* ihmisen *mielenmaisemasta*, jonka hän osin liittää mentaliteetteihin. Se on käsitettävämpi kuin maailmankuva, joka kuulostaa hyvin laajalta. Mielenmaisema sitoo asiat tiiviimmin ja konkreettisemmin kuulijan omaan kokemusmaailmaan. Se on kerrostuma eletyistä ajoista ja siihen liittyy jatkuvasti uusia kerroksia, aivan kuten luonnossa nähtävään maisemaan. Kerroksellista maisemaa havainnoimalla voi nähdä jotain syvempää; tuntee syvemmin. Mielenmaisema on alati muuttuva ja jatkuvassa liikkeessä oleva elämän kuvajainen. Mielenmaisema on osin yksilöllinen, osin yhteisesti jaettu ja sen avulla myös muistetaan asioita.⁶⁸ Käytän mielenmaisema-termin lisäksi maailmankuva-käsitettä tutkimuskirjallisuuden hengessä. Osin nämä käsitteet ovat tekstissäni päällekkäisiä, mutta myös limittäisiä.

Kansanomaiseksi käsitetty *maailmankuva* kantaa mukanaan vuosisataisia perinteitä ja se on hitaasti muuttuva, uusia vaikutteita omaksuva, abstrakti käsite. Se voi löytyä ajattelun ja toiminnan merkityssisältöjen kautta eri aikakausina.⁶⁹ Kansanomaisen maailmankuva sisältää usein ristiriitaisia käsityksiä ideoista, uskomuksista ja käsityksistä, jotka limittyvät keskenään.⁷⁰ Se on muodostunut nähdystä, koetusta ja opitusta, ja antaa vastauksia siihen, miten yksilöllisesti ja yhteisöllisesti maailma käsitetään. Maailmankuvan kokonaisuuden muodostumiseen vaikuttavat niin ihmisen sisäiset toimintamallit kuin ulkopuolelta tulevat vaikutteet.⁷¹ Se voidaan jakaa kahdeksi ulottuvuudeksi siten, että tiedostamatonta ulottuvuutta kutsutaan mentaliteetiksi ja tietoista maailmankatsomukseksi.⁷² Vihjeitä maailmankuvasta voi löytyä ilmaisuista ja esimerkiksi kulttuuri-ilmiöistä, jotka ymmärretään eri aikoina eri tavoin, vaikka toiminta pysyy samankaltaisena.⁷³ Osa Rättäkitti-tarinoista on saatettu käsittää aiemmin eri tavalla. Aikalaisille ne ovat olleet arkea ja merkitykset ovat olleet selkeitä. On siis katsottava myös seudun arkisia tapahtumia, yhteisöä, taloja, omistusolosuhteita ja asioita tarinoiden ym-

⁶⁶ Le Goff 1985, 172, 175–176.

⁶⁷ Hyrkkänen 2002, 87.

⁶⁸ Honkasalo 2008, 182–183.

⁶⁹ Knuuttila 1989, 206.

⁷⁰ Siikala 1999, 26–27.

⁷¹ Ks. esim. Douglas 2000, 147.

⁷² Hyrkkänen 2002, 110.

⁷³ Siikala 1999, 27.

pärillä. Tarinat eivät ole irrallisia kontekstistaan, vaan seudun ja laajemmankin alueen tapahtumat käyvät niiden kanssa vuoropuhelua.

Kirjoitustani ja tulkintojani ohjaavat erilaiset käsitteet, jotka arkisina sanoina saattavat kuulostaa itsestäänselvyyksiltä. Sanojen taustalta paljastuu kuitenkin joitakin erityisyyksiä. Puhuessani *talosta* tarkoitan sillä kokonaisuutta, johon kuuluvat sekä rakennukset niin sisältä kuin ulkoa, ihmiset ja piha sekä talon varallisuus. 'Tepon talo' tarkoittaa siis itse rakennusta, mutta myös sen asukkaita ja talo määrittäytyy sekä henkisesti että fyysisesti yhdeksi kokonaisuudeksi, sillä talo liitti yhteen ihmiset ja omaisuuden. *Asukkailla* tarkoitan talossa asuneita henkilöitä eli talon isäntäväkeä perheineen, talossa asuneita sukulaisia ja tilalla työskennelleitä ihmisiä.

Paavo Oinonen on tutkinut fiktion ymmärtämistä ja merkityksiä radio-ohjelma *Könnin kellon* vastaanotossa. Hän kirjoittaa päähenkilöiden olleen erittäin kiintyneitä vanhaan sukutilaansa ja maaseutuun, ja kutsuu tätä kiintymystä nimellä *maausko*.⁷⁴ Termi sopinee tutkimukseeni, koska Tepon asukkaat tuntuvat kiinnittyvän taloon. Suku lähes sammui ja osittain hajosi eri puolille maapalloa, mutta kiintymys tilaan, sen tapahtumiin, asukkaisiin ja maaseudun elämäntyylisiin on säilynyt. Voin siis kuvailla yhdeksi tutkimukseni motiiveista juuri maauskoa; uskoa siihen, että tietyt asiat ovat pysyviä ja olemassa, vaikka niitä ei välttämättä paljaalla silmällä ole nähtävissä. Rakkautta maahan kuvaa myös Emmanuel Le Roy Ladurien lausahdus: ”Ajatuksena ei ole vain, että ihminen on kasvatuksensa tulos; lihallinen side yhdistää ihmisen leipään, josta hänen ruumiinsa on rakentunut, ja leivän kautta maahan, joka on tuottanut leipäviljan ja johon ihminen on kerran palaava.”⁷⁵

Kyliä eri talojen asukkaita yhdistivät toisiinsa monimutkaiset *sukulaisuus- ja suhdeverkostot*. Le Roy Ladurie tuo esiin perhettä ja sukua kuvaavan käsitteen *domus*, joka tarkoitti yhdessä elävien ihmisten ryhmää. Se sisälsi tulen keittiöliedessä, maat, omaisuuden, lapset ja avioliittositeet. Talonpoikaisperhe oli perussolu, josta kylä rakentui.⁷⁶ Le Roy Ladurien teos kuvaa 1200-luvun ranskalaista kylää, mutta aikakausierosta huolimatta näen yhtymäkohtia ajattelussa verraten 1800-luvun elämään. Talojen välillä oli henkisiä yhteyksiä niin sukulaisuuden kuin muidenkin sosiaalisten verkostojen kautta, kun esimerkiksi kummissuhteet sitoivat talojen ihmisiä toisiinsa. Suku voidaan vaakasuuhtaisesti ymmärtää laajastikin, mutta aiempia sukupolvia muistetaan yleisimmin vain kolme taaksepäin.⁷⁷ Näen suvun laajana kokonaisuutena, joka kattaa niin perheyksikön kuin siitä eri suuntiin versovat haaratkin. Suku on tärkeä voimavara ja

⁷⁴ Oinonen & Mähkä 2012, 281.

⁷⁵ Le Roy Ladurie 1984, 158.

⁷⁶ Le Roy Ladurie 1984, 46–47.

⁷⁷ Latvala 2/2000. Elektroninen dokumentti.

turvaverkko, ja sukulaisuuden avulla vahvistettiin verkostoja talojen ja alueiden kesken. Maatalossa sukulaisuuteen sekoittui myös työtoveruus, jolloin töitä tehtiin yhdessä ja nuoret oppivat vanhemmilta tarvittavat työtavat.

Kristinuskon muodostuttua vallitsevaksi uskonnoksi, alkoivat virkamiehet karsia kansan keskuudesta vanhoja tapoja ja uskomuksia kovalla kädellä. Näitä pitkään eläneitä vanhoja uskomuksia voidaan kutsua *kansanuskoksi*. Kansanuskoksi voidaan karkeasti määritellä kaikki ne uskomukset ja käsitykset, joiden ei katsota kuuluvan virallisen tai kirkon hyväksymän uskonnon piiriin.⁷⁸ Sillä ei ole tiettyä, yhtenäistä järjestelmää, kun taas kirjauskonnot pyrkivät olemaan yhtenäisen oppirakennelman alaisia. Kaarina Kosken mukaan kansanusko voidaan laajimmillaan käsittää kansanomaisen näkemysten uskonnolliseksi ja uskomuksiin nojaavaksi ulottuvuudeksi. Yliluonnolliseen viittaavat asenteet, näkemykset ja mielikuvat sisältyvät kansanuskon maailmankuvaan, ja niillä on ollut jokin merkitys yhteisön arvoille, normeille, identiteetille ja ongelmien käsittelylle. Uskomisen ei tarkoita, että asia olisi totta, vaan kertomalla siitä asialle annetaan arvo ja merkitys.⁷⁹

Kansanuskon keskeisiksi alueiksi voidaan katsoa riitit ja tapakulttuuri, kuten esimerkiksi juhlatavat. Myös yliluonnollisista ilmiöistä ja elämyksistä kertovat tarinat ja usko niihin voidaan liittää kansanuskoon. Asiaa mutkistaa kuitenkin se, että luonnollisen ja yliluonnollisen välille ei välttämättä tehty eroa. Maailma on voitu ajatella maalliseksi ja pyhiksi alueiksi, joiden välistä yhteyttä rituaalit ylläpitivät.⁸⁰ Kansanuskoon on uusien sukupolvien myötä tarttunut uusia, kulttuurisia piirteitä, vaikka jotkin uskomukset ovat voineet pitkäänkin pitää pintansa. Siihen on liittynyt vaikutteita kristillisestä uskosta, ja toisaalta kansanuskomuksista on joitain piirteitä lainautunut myös kristinuskoon. Kansanuskomukset ovat vaihdelleet ihmisten, paikan ja aikakauden mukaan, ja ne ovat usein tilannesidonnaisia.⁸¹ Kansanuskolla kuvataan tässä kirjoituksessa Rättäkitti-tarinoista löytyviä uskomuksia, jotka kertovat alueen toimintatavoista, ihmisten välisistä suhteista ja siitä, mitä pidettiin yliluonnollisena ja mitä sillä ehkä haluttiin kertoa. Uskomukset tulevat ilmi tarinoissa ja arjen toiminnassa puheen sekä ajatusten välityksellä.

Rättäkitti-tarinat ovat *uskomustarinoita*, joissa tapahtuu yliluonnollisia asioita, mutta niissä on viitteitä ihmisten arjen toimintoihin ja elämänpiiriin. Tarinoiden voi uskoa olevan totta tai ainakin osittain totta. Usko tarinoihin voi olla myös yksinker-

⁷⁸ Virtanen 1999, 230.

⁷⁹ Koski 2011, 15, 17.

⁸⁰ Virtanen 1999, 232.

⁸¹ Koski 2011, 17.

taista Helenan sanoin: ”Niihin täytyy uskoo vaan!”⁸² Uskomustarinat pohjautuvat kansan kertomuksiin supranormaaleista olennoista ja voimista, ja niiden juuret löytyvät sosiaalisesta todellisuudesta.⁸³ Rättäkitin tapauksessa tarinat kertovat jotain yhteisöstään, jossa niitä kerrottiin sekä tämän yhteisön sosiaalisista suhteista, vaikka niihin ei muiden lähteiden avulla pääse käsiksi. Rättäkitti-tarinat ovat vaellustarinoita, jotka ovat kulkeneet paikasta toiseen ja ne on ollut helppo sopeuttaa paikallisiin olosuhteisiin. Rättäkitti-tarinoilla haetaan myös kuulijan arviota tapahtumille: olisiko näin voinut tapahtua, mitä luulet?

1.4. Avaimia tupaan

Kirjoitukseni aineiston, lähteiden ja tulkintatapojen ollessa niin moninaiset, olen tehnyt kehyksiä, joiden mukaan pyrin toimimaan. Oman sukuni tutkimusta olen tehnyt noin viisitoista vuotta ja olen saanut paljon sukutietoja muilta sukututkijoilta, kirkonkirjoista sekä muista lähteistä. Sukututkimusjulkaisuihin on henkilöiden nimet kuitenkin usein muutettu suomenkieliseen muotoon, kun lähteistä ne löydetään ainoastaan ruotsinkielisessä muodossaan. Sukututkijat ovat tätä perustelleet sillä, että arjessa käytettiin suomenkielistä muotoa. Sukututkijoiden käyttöön on laadittu useita listauksia nimien muuntamiseksi, esimerkiksi Mats suomennetaan Matiksi. Ellei henkilöstä ole jäänyt merkintää kirjeisiin tai muihin lähteisiin, joista voitaisiin todeta arjessa käytetty nimi, näen nimen muuttamisen kärjistetysti jopa lähteen väärentämisenä, vaikka tarkoituksellat ovat hyvät.

Kirkonkirjoista saattaa saman henkilön nimi löytyä useissa eri muodoissa. Nimien muuttaminen aiheuttaa ongelmia muun muassa siinä, että tietojen yhdistäminen alkuperäislähteisiin vaikeutuu. Esimerkiksi Thomas voidaan suomentaa Tuomaaksi tai Tommiksi ja Oluff Olliksi tai Uoleviksi.⁸⁴ Kaavamaiset suomennokset eivät välttämättä ole olleet totta arjessa. Nimiä on suomennettu nykypäivän kielioppisääntöjen mukaan, vaikka sellaisia ei ollut aiempina vuosisatoina edes olemassa, koska nimistön kirjoitusasut eivät olleet vakiintuneet. Nimien väärä normalistaminen voi johtaa jopa virheellisiin tulkintoihin.⁸⁵ Omassa tutkimuksessani nimivariaatioita on lähes kaikilla henkilöillä. Otan lähtökohdakseni päähenkilöiden osalta kastettujen luettelon tiedon, mikäli se on saavutettavuuden kautta ollut mahdollinen, ja muiden henkilöiden kohdalla ensin-

⁸² Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

⁸³ Jauhiainen 1999, 11, 16.

⁸⁴ Mäkelä-Alitalo 2007, 78.

⁸⁵ Kotilainen 4/2011, 4, 7.

nä rippikirjaan kirjatun tiedon. Pyrin ilmoittamaan poikkeukset sekä tulkintani alaviitteissä. Nimien kirjaamisessa käytän Veli Pekka Toropaisen muotoa,⁸⁶ jossa patronyymin perässä oleva dotter tai son suomennetaan (esim. Thomasintytär), mutta muutoin nimiä ei muuteta. Tällöin en vääristä alkuperäislähteen tietoa toisenlaiseksi ja muunna nimeä väkisin suomenkieliseen muotoon tietämättä, mikä on ollut oikea arjen puhuttelunimi. Nimi on näin kääntynyt suomen kielelle säilyttäen samalla lähteen mukaisen kirjoitusasunsa.

Ihmisillä on saattanut arjessa olla myös lukuisa määrä erilaisia lempinimiä, joista Rättäkitti voi olla hyvä esimerkki. Toinen esimerkki lempinimimuodosta on Veetu, jonka oikea nimi oli Ernest Fredrik.⁸⁷ Veetu-nimeä käytettiin arjessa ja sillä nimellä hänet seudulla tunnettiin. Veetu lienee muotoutunut enemmän Fredrik-nimestä, joka oli hänen toinen nimensä. Henkilön nimestä ei voi siis tietää, mitä suomenkielistä muotoa nimestä olisi voitu käyttää, eikä myöskään sitä, onko käytetty ensimmäistä vai toista nimeä. Käytän tässä työssä mahdollisuuksien mukaan henkilöiden kutsumanimiä, jos oikea arjen nimimuoto on tiedossa.

Käsittelen kirjoituksessani arkista elämismailmaa ja tarinoita, sillä vain ymmärtämällä niitä olosuhteita, joissa ihmiset elivät, voi ymmärtää tarinoiden merkityksiä ja niissä tapahtuvia asioita.⁸⁸ Ihmisten arjessa taustalla vaikuttavat laajemmat näkemykset hyvästä elämästä ja oikeasta toiminnasta. Toimintaa ohjaavat arvot, opitut ja kulttuuriset mallit muodostivat ihmisen mielessä kokonaisuuden, joka monien pienten lankojensa avulla ohjasi ihmistä toimimaan tietyllä tavalla. Ei siis pelkästään riitä, että kuvailen menneisyyden ihmisen näkyviä ja lähteistä löytyviä elämisen puitteita, vaan on pyrittävä pääsemään tutkimani ihmisen virsuihin ja kuviteltava, minkälaisessa tilanteessa hän näki ja koki itsensä olevan.⁸⁹ Yleisesti talonpojan ja talonpoikaisen elämäntyylin maailmankuvaan sisältyy syvä kiintymys ja kunnioitus kotiin sekä omaan elinympäristöön ja perinteisiin tapoihin, sekä maanläheinen ajattelu arjen asioista.⁹⁰

Aluksi tutustun tarinoihin, joita Rättäkitistä on kerrottu. Nostan tarinoista esiin erilaisia seikkoja tilastojen avulla ja lisäksi selvitän muun muassa mitkä tarinoista ovat olleet suosituimpia ja minkä nimisiin paikkoihin Rättäkitti on liitetty. Tuon esiin myös tarinoiden kertojat ja kertomispaikat, sekä tarinoista löytyviä yksityiskohtia. Nostan Tepon talon suurennuslasini alle ja selvitän siellä asuneiden ihmisten elämää. Eri

⁸⁶ Ks. esim. Toropainen 2/2014, 98–111.

⁸⁷ Kastettujen luettelossa nimi on muodossa Ernesti Weetrikki, mutta vuosien 1900–09 RK:ssa muodossa Ernst Fredrik. Hautakiveen nimi on kirjattu muodossa Ernest Fredrik.

⁸⁸ Olosuhteista ja niiden käsittämisestä ks. Hyrkkänen 2002, 29.

⁸⁹ Hyrkkänen 2002, 41–42.

⁹⁰ Knuuttila 1989, 204.

lähdeaineistojen avulla esiin astuvat Tepon talon asukkaat ja heidän sosiaalinen asemansa. Lisäksi kysyn, miten talo ja sen asukkaat suhteutuivat ympäröivään yhteisöön? Peilaamalla tätä arkea Rättäkitti-tarinoihin, uskon olevan löydettävissä tiedon hippusia siitä, miksi Tepon talo tarinoihin liitettiin. Yritän myös saada selville, mitä on voinut Tepon talossa tapahtua, että tarinat saivat pontta? Tarinoiden taustalta voi olla löydettävissä asioita, joita ei sanottu suoraan, mutta niiden olemassa olo tiedettiin.

Noidista ja noituudesta on nykypäivänä paljon näkemyksiä, joihin ovat vaikuttaneet kirjallistunut maailma ja monet mielikuvituksen tuottamat fantasiakertomukset. Millaisia noidat siis menneinä vuosisatoina olivat? Minkälainen noita Rättäkitti oli? Rättäkitti tunnetaan Loimaan seudulla niin Rättäkittinä kuin Prättäkittinäkin ja niimestä löytyy monia ulottuvuuksia, joita tuon esiin. Käytän tässä työssä pääasiassa Rättäkitti-muotoa, mutta lähteiden puhuessa lähteessä olevaa muotoa. Rättäkitin henkilöä ja elinaikaa on etsitty historiankirjoista, koska tarinat antavat hänestä hyvin todenmukaisen kuvan. Aion sekoittaa oman lusikkani tähän soppaan ja kirjoituksellani tuoda esiin ehdotukseni siitä, kuka hän oikein oli.

Tavallaan kansankertomukset linkittyvät huhuihin, jotka kaikki tietävät ja joista kaikki puhuvat, mutta alkuperää on vaikeaa löytää tai hahmottaa. Uutisen, siitä kerrotun tarinan ja huhun muodostumiseksi oleellisia ovat ne edellytykset, jotka määrittävät miten ja miksi huhu alkaa levitä tietyssä sosiaalisessa ryhmässä.⁹¹ Kaarina Kosken mukaan suusta suuhun kulkeneita tarinoita, joissa mainitaan joku henkilö tai talo nimeltä, voidaan käsitellä juoruina.⁹² Juorut kertovat ryhmän identiteetistä ja arvoista, mutta myös ryhmän maailmankuvasta, ja ne voivat ohjata ryhmän jäseniä toimimaan tietyllä tavalla. Juoru myös luo ymmärrystä eli se siis tekee asioita ymmärrettävämmiksi ja jäsentää niitä sosiaalisissa yhteisöissä.⁹³ Rättäkitti-tarinat voi osittain nähdä juoruiluna taloista ja niiden asukkaista. Loimaalla on kuitenkin tavattu sanoa: ”Kenestä paljon puhutaan, siitä paljon piretään”.⁹⁴ Mitkä olivat siis ne sosiaaliset moottorit, jotka liittivät Rättäkitti-noidan Tepon taloon?

Näen Rättäkitistä kertovat tarinat osana arjen ajattelua ja sitä mielenmaailmaa, jossa ihmiset elivät ja toimivat. Tarinat ovat kenties syntyneet juuri erilaisten arvojen ja näkemysten kohtaamistilanteessa. Nykypäivän ja menneisyyden välillä on kulunut useita vuosia, mutta osa menneisyydestä on edelleen läsnä tässä päivässä. Piilossa olevan osan historian tutkija koettaa tuoda näkyväksi nykypäivälle toimimalla näi-

⁹¹ Neubauer 2004, 121.

⁹² Koski 2011, 35.

⁹³ Wickham 1998, 11–13, 23.

⁹⁴ *Paljo piretyt. Loimaalaishaskuja* 1984, 6.

den aikatasojen tiedon välittäjänä.⁹⁵ Rättäkitti-tarinoiden taustalla olevat mahdolliset tapahtumat ovat painuneet historian hämäriin, eivätkä lähteet aina paljasta taustallaan olevia todellisia tapahtumia. Yhtä selitystä menneisyyden tapahtumille ei ole, vaan kokonaisuus muodostuu erilaisista osasista ja niiden yhteyksistä. Asiat vaikuttavat toisiinsa ja ovat suhteessa toisiinsa. Näin ollen on tyydyttävä osittaiseen totuuteen ja päätelmiin, joihin lähteet antavat mahdollisuuden.

Modernisaation myötä yhteisön rajat avautuivat, tieto ja ihmiset alkoivat liikkua enemmän. Aikalaiset toimivat omien kulttuuristen mallien mukaan, jotka heillä olivat käytössä. He eivät ennakoineet tekojaan ajatellen tulevia sukupolvia, vaan heidän tehtävänsä oli elää omaa elämäänsä.⁹⁶ He eivät tienneet niitä asioita, joita me tiedämme nyt, mutta se ei tarkoita, että menneen ajan ihmiset olivat tyhmiä. Ihmiset käyttivät käsillä olleita keinoja maailman ymmärtämiseksi. Tarinat tuntuivat menettävän merkitystään, koska ei ollut enää tarvetta pohtia ristiriitoja niiden avulla. 1800–1900-lukujen aikana maaseudulla vanhat ja uudet ajattelutavat ajautuivat ristiriitaan.⁹⁷ Ei siis pelkästään teknistyvää maailmaa, vaan myös ajattelutavat uusiutuivat. Maailma muuttui erilaiseksi katsella, asiat yhdistyivät uusiin konteksteihin ja myös kieli muuttui. Tarinoiden aika alkoi olla ohi, vai oliko?

⁹⁵ Korhonen 2005, 157.

⁹⁶ Stark 2006, 14.

⁹⁷ Koski 2011, 65.

2. TARINOIDEN MAISEMA

Loimaan Mannisten Tepon talossa oli emäntä "Tepo Rättäkiti". Siitä on 200 vuotta. Tämä oli suuri noita. Ennusti Turun palon. Ui Turun joesta yli myllynkivi kaulassa. Kartanon kylän kartanon härkiä seisotti 9 paria kerran koko päivän pellolla. Yhrellä härkäparilla oli pihlavainen rahkeen nappula. Tätä ei voinut seisottaa. Loimaan kirkon tuhoutumisesta ennusti: "Ensimmäisen kerran ukkosen valkeasta. Toisen kerran hävitetään. Kolmannella kerralla tappaa täytensä väkeä." Siihen missä on Peltoisten kylä ja kasvaa kaksi kuusta tulee seisomaan semmoinen hevonen jolta tuli suitsee sieraimista. Siinä on nyt rautatien asema. Kerran noitui Isonperän Jylyn pojan sudeksi. Tämä meni metsään vaan susien laumaan. Kun meni juomaan näkyi sentään vedessä ihmisen naama.⁹⁸

Rättäkitistä kertovat tarinat kuljettavat mukanaan maaseutu ympäristöön, jossa ne ovat kukoistaneet ja tuoneet palan taikauskoa arkeen. Ne ovat osa laajemmalle levinneitä stereotyyppisiä tarinoita, jotka kulkiessaan suusta suuhun kiinnittyvät uusiin paikkoihin, henkilöihin ja ajankohtiin. Uskomusperinne on useimmiten juurtunut syvälle kulttuuriin ja se kuvastaa pitkän keston mentaalista rakennetta.⁹⁹ Tarinat kertovat myös yhteisöstään, jossa niitä kerrottiin, sekä tämän yhteisön sosiaalisista suhteista. Tarinan tapahtumat sijoittuvat ympärillä olevaan, tuttuun elämismailmaan ja tarinoihin ei pelkästään uskota, vaan niihin on mahdollista uskoa. Tarinat voivat kuvata arkisia paikkoja ja tapahtumia, mutta yliluonnolliset elementit erottavat ne arjen tapahtumista. Uskomusperinne pohjautuu arki ajatteluun ja se on ihmiselle luontainen tapa käsitellä asioita. Sillä voidaan myös käsitellä arkoja asioita tai epäselviä tunteita.¹⁰⁰ Tarinoilla saatettiin myös peilata ihmisten mielenliikkeitä ja täydentää sekä selittää epäselviä tapahtumia.¹⁰¹ Mielikuvien avulla luotiin sanastoa sosiaalisille ja moraalille kysymyksille.¹⁰² Uskomustarinoilla oli siis arjessa tietty tehtävä. Rättäkitti-tarinat ovat osaltaan kollektiivista muistia; asioita, joita menneisyydestä halutaan muistaa.¹⁰³ Todelliset paikat liittävät tapahtumat oikeaan elämään, kun taas tarinat vaikuttavat olevan enemmän symbolisia. Tarinat vahvistavat paikallisia kulttuuri-identiteettejä,¹⁰⁴ ja ne ovat myös osa aineetonta perintöä seuraavalle sukupolvelle.¹⁰⁵ Näen Rättäkitti-tarinat osana yppäjälaista ja loimailaista arjen identiteettiä, ja niillä on ihmisille syvä merkitys.

⁹⁸ SKS KRA Kertoi kuljeksiva näyttelijä Heinonen. Muurla. V. Saariluoma 643. 1915.

⁹⁹ Siikala 1999, 24.

¹⁰⁰ Koski 2011, 53, 70, 74, 342.

¹⁰¹ Neubauer 2004, 117.

¹⁰² Koski 2011, 68.

¹⁰³ Kollektiivisesta muistista, muistamisesta ja menneisyyden suodattamisesta: Raivo 2007, 269–270.

¹⁰⁴ Raivo 2007, 283–284.

¹⁰⁵ Roberts 1978, 76–78.

2.1. Rättäkitin tarinat

Arkistoaineistosta Rättäkittiä koskevia tarina-aiheita löytyy laidasta laitaan, mutta muutamaiset tarinat ovat pysyneet vuosikymmeniä kestopuosikkeina toisten ollessa harvinaisempia ja ehkä myöhemmin tarinastoon lisättyjä. Tarinoiden yksityiskohdat muuttuvat ja niitä yhdistetään eri taloihin ja henkilöihin, mutta peruselementit pysyvät yleensä samoina. Tarinoiden elementtejä on myös yhdistynyt eri yhteyksiin, kuten esimerkiksi myllynkivellä seilaus on voinut liittyä Rättäkitin tuomitsemiseen. LHKMY:n arkistoon kirjatut tarinat vaikuttavat yksityiskohtaisemmilta kuin KRA:n aineistossa olevat. Tarinoissa tuntuu tarkemmin määritellyn muun muassa asuinpaikkoja ja maantieteellisiä sijainteja. LHKMY:n tarinat ovat saattaneet saada kertojien käsissä uutta väriä, kun kuulijoina ovat olleet lapset. Tuntuu, että Rättäkitistä kerrotut tarinat on alettu 1900-luvun kuluessa ymmärtää enemmän lasten perinteeksi, vaikka näen tarinoiden edelleen kuuluvan paremmin aikuisten maailmaan.

Myllynkivellä purjehtimisesta kertovia tarinoita löytyy aineistosta eniten. Tarinasta on erilaisia versioita, mutta yleisimmin kerrotaan Rättäkitin seilanneen myllynkivellä Loimijoen yli.¹⁰⁶ Joissakin tarinoissa kivi tarttuu joen pohjaan ja jää keskelle jokea, johon muodostuu ajan myötä saari.¹⁰⁷ Kerrotaan myös, että Rättäkitti seilaa yksin tai lapsensa kanssa myllynkivellä joella tai sen yli. Lapsi katsoo taakseen ja hukkuu, vaikka äiti on kieltänyt taakseen katsomasta. Taakseen katsominen pilaa taian, kuten muissakin uskomuskertomuksissa. Eila kertoi, että Rättäkitti meni myllynkivellä Loimijoen yli ja lauloi, kun Ypäjän kirkkoa rakennettiin.¹⁰⁸ Säkylässä sijaitseva myllynkivitehdas, josta tuotiin myllynkiviä jäätä myöden Loimaalle.¹⁰⁹ Tarina on voinut saada alkunsa väärinkäsityksestä, jos on kerrottu jonkun istuneen myllynkiven päällä, kun toiset ovat sitä vetäneet ja näin on saatu mielikuva kiven päällä seilaamisesta. Joen yli ovat tarinoiden mukaan menneet myös lapinnoidat ja jättiläiset useimmiten kivipaadella tai vastaavalla. Rättäkitin ei kuitenkaan koskaan mainita olevan hiisi tai jättiläinen,¹¹⁰ vaan tarinoissa puhutaan noidasta. Useimmiten Rättäkitti on kuvattu tarinoissa ihmiseksi, mutta muutamissa villeimmissä kirjoituksissa hänet kuvataan maahisten majoilla eläväksi syöjättäreksi.¹¹¹ Myös Teposta kerrotut kummittelujutut voivat viitata Rättäkittiin

¹⁰⁶ Muutamissa tarinoissa Rättäkitti yhdistetään myös Turun Aurajokeen, jossa hän seilasi myllynkiven päällä. Epäilen tämän liikkumisen päättyneen huonosti, koska joesta löytyi uponnut myllynkivi vuonna 2011 (Härkönen 16.9.2012, 9).

¹⁰⁷ Ks. esim. SKS KRA Loimaa Urho Järveläinen TK 28:58. 1961.

¹⁰⁸ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

¹⁰⁹ SKS KRA Loimaa. Kalle Soini KT 227:23. 1939. < Juho Kiviniemi, Kullaa Levanpelto.

¹¹⁰ Kestinen 1990, 30–31.

¹¹¹ Histornomi 4/1992, 39.

kummitusolentona.¹¹² Myllynkivellä purjehtimistarinat ovat kansainvälisiä vaellustarinoita, joita on kerrottu Euroopan alueella liittyen uskonnollisiin merkkihenkilöihin.¹¹³ Niilo Ikola kertoo hänelle näytetyn Lammilan aitanportaana olleen kiven, jota kutsuttiin Rättäkitin kiveksi, koska uskottiin hänen sillä seilanneen.¹¹⁴ 1930-luvulla Rättäkitin on kerrottu myös purjehtineen lastun päällä.¹¹⁵

Kertomukset pojan noitumisesta sudeksi ovat myös yksi yleisimpiä tarinoiden aiheita.¹¹⁶ Tarinat kertovat pojan varastaneen kotoaan jotain ja hänen äitinsä menee pyytämään Rättäkitiltä apua varkaan kiinni saamiseksi. Rättäkitti kysyy, noidutaanko varas sudeksi ja emäntä vastaa myöntävästi. Rättäkitti varmistaa vielä, että noidutaanko sittenkin, vaikka olisi oma poika, ja emäntä myöntyy. Rättäkitti yrittää noitua pojan sudeksi ja onnistuu siinä vasta kolmannella kerralla, kun poika hyppää sängystä ylös siunaamatta itseään ja ryntää tämän jälkeen sutena metsään. Poika on sutena joitakin vuosia, kunnes hän saa kotoaan ruokaa. Ihmiseksi muuttumisen tapahtuessa joku kuitenkin näkee tapahtuman ja pojalle jää muistoksi häntä, jota varten talon istuimiin pitää tehdä reikä. Susitarinasta on myös versioita, joissa noituminen tapahtuu kostoksi, koska Rättäkitti ei ole saanut talosta ruokaa¹¹⁷ tai sudeksi noidutun pojan äiti ei ole hyväksynyt pojan uskonnollisuutta.¹¹⁸ Tarinoissa pääosaan nousee pojan ja äidin suhde. Pojan sudeksi muuttamistarinat ovat usein myös kokonaisia kertomuksia, joissa on hie-man seikkailutarinan aineksia.

Yleisimmin sudeksi muutetaan poika Pytyn talosta,¹¹⁹ joka sijaitsi Vähäperässä Mellilässä.¹²⁰ Vanhin maininta, jossa puhutaan Vähäperän Vanhasta Pytystä, on vuodelta 1886. Tarinoissa puhutaan myös muun nimisistä taloista, jolloin kyseessä on joko sekaannus tai paikan suojelu juoruilta. Kahdessa tarinassa puhutaan Uuden Pytyn talosta, mutta niissä ei Rättäkittiä mainita.¹²¹ Noin kilometrin päässä Vanhan Pytyn talosta on Kettava, jolla sijaitsevan ladon takana Rättäkitti lupasi itsensä paholaiselle.¹²² Lähellä sijaitsee myös paikka nimeltä Kittinen, joka on uudempi nimi, mutta se voi liit-

¹¹² Kestisen mukaan Rättäkitti on aina kuvattu ihmiseksi, ei kummitusolennoksi (Kestinen 1990, 98).

¹¹³ Kestinen 1990, 31.

¹¹⁴ Ikola 1928, 94.

¹¹⁵ Ks. esim. SKS KRA Hämeenlinna. Hämeenlinnan alakouluseminaari, Airi Ahola 3924a). 1935. - Maria Ääri, 64 v.

¹¹⁶ Ks. esim. liite 2.

¹¹⁷ Ks. esim. SKS KRA Alastaro. HAKS. Eeva Pakarinen 22407. 1943. < Heliö, neidit, n. 50 v. Alastaro.

¹¹⁸ Ks. esim. SKS KRA Lempäälä. Elsa Haavisto. KT 249:6. 1943.

¹¹⁹ Kestinen 1990, 56. Nykyään talo tunnetaan nimellä Verho (Verho 1991, 23). Talon nimen kirjoitusasusta on erilaisia versioita, kuten Vanhapytty, Wanha Pytty ja Vanha Pytty. Käytän jälkimmäistä selkeyden vuoksi.

¹²⁰ Mellilä kuului aiemmin Loimaaseen, oli hetken aikaa oma kunta ja liitettiin jälleen 2009 alkaen Loimaaseen.

¹²¹ SKS KRA Loimaa. Akseli Kuoppala TK 49:9. 1961. - Kuulemani lautak. varajäsenen ominaisuudessa; SKS KRA Loimaa, Mellilä. Akseli Kuoppala TK 49:5. 1961. - Linda Kuoppala, s. 1905.

¹²² SKS KRA Loimaa. Tamminen, E. 33. 1886. < Amanda Grönholm.

tyä Rättäkitin nimeen. Läheisessä Koski T.I.:n kunnassa oli ahkera kansantarinoiden keräilijä Eelis Kesälä.¹²³ Hänen isoisäänsä kutsuttiin nimellä Susi-Joonas, koska hän oli hyvä sudenpyytäjä.¹²⁴ Eeliksien äiti Anna Matintytär meni naimisiin Juha Juhanpoika Verhon kanssa, joka oli Mellilän Vähäperän Vanhalta Pytyltä.¹²⁵ Sudeksi muuttamista- rinaa siis kerrotaan saman talon pojasta, josta lähti mies vävyksi taloon, jossa isoisää kutsuttiin Susi-Joonakseksi.

Härkien pysäyttämistarinoissa Rättäkitti kulkee pellon ohi, kun siellä ol- laan peltotöissä. Hän puhelee tai kehuskelee työntekijöille, että hän saa härkäparit py- säytettyä. Mahtailu päättyy kuitenkin epäonnistumiseen, sillä Rättäkitti saa pysäytettyä kaikki muut parit paitsi yhden, jolla on ikeessä vesipihlavainen rahkeennappula, naula tai aisat.¹²⁶ Tarinasta on myös versio, jossa pellolla pysäytetään hevoset.¹²⁷ Härkien py- säyttämistä kertovissa tarinoissa härkäpareja on useimmiten kymmenen ja välillä ker- rotaankin, että kyseessä on kartanon tai kirkon pelto. Yhdessä tarinassa pelto määritel- lään tarkasti: se on Kartanonmäen pelto nykyisen Loimaan kunnalliskodin kohdalla.¹²⁸ Rättäkitti tuntuu tarinassa kapinoivan valtaa pitäviä vastaan, kun kyseessä on kirkon tai kartanon vainio, ja halusi tämän vuoksi tehdä kiusaa peltojen hoitajalle. Ikola kertoo kuulleen tämän tarinan Huittisissa liitettyä toiseen noitaan eli Kynön Vappuun.¹²⁹ Tarinat tuovat esiin aiempaa ajatusmaailmaa: ihmiset uskoivat, että noidalla saattoi olla niin suuret kyvyt, että hän sai härät pysäytettyä yliluonnollisin keinoin. Tarinoiden ta- pahtumat kertovat pääosin ihmisten arjen toimista ja elinkeinon harjoittamisesta, ja ne ovat usein myös eheitä kokonaisuuksia.

Rättäkitin naimisiin menosta ja emännyyden alkamisesta kerrotaan tarinoi- ta, joiden mukaan Tepon isäntä näki kauniin naisen ja taianomaisesti nainen luki hänen ajatuksensa, pongahti hänen viereensä ja kihlat solmittiin.¹³⁰ Noituuden käyttöepäily voi viitata siihen, että Rättäkitti oli alempaa säätyä. Tämä motiivi on Rättäkittiin liitettyä erityinen, ja sille ei löydy muihin henkilöihin liitettyä vastinetta.¹³¹ Rättäkitin määritte- ly alempaan säätyyn kuuluvaksi tuntuu kuitenkin aikakauden käytäntöön nähden vääräl- tä. 1800-luvulla maaomaisuudella oli merkitystä avioliittoja solmittaessa ja vanhempien

¹²³ Ukkonen, Taina, Kertomusperinteen ja kerronnan tutkimus -luentokurssi, folkloristiikka, 19.3.2014.

¹²⁴ Susi-Joonas oli Jonas Andersoninpoika (10.3.1805–6.3.1868) Kosken Partelan Paavolasta. Tuli vävyk- si Katteluksen Alitaloon mentyään naimisiin talon tyttären Maja Lisa Johanintytären kanssa (Verho 2001, taulu 51); Koski T.I. RK 1867–1876, MKO 24–35.

¹²⁵ Verho 2001, taulu 51; Koski T.I. RK 1877–1886 MKO 36–53.

¹²⁶ Ks. esim. SKS KRA Muurla. V. Saariluoma 643. 1915.

¹²⁷ Ks. esim. SKS KRA Huittinen. Vettervik, V. KKK 47:97. < F.O. Vettervik, 76 v. Huittinen.

¹²⁸ Mäkitalo, muistiinpanot, liite 1. Kartanonmäelle tuli vaivaistalo 1880-luvulla ja kunnalliskoti perustet- tiin 1934 (Niemelä 2003, 251, 253).

¹²⁹ Ikola 1928, 93–94.

¹³⁰ Ks. esim. SKS KRA Loimaa. KT 31. Säteri, Eelis 4. 1937. < Kalle Simola, 81 v Kauhanjoelta (Tekijän huom.: Loimaa, Kauhanjoelta?).

¹³¹ Kestinen 1990, 25, 95.

sana painoi aviopuolisoa valittaessa.¹³² Näkisin, että avioliitto ei voinut toteutua erisääteisten välillä, koska myös yhteydenpito ja erilaiset verkostot sukulaisten välillä olivat niin tärkeitä.

Varhaisin maininta, jossa Rättäkitin kerrotaan olevan Mannisten Tepon emäntä, on vuodelta 1909.¹³³ Muilta vuosikymmeniltä löytyy tasaisesti merkintöjä, joiden mukaan Rättäkitti sijoitetaan Loimaalle. 1930-luvulla ja siitä eteenpäin Rättäkitti liitetään Ypäjään. Tilastoni perusteella Teppo on yleinen maininta Rättäkitin emännyspaikaksi, mutta kerrotaan hänen olleen myös esimerkiksi Ypäjän Eskolasta tai Paavolasta.¹³⁴ Itsestäänselvyys Teppo ei siis emännyyden paikkana ole. Vanhimmissa tarinoissa ei mainita Rättäkitin kotipaikaksi Teppoa, vaan vaikutusseuduksi kerrotaan vain Loimaa. Se viittaisi siihen, että vuosien 1880–1909 välillä on Tepon talossa jotain tapahtunut, minkä vuoksi se on liitetty Rättäkitti-tarinoihin.

Rättäkitin kerrotaan ennustaneen erilaisia asioita, kuten kirkkojen tuhoja. Useimmiten kyseessä on Loimaan kirkko, mutta ennustuksissa mainitaan myös muun muassa Perttulan ja Koski T.l.:n kirkot. Yleisin ennustus on kirkon palon syttyminen salamaniskusta vuonna 1888. Toinen suosittu ennustusaihe on se, että kirkko tappaa täytensä väkeä, kun vuosilukuun kirjoitetaan kolme samaa numeroa tai kolme yhdeksän numeroa. Asiasta on puhuttu koko 1900-luvun ajan. Erään tarinan mukaan Rättäkitti oli sanonut kirkon rappauten hapertuneen palossa pahoin, ja sen vuoksi katto tippuu ja kirkko tappaa täytensä väkeä.¹³⁵ Helena kertoi 1990-luvulla huomatuksen, että Loimaan kirkon katosta alkoivat rappaukset tippua.¹³⁶ Hannele kertoi häntä kielletyn menemästä Loimaan kirkkoon vuonna 1999 Rättäkitin ennustuksen vuoksi.¹³⁷ Lisäksi kerrotaan Rättäkitin ennustaneen, että kirkko myös hävitettäisiin kerran.¹³⁸

Loimaan vanha kirkko oli tullut ahtaaksi 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa tehtiin päätös uuden kirkon rakentamisesta Hirvikoskelle. Koska kivi oli kallis materiaali, talolliset vastustivat sen rakennushanketta ja se saatiinkin alulle vasta 1825. Mannisista, Kauhanojalta ja Ypjänykylästä käytiin Perttulan kappelissa, koska sinne oli lyhyempi matka.¹³⁹ Se ei kuitenkaan poistanut näiden kylien velvollisuutta osallistua uuden kirkon rakennuskuluihin. Näen ymmärrettävänä, että asukkaat eivät olleet innois-

¹³² Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 149–150.

¹³³ SKS KRA. Ypäjä, Perttula. U. Holmberg b) 825. 1909. - Miina Suoranta, 65 v.

¹³⁴ Eskola: SKS KRA Ypäjä. HAKS 6186. 1937. < Annastiina Tuominen, 67 v. Ypäjä; Paavola: SKS KRA Loimaa. Kaarlo Aitamäki TK 3:247. 1961. - Matti Vihtori Virtanen, seppä, s. 1890.

¹³⁵ SKS KRA Loimaa. Kaarlo Aitamäki TK 3:247. 1961. - Matti Vihtori Virtanen, seppä, s. 1890.

¹³⁶ Haastattelu nro 2, 6.4.2013.

¹³⁷ Laaksonen, Hannele, puhelu tekijälle 8.7.2013.

¹³⁸ Kolme ennustusta: ks. esim. SKS KRA Muurla V. Saariluoma 643. 1915. Kertoi kuljeksiva näyttelijä Heinonen.

¹³⁹ Laakso 1994, 391–395, 412.

saan tiilikirkon kalliista rakennussuunnitelmasta. Ja kirkon kohtalona oli palaa salaman sytyttämänä 10.8.1888.¹⁴⁰ Ensimmäiset tarinat KRA:ssa kirkon paloon liittyen on talletettu vuonna 1911. 1800-luvun tarinoissa aihe ei tule ilmi, joten se on liitetty tarinastoon vasta myöhemmin. Sillä haluttiin ehkä selittää kirkon julmaa kohtaloa.¹⁴¹ Rättäkitti on liitetty Loimaaseen kuitenkin ennen 1880-lukua eli ennen kirkon paloa.¹⁴²

Rättäkitin kerrotaan ennustaneen myös rautatien tulon ja ne ennustukset ilmestyvät KRA:n arkistoon 1910-luvulla. Rättäkitin kerrotaan myös ennustaneen sotaa Loimaan seudulle sekä Turun vuoden 1827 palon.¹⁴³ Maailmanlopun Rättäkitin kerrotaan nähneen Loimaan Kauhanojalla sijaitsevasta katajasta.¹⁴⁴ Itä-Suomessa samankaltaisia ennustustarinoita on kerrottu noidasta nimeltään Kihovauhkonen. Rättäkitti ennusti myös Loimaan kaupungin syntyä, jossa Kristiina Kestinen näkee kertojien joutuneen mukaan ennustusprosessiin, koska tarinoita kerrottiin ennen Loimaan kaupungin perustamista Loimaan ollessa vielä kauppala.¹⁴⁵ Rättäkitin kerrotaan ennustaneen myös muita asioita, esimerkiksi tiettyjen puiden kaatumista suuntaan, joka tuntui epätodennäköiseltä.¹⁴⁶ Myös lentokoneet ja sukellusveneet Rättäkitin kerrotaan tienneen 1930-luvulla.¹⁴⁷ Aihe kuvastaa uudempaa kerrostumaa ja kertoo siitä, että tarinoihin liitetään uusia aiheita aina käsillä oleviin maailman muutoksiin liittyen, uusien sukupolvien toimesta.

Tarinoissa kerrotaan paljon kuolemaan ja hautaukseen liittyvistä aiheista. Rättäkitin kuolema ei tarinoiden mukaan ollut helppo. Frans Kuusiston kertomassa tarinassa Prättäkitin rinnan läpi pistetään vesisydäminen pihlaja (liite 2), mutta saatettiin toimia toisinkin:

[Rättäkittiä yritettiin teloittaa eri tavoilla, mutta henki pihisi edelleen Rättäkitin ruumiissa] -- ihmiset menivät muilta noidilta neuvoa kysymään. Nämä neuvoivat, että kun kolme vesisydäntä pihlajaa hakkaa ja teroittaa niiden kärjet ja hakkaa ne Rättäkitin päähän niitä se [ei] voi lumota. Ihmiset tekivät niin ja saivat Rättäkitin murhatuksi. --¹⁴⁸

Uskomustarinat viittaavat pahaan kuolemaan. Hyväksi kuolemaksi on katsottu hallittu kuolema: henkilö poistuu maailmasta elämänkaarensa päässä ja ennättää ennen kuolemaa puhdistaa sielunsa. Paha kuolema ei ollut toivottu, koska sen on nähty johtavan kärsimykseen ja jopa kummitteluun kuoleman jälkeen, kuten kerrotaan Tepolla tapahtu-

¹⁴⁰ Ks. esim. Riska 1979, 24–25.

¹⁴¹ Laakso 1994, 569.

¹⁴² Ks. esim. SKS KRA Loimaa. Klemola, J.A. 44. < E. W. Isoeskola. 1886.

¹⁴³ Ks. esim. SKS KRA Muurla. V. Saariluoma 643. 1915. Kertoi kuljeksiva näyttelijä Heinonen.

¹⁴⁴ SKS KRA Ypäjä. HAKS 6190. 1937.

¹⁴⁵ Kestinen 1990, 40, 50.

¹⁴⁶ Ks. esim. SKS KRA Tarvasjoki. Kivi, Taru KRK 6:310. < Kyösti Kivi, 54 v. Tarvasjoki.

¹⁴⁷ SKS KRA Kokemäki. Mäenpää, Emma KRK 62:265 < (Ikola, Niilo).

¹⁴⁸ LHKMY nro 202. Lea Järvi, Jokioinen, Minkiö, Kalakoski 1927. Kertoi Juho Lehti, 64 v., Minkiö.

neen hautajaisten yhteydessä.¹⁴⁹ Paha kuolema tuli myös yllättäen esimerkiksi onnettomuuden yhteydessä. Uskottiin, että jos henkilö on elämänsä aikana aiheuttanut toisille maagista vahinkoa, tulee hänen kuolemansa olemaan kivulias ja vaikea.¹⁵⁰ Noidaksi kuvatun Rättäkitin kuolema kuvattiin siis pahaksi ja taustalta kuvastuu ajatus Rättäkitin synnillisestä elämästä.

Hautauksesta useimmin kerrottu tarina kuvaa sitä, kuinka arkkua kuljettaneet vetoeläimet pysähtyvät alamäkeen, eivätkä jaksa vetää kuormaa. Rättäkitin arkku saattoi painaa ”noidan lumojen” vuoksi,¹⁵¹ tai arkkua painoivat pirut.¹⁵² Rättäkitin arkku saatiin liikkeelle, kun sitä piiskattiin vitsoilla.¹⁵³ Arkkua ei kuitenkaan aina saatu liikkeelle ja monien tarinoiden mukaan Rättäkitti on haudattu Ypäjän Kurjenmäen rinteesseen. Aake Heikkilä kertoo hautapaikan olevan puhelinkeskuksen alla.¹⁵⁴ Muutamien tarinoiden mukaan haudalla kasvaa puita tai siihen asetettiin risti hautauksen jälkeen. Yleisesti tarinat on tulkittu niin, että arkussa makaava henkilö oli julma tai paha ihminen.¹⁵⁵ Näitä tarinoita on kerrottu ympäri Suomen ja ne ovat kansainvälisiä uskomustarinoita.¹⁵⁶ Rättäkitin ruumisarkusta kerrotaan myös löytyneen jotain muuta kuin ruumiin, ja ne ovat saattaneet laukaista kuorman painamisen. Arkusta on löydetty esimerkiksi uuniluuta, halko tai kiviä. Erään kerran Rättäkitin kaulan ympäri oli kiertynyt käärme, jonka vuoksi arkku alkoi painaa.¹⁵⁷ Kuorma painaa -tarinat ilmestyvät KRA:n aineistoon vasta vuonna 1911. Se viittaisi siihen, että tämäkin aihe liitettiin Rättäkittiin alueella liikkuneista muista tarinoista jonkun tapahtuman seurauksena.

Tarinastoon liittyy myös oudompia aiheita, jotka ovat useimmiten yksittäisiä. Varhaisin Rättäkitistä tunnettu tarina kertoo syöjätärhahmoisen Rättäkitin surmanneen vouteja Vesikosken kartanolla.¹⁵⁸ Arkistoaineiston valossa se on yksittäinen ja outo aihe. Rättäkitin kirkkoa kohti heittämästä kivistä kertovat tarinat ovat harvinaisia ja ne on muissa yhteyksissä liitetty jättiläisiin. Rättäkitillä kerrotaan olleen noitapussi, jota hän tarjosi tyttärelleen, mutta tytär ei sitä huolinut.¹⁵⁹ Noitapussitarinat viittaavat siihen, että Rättäkitti olisi ollut joko tietäjä, parantaja tai molempia. Noitapussin esineitä

¹⁴⁹ Ks. esim. SKS KRA Ypäjä. Aho, Kalle. KRK 57:65 < Raitanen, Ville, 57 v.

¹⁵⁰ Stark 2005, 98.

¹⁵¹ LHKMY nro 120. Lauri Huhtalava, Jokioinen 1927.

¹⁵² Ks. esim. SKS KRA Alastaro. E. Vihervaara b) 3148. 1911.-Manta Heikola, 29 v Alastaron Ylhäisissä.

¹⁵³ SKS KRA Ypäjä. Aho, Kalle. KRK 57:17 < Suominen, Heikki 55 v.

¹⁵⁴ Haastattelu Heikkilä, Aake 30.7.1982, Kotus – SKNA.

¹⁵⁵ Ks. esim. SKS KRA Sammatti. Anja Kuujo 688. 1949. < Isäntä Yli-Kottari, 70 v.

¹⁵⁶ Koski 2011, 207.

¹⁵⁷ Ikola 1928, 94.

¹⁵⁸ SKS KRA Yläne. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 33. (1880) s. 34-5. K. Killinen: Kiinteitä Muinaisjäänöksiä Ulvilan kihlakunnassa.

¹⁵⁹ Ks. esim. SKS KRA Ypäjä HAKS 6191. 1937.

tietäjä käytti suojautumiseen pahoja voimia vastaan sekä esimerkiksi tautien karkottamiseen.¹⁶⁰ Harvinaisiin tarinoihin kuuluu myös seuraava:

Kertoi nähneensä vanhan miehen joka oli ollut renkinä Teppon talossa, kun se Rättäkitti oli emäntänä. Tämä vanha mies oli kertonut Linduusille että oli Elo päivä leikattiin ruista etäämpänä talosta olevalla pellolla ja emäntä lähti päivällis ruokia piian kanssa viemään elo väelle. Siinä karja kujas emäntä kompastui ja kaatui ja viili piimä punkka oli pää läella ja se lentes kumolleen kuraan ja emännältä pääsi kirous Ja se piimänen jälki oli ollut siinä kujas nähtävänä kymmenkunta vuotta ennen kuin se siitä haihtui. Linduurin sanoi olleensa nuori, kun tämä vanha mies tätä hänelle kertoi.¹⁶¹

Piimäläikäen kiroaminen liittyy arkipäivän elämään, jonka noituudeksi muutti vasta se, että läikkä jäi maahan. Jos kertoja oli nuori noin vuosina 1850–1865 ja renkinä ollut vanha mies oli Tepolla niihin aikoihin tai aiemmin, oli tämä renki mahdollisesti syntynyt noin vuosina 1780–1800. Tämä ajoittaisi Rättäkitin emännyysajaksi 1800-luvun alkupuoliskon.

Rättäkitti-tarinoissa kuvastuu 1800-luvun ihmisen yksi pahimmista peloista: noita, joita vastaan suojauduttiin suojelutaikuuden avulla. Muita pelkoja olivat muun muassa tulipalot, salamat ja painajaiset.¹⁶² Yllättäen paholaista vastaan ei taikakonstein ollut tarvetta suojautua, joten ilmeisesti rukoukset ja Herran sana riittivät. Tarinoista näkyy myös rajankäynti sallitun ja kielletyn välillä. Ne voidaan nähdä opetustarinoina, joilla käytiin keskustelua hyväksytystä ja kielletystä, oudosta ja vaarallisesta. Tapahtumapaikkana on usein arkinen maisema, jossa tapahtuu yliluonnollisia asioita. Ennustukset liittyvät yleismaailmallisempiin tapahtumiin, kun taas maatalouteen liittyvät tarinat ovat paikalliseen maisemaan liittyviä ja elinkeinon pilaamisesta kertovia. Kuolemasta ja hautauksesta kertovat tarinat ovat myös paikalliseen elämään ja maisemaan liittyviä, ja osittain myös henkilökohtaisia. Varkaan selvittäminen noitumalla on myös arkiseen kontekstiin liittyvä aihe, jossa kyläläinen auttaa kyläläistä. Tarinoista on siis löydettävissä erilaisia elämismaailmoja.

¹⁶⁰ Siikala 1999, 246.

¹⁶¹ Ypääjä. Eelis Säteri TK 99:51. 1961. - Linduus, räätäli, s. 1847. Tarina on talletettu jo KRK-keräyksen yhteydessä hieman erilaisena: SKS KRA Loimaa<Ypääjä. Säteri, Elis. KRK 45:64. < Lindruus, 85 v. Ypääjä Perttula.

¹⁶² Hukantaival, esitelmä 25.3.2015.

2.2. Tilastojen taikaa

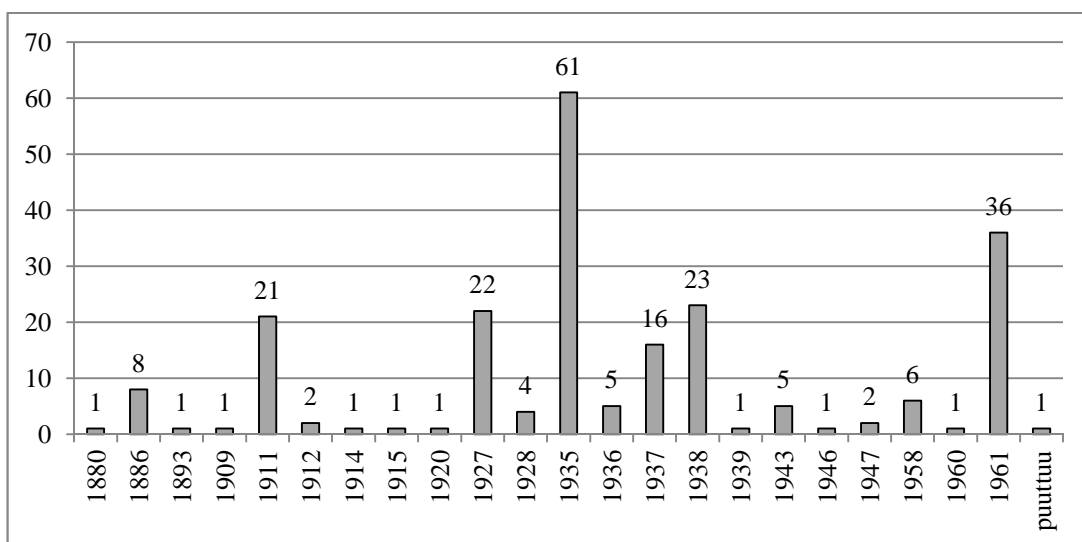
KRA:n ja LHKMY:n aineistoista Rättäkitti-tarinoita kertyi reilut 200 arkistoyksikköä (ay).¹⁶³ Tutkin aineistoa sekä yhdessä että erikseen tilastollisin menetelmin. KRA:n aineistossa oli muutamia tarinoita tuplasti, jotka pyrin erottamaan. Kymmenen vanhinta Rättäkitistä kerrottua tarinaa on KRA:oon talletettu vuosina 1880–1893. Ne vaikuttavat aiheiltaan myös oudommilta ja harvemmin kuulluilta. Tarinoissa kerrotaan pojan sudeksi muuttamisesta, härkien pysäyttämisestä ja myllynkivellä purjehtimisesta, mutta vanhemmista tarinoista nousee esiin pirun läsnäolo. Kolmessa tarinassa puhutaan ladosta, jonka takana Rättäkitti oli lupautunut pirulle. Piru on muutamissa tarinoissa mukana myöhemminkin, mutta pirulle lupautumisesta ei juuri mainita. Vanhemmat tarinat vaikuttavat myös raaemmilta ja viittaavat enemmän noidan pahoihin töihin ja pahuuden voimiin. Näen, että Rättäkitti oli alun perin paha noita, joka on noitumisillaan aiheuttanut kanssa-asujilleen vahinkoa ja myöhemmin häneen liitetyt tarina-aiheet ovat parantaneet hänen mainettaan.

Taulukossa 1 on arkistoyksiköittäin tarinoiden arkistointivuodet. Eniten Rättäkitti-tarinoita on tallennettu KRA:oon 1930-luvulla.¹⁶⁴ Vuonna 1927 kerättiin LHKMY:n tarinat ja silloin ei ole talletettu yhtään KRA:n tarinaa. Lisäksi aikavälillä 1880–1961 nousevat piikkeinä vuodet 1911 ja 1961. 1900-luvun alussa kansallistunnon nousu lisäsi kiinnostusta kansankulttuuriin ja vuoden 1961 aineisto kertyi Kansantarinoiden kilpakeräyksen (TK) ansiosta. Suuret perinnekeruut ajoittuvat Suomessa kulttuurisiin murrosvaiheisiin, jolloin vanha maaseudun elämäntapa alkoi pikku hiljaa muuttua moderniksi elämäntavaksi. Uskomustarinat toivat esiin ristiriitoja menneeseen jääneen perinteen ja tulevaisuuteen katsovan edistyksen välillä.¹⁶⁵ Samoin näyttää käyneen Rättäkitti-tarinoidenkin kohdalla.

¹⁶³ KRA 199 ay, LHKMY 22 ay.

¹⁶⁴ Kalevalan riemuvuoden suurkeräyksen tarinat vuosilta 1935–1936 on kirjattu vuodelle 1935.

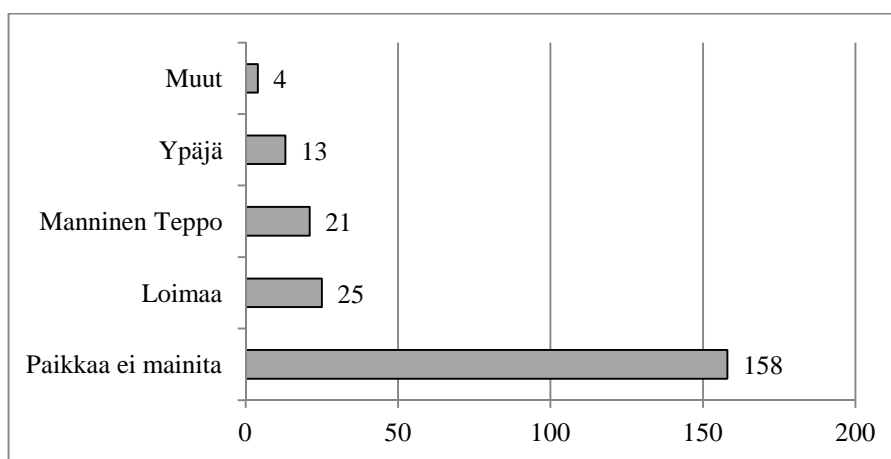
¹⁶⁵ Koski 2011, 35.

Taulukko 1. Rättäkitti-tarinoiden arkistointivuodet (KRA ja LHKMY).

Suosituimpia yksittäisiä aiheita KRA:n aineistossa ovat myllynkivellä seilailu (42 ay) ja pojan sudeksi muuttaminen (40 ay). Lisäksi Loimaan tai lähiseudun kirkkojen erilaisista kohtaloista kertovat aiheet ovat olleet suosittuja (yhteensä 72 ay). Myös kuorman painamisesta kertova aihe oli suosittu (21 ay). Rättäkitti on liitetty luudalla lentäviin naisnoitiin ainoastaan viidessä tarinassa, joten nykynoitien kaltaiset tarinat ovat hänestä poikkeuksia. Muista aiheista tarinoita oli aineistoissa vain muutamia.

Rättäkitin kotipaikka mainittiin vain noin neljäsosassa tarinoista. Kotipaikkamainintoja on kuitenkin kerrottu koko arkistointiajan vuosina 1880–1961. Ypäjän (Loimaan) Mannisten Tepon taloon Rättäkitin liitti tarinoista 21, ja tällöin puhutaan Tepon emännästä. Kyse voi nähdäkseni olla oikeasta henkilöstä, johon on liitetty alueella liikkuneita uskomustarinoita, koska ne ovat jostain syystä tähän henkilöön sopineet. Seuraavassa kuvaajassa ovat aineistoista löytyvät kotipaikkatiedot:

Taulukko 2. Rättäkitin synnyin- tai asuinpaikat tarinoiden mukaan (KRA ja LHKMY).

Neljässä tarinassa Rättäkitti asui muualla¹⁶⁶ kuin Loimaan seutuvilla. Käsittelen tässä Mannisten kylää Ypäjään kuuluvana nykyisen kuntajaon mukaan. Loimaa- seen tai Ypäjään liitetyt kotipaikat eivät aina eritelleet taloa tai kylää. LHKMY:n tarinoissa kotipaikan nimeämisessä hajontaa tuntuu olevan KRA:oon verraten enemmän. LHKMY:n tarinat kertovat Rättäkitin olleen kotoisin Loimaalta (7 ay), Tepon emäntä (2), asui Ypäjän Levällä (1), oli Haunion tytär (1), emäntä Palikkalan kylässä (1) ja Mannisten Harakan tytär (2).¹⁶⁷ Tilaston mukaan kotipaikka vaikuttaisi olleen yhden- kevä, koska se niin harvoin mainitaan. Myös kertojan omalla koti- tai asuinpaikalla on merkitystä, mihin tarinan tapahtumat sijoitetaan. Tarinoiden paikat ovat yleensä lähellä omaa arjen ympäristöä.¹⁶⁸ Paikkojen nimeämisen avulla kertoja yrittää vakuuttaa kuuli- jansa kertomuksen yliluonnollisestakin todenperäisyydestä.¹⁶⁹

Rättäkitin sukupuoli mainitaan tarinoissa erittäin harvoin. KRA:n aineis- ton 165 tarinassa sukupuolta ei mainittu lainkaan, yhdessä hänen kerrottiin olevan mies ja 33:ssa nainen. LHKMY:n tarinoissa ei juuri mainita Rättäkitin sukupuolta, vaan aino- astaan seitsemässä hänet mainitaan naiseksi ja yhdessä mieheksi. Anja Välimäki toteaa kuitenkin topakasti: ”Ja toiset ovat olleet tietävinään, että Prättäkitti olisi ollut mies. Kaikkea kanssa, ei miehistä ole sellaiseen, vai mitä sanot sinä Saviseudun ehtoisa emän- tä?”¹⁷⁰ Tarinoissa Rättäkitti toimi välillä kotipiirin ulkopuolella. Tämä voisi viitata sii- hen, että kyseessä oli mies eli toimittiin julkisissa tiloissa. Ehkä Rättäkitti-tarinat liite- tään jo lähtökohtaisesti enemmän naisten perinteeseen ja naisten hallitsemiin taikatai- toihin, kun taas noituminen liittyy tarinat miesten maailmaan. Sukupuoli jää kuitenkin mainitsematta niin usein, että joko oletetaan kuulijan tietävän sen tai sillä ei ole ollut tarinan kannalta merkitystä. Sukupuolikäsitys on myös ajan myötä voinut muuttua, kos- ka vanhemmat tarinat viittaavat noitumiseen ja uudemmat taikuuteen.

Rättäkitti tuntuu kuitenkin liittyvän vahvasti naisiin. Tuntuu myös, että kertojat identifioituvat jollakin tasolla Rättäkittiin ja vahvistavat näin myös omaa identi- teettiään. Rättäkitin kerrotaan toimineen naisen töissä esimerkiksi viedessään piimää peltotöissä oleville. Nähdäkseni siis Rättäkitti eli naisten maailmassa, vaikutti naisiin, kosketti naisia ja emäntiä sekä liittyi heidän elinpiiriinsä eli kotiin, pihaan, taloon. Rät- täkitti voi olla abstrakti illuusio jostakin saavuttamattomasta – yhteisesti jaettua perin- nettä, kaikille kuuluvaa ja kaikkien jakamaa; yhteisön perinteiden kokouma. Ja se ker-

¹⁶⁶ Koski T.I., Somerniemi, Nousiainen ja Jokioinen Haunio.

¹⁶⁷ Haunion tyttäreksi Rättäkitin maininnut kertoja oli Minkiöstä, joten oletan hänen tarkoittaneen Jokiois- ten Hauniota.

¹⁶⁸ Ks. esim. SKS KRA Kokemäki. Mäenpää, Emma KRK 62:265 < (Ikola, Niilo). Kertoja liittyy kirk- koennustukset Kokemäen ja Sääksmäen kirkkoihin.

¹⁶⁹ Kaivola-Bregenhøj 2005, 6.

¹⁷⁰ Välimäki & Oras 1999, 10.

too vahvasta, julkisesti toimineesta naisesta: ”-- väittävät kaikissa [Loimaan] seudun naisenpuolissa tänäkin päivänä olevan joitain prättäkittimäisiä piirteitä.”¹⁷¹ Naisiin liitetään myös käsitys siitä, että naisilla on tiettyä väkeä. Nainen saatettiin nähdä väekkääksi eli voimakkaaksi ja tällä voimalla hän saattoi suojella omaa lähipiiriään, mutta voiman kääntöpuolena oli mahdollisuus vahingoittaa muita ja tämä nähtiin pelottavana. Vahva nainen saatettiin myös yhdistää Kalevalan Louhen tavoin pahaksi, hirviömäiseksi noitanaiseksi. Hänellä saattoi olla miehisiksi kuviteltuja ominaisuuksia, kuten älykkyyttä ja voimakasta tahtoa, joita ei yhteisössä helposti sulatettu.¹⁷²

Arkistossa olevat tarina-aiheet muuttuvat ja niiden kiinnostavuus vaihtelee sukupolvittain, mikä on nähtävissä aineiston eri aiheista vanhempaa ja uudempaa ker tymää vertaamalla.¹⁷³ Vuodesta 1911 eteenpäin arkistoon talletettuihin tarinoihin alkaa ilmaantua mitä eriskummallisimpia aiheita. Joko tarinoita ei siis ole aiemmin kirjattu tai innokkaat tarinankertojat ovat alkaneet vahvemmin muokata niitä. Tämä selittäisi motiivien muuttumisen ja aihepiirien laajentumisen vuosisadan vaihteessa. Pojan sudeksi muuttaminen, myllynkivellä seilaus ja kuoleman sekä hautaamisen vaikeudet ovat Rättäkitti-tarinoiden vakioaineistoa, vaikka uusia aiheita tarinastoon on liitetty. Rättäkittin liittäminen Mannisiin ja useimmiten Tepon taloon on mahdollisesti vahvistunut tarinoiden tultua kirjalliseen muotoon. On myös mahdollista ja todennäköistäkin, että kaikkia kerättyjä tarinoita ei ole talletettu arkistoon, ja osa on vielä kertomattakin.

2.3. Kirjattu ja kerrottu kansannoita

Rättäkitti-tarinat ovat paikallista, loimaanseutulaista perinnettä, joten niitä löytyy useimmiten paikallisista lehdistä ja julkaisuista. Rättäkitti on kirvoittanut monet kerto maan uskomustarinoita ja niitä on käytetty myös näytelmissä. Tarinoita on kerrottu ko ko 1900-luvun ajan, vaikka niitä ei enää 1960-luvun jälkeen ole KRA:oon tallennettu. Näkemykseni on, että Rättäkitti-tarinat pulpahtavat päivänvaloon harva se vuosi. Tari noita on myös muisteltu pöytälaatikkoon, ja niissä kerrotaan Rättäkittiä muistellun 1900-luvun puolivälin jälkeen. Paikallisissa murrejulkaisuissa ja sukukirjoissa Rättäkitti on vakiovieras.¹⁷⁴ Lehtikirjoituksissa on pohdittu Rättäkitti-tarinoiden luomaa maailmaa

¹⁷¹ Välimäki & Oras 1999, 52.

¹⁷² Apo 1995, 34, 95.

¹⁷³ Jauhiainen 1999, 35.

¹⁷⁴ Ks. esim. *Leviästi Loimaalta* 1985, 45; *Pannaas toi sarka vielä* 2010, 212–213.

sekä Rättäkitin henkilöllisyyttä, ja niitä on tehty myös Rättäkitin nykypäivän seikkailuista, kun Rättäkitiksi pukeutunut henkilö on käynyt tutustumassa Turkuun.¹⁷⁵

Loimaanseutulaista murretta paljon kerännyt Raija Kouri piti 1976 esitelmän Rättäkitistä Loimaa-Seuran järjestämässä Prättäkittijuhlissa.¹⁷⁶ Rättäkittiä käytetään myös matkailun ja elinkeinojen edistämisessä. Loimaalla on jo joitakin vuosia järjestetty Prättäkitti-päivä keväisin, jolloin kaupoissa on tarjouksia ja Prättäkitti-noita kiertele kaupungilla.¹⁷⁷ Vuonna 2000 ypäjäläinen käsityöläinen Milja Toukola teki Rättäkitistä maskottihahmon.¹⁷⁸ Rättäkitti liitetään myös Loimaan seudun kuulumisuuksiin joukkoon, jonka kaikki tuntevat. Tepon talon emäntä -nimityksen vuoksi myös Tepon talo on ollut kiinnostuksen kohteena. Yleisradio esitti 26.7.1981 Prättäkitistä Pirkko Jaakolan kirjoittaman kuunnelman, josta Jaakola muotoili myös Loimaan Krekilän kesäteatterissa 1999 esitetyn näytelmän. Näytelmää kuvattiin aikuisten saduksi ja vahvan naisen tarinaksi.¹⁷⁹ Prättäkitistä kerrotaan myös tehdyn kaksi jenkkää,¹⁸⁰ mutta niitä en ole onnistunut saamaan käsiini.

Raittiuteen patistava Raittiuskasvatus-lehti käytti Rättäkittiä aatteensa tukena.¹⁸¹ Esimerkkitarinaksi nostettiin pojan sudeksi muuttaminen, jonka mukaan pojan jumalisuus oli hänen äitinsä mielestä paha asia, jota Rättäkitti kutsuttiin selvittämään. Rättäkitti kuvataan vaaralliseksi viholliseksi, joka lähes pirun tavoin voi viedä lapset juopottelun tielle ja turmioon; muuttaa heidät susiksi. Tarinan tapahtumat nähdään symbolisina, millä kehoitetaan lapsia ja nuoria pitämään kiinni raittiudestaan. Susitarina voidaan nähdä opetustarinana, jossa: ”-- varastamisesta, valehtelemisesta ja kaikesta pahasta varoitettiin, ettei noiduta sudeksi niinkun Pytynpoika.”¹⁸²

Ypäjällä asunut Anu otti minuun yhteyttä sähköpostitse ja kertoi miten Rättäkitti liittyi hänen nuoruuteensa:

Kun olin vielä nuori, oli kaverillani tapana ”manata” [Rättäkittiä] esiin kiertämällä Ypäjän kirkkoa keskiyöllä (taisi olla täysikuun aikaan, mutta en ole varma). Kirkko piti kiertää 12 kierrosta (en muista suuntaa) ja koko ajan piti hokea ”Rättäkitti Rättäkitti”. -- Sen kyllä muistan ettei kukaan ikinä uskaltanut tehdä viimeistä kierrosta.¹⁸³

¹⁷⁵ Harju 9.4.1998, 1, 8–9.

¹⁷⁶ Kouri, Raija, sähköposti tekijälle 8.3.2015; Prättäkitti kiinnosti, *Loimaan lehti* 6.4.1976, 5.

¹⁷⁷ Ks. esim. *Loimaan lehti* 21.3.2013, 14 (Ilmoitus Prättäkitti-päivän piirustuskilpailusta).

¹⁷⁸ Paineen alla parhaimmillaan, *Loimaan lehti* 10.6.2000.

¹⁷⁹ Suojanen 25.6.1999. Elektroninen dokumentti.

¹⁸⁰ Puukka 28.3.1997.

¹⁸¹ Prättäkitti. Kertomus Satakunnan noidasta, joka eli kristinuskon Suomeen tulon aikana. *Raittiuskasvatus*, nro 4, 1.1.1936, 87–88.

¹⁸² SKS KRA Kokemäki. Mäenpää, Emma KRK 62:263.

¹⁸³ Anun sähköposti tekijälle 28.4.2013.

Lisäksi hän kertoi, että joillakin paikallisilla oli niihin aikoihin tapana lukea mustaa raamattua ja hän arveli manausidean tulleen sieltä. Kirkonkiertäminen oli tapahtunut noin vuosina 1989–1992.¹⁸⁴ Kiinnostavaa on se, että manattavaksi on valittu paikallinen noitahahmo, kun useimmiten muualla kutsuttiin pirua. Toisin sanoen nuoret omaksuivat paikallista perinnettä omaan käyttöön ja ikäkauteen sopiviin iltarientoihin. Rättäkitti vaikuttaa olevan enemmänkin nuorten ja aikuisten perinnettä, ei lasten, vaikka monissa yhteyksissä sitä pidetään nykypäivänä lasten perinteenä.

Anja Välimäki kirjoitti ja Johanna Oras kuvitti kauniin kirjan *Prättäkitti. Mannisten Tepon outo emäntä* vuonna 1999. Teos on satukirja ja sen tavoitteena on säilyttää Prättäkitti-kertomukset tuleville polville. Kirja on suunnattu selkeästi nuoremmille sukupolville, joten tässä tarinat ovat enemmän lasten perinnettä. Teoksessa Tepon isäntä mainitaan lautamiehenä.¹⁸⁵ Eila mainitsi samasta asiasta kertoessaan, että joku Tepon isännistä toimi pitkään lautamiehenä.¹⁸⁶ Vuonna 1624 Tepon talon isännäksi tullut Erkki Tuomonpoika istui 54 käräjät vuosina 1639–1658 ja oli myös Loimaan kolmanneksi pitkäaikaisin lautamies.¹⁸⁷ Kirjassa Prättäkitti kuvataan ahkeraksi ja hyväsydämiseksi emännäksi, jonka kohtalona kuitenkin oli joutua käräjien tuomittavaksi ja Loimijokeen hukutettavaksi.¹⁸⁸ Kirja antaa Prättäkitistä vähän ristiriitaisen kuvan: toisaalta hän oli hentoinen, hyväsydäminen ja avulias emäntä, mutta häntä kuitenkin pelättiin. Ehkä se johtuu kokonaisuudessaan Rättäkitin muutoinkin ristiriitaisesta hahmosta: koska ei oikein tiedetä, kuka hän olisi voinut olla, on ollut vaikea kohdistaa luonteenpiirteitä tiettyyn henkilöön.

Hannele Laaksonen kirjoitti näytelmän *Prättäkitti – Noita vai nainen edellä aikaansa* Teatterikorkeakoulun kurssilla ”Tarinan lumo ja voima”. Tarinat näytelmään löytyivät Kestisen tutkimuksesta, mutta Laaksonen lisäsi joukkoon henkilöhahmoja sekä tarinaan sopivia lisämausteita. Hän kirjoitti näytelmän Prättäkitistä, koska hän etsi – samoin kuin minä – vastausta kysymykseen miksi. Näytelmä on myös kunnianosoitus vanhalle tarinankerrontaperinteelle, jossa yhdistyvät ihmisten tarve kertoa tarinoita, viihdyttää muita ja hieman tietysti myös juoruilla lähiseudun asukkaista.¹⁸⁹ Hannelen näkemyksen mukaan Prättäkitti tiesi paljon asioita ja oli toisin sanoen älykäs ihminen. Hannelen esitystä kehitettiin, koska näytelmässä hän itse hoitaa kertojan, päähenkilön ja sivuhenkilöiden roolit: ”Lopulta rajat hämärtyvät niin, että Laaksonen on

¹⁸⁴ Anun sähköposti tekijälle 29.4.2013.

¹⁸⁵ Välimäki & Oras 1999, 7, 18, 41.

¹⁸⁶ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

¹⁸⁷ Verho 1993, 39.

¹⁸⁸ Välimäki & Oras 1999, 46.

¹⁸⁹ Haastattelu nro 5, 15.7.2013. Tekijän hallussa.

tarina itse, kaikki sen tunnelmat ja vuodenaajat.”¹⁹⁰ Näytelmässä punoutuvat yhteen tarinankerronnan eri osaset ja se on sekä vakava että humoristinen. Esitys on tarkoitettu aikuisten korville, vaikka näytelmää aluksi luultiin lastennäytelmäksi.¹⁹¹

Tarina syntyy vasta, kun joku sen kertoo. Tarinankertoja tuo tarinoiden ohessa esiin myös tunteitaan, arvojaan ja alueen historiaa. Tarinat voivat myös liittää ihmisiä yhteen eli parantaa yhteisöllisyyttä. Tarinoiden ohessa kertoja välittää kuulijoille tärkeiksi kokemiaan merkityssisältöjä. Eroja merkitysten tulkintaan voi tulla siitä, jos suullisesti esitetty kertomus kirjataan paperille; se on irrotettu esityksen kontekstista. Jokainen kertoja myös muokkaa omasta esityksestään yksilöllisen,¹⁹² joten kertomuksia ja niiden erilaisia painotuksia on (lähes) yhtä paljon kuin kertojiakin. Rättäkittiin liittyvistä KRA:n tarinoista miehiä löytyy kertojina 63 ja naisia 51 (kertojan sukupuolesta ei tietoa 85 ay). Tietokantani mukaan kertojien sukupuolijakauma on melko tasainen. Keskitisen aineistossa kertojina oli miehiä 38 ja naisia 25–26. Hän on kiinnittänyt huomiota miesten suureen osuuteen kertojista, koska tarinat kertovat useimmiten kuitenkin voimakkaasta naisesta.¹⁹³

Hyvä kertoja voi vakuuttavalla esityksellään saada ihmiset ”uskomaan” tarinoihin, vaikka arkielämässä sellaista ei voisi uskoa tapahtuvan. Kuulijan kokemukset vaikuttavat siihen, miten hän uskoo ja kokee tarinan tapahtumat.¹⁹⁴ Eri kertojien ja kuulijoiden käsittelyssä tarinat muuttuvat sisällöllisesti, vaikka perusosat pysyvät suurin piirtein samanlaisina. Tarinat myös uusiutuvat ajan myötä. Ja kun tarinaan sisältyy vielä asioita, jotka liittävät sen kuulijan omaan arkiseen piiriin, saa uskomustarina uudenlaisia mahdollisuuksia tulla ymmärretyksi totuutena. Muiden tarinoiden uskottavuus yleensä kasvoi, jos minkä tahansa ennustuksen tai tapahtuman uskottiin tapahtuneen. Helena ja Eila näkivät, että tarinoiden taustalla voisi olla taitava silmäkääntäjä, joka on voinut ajaa hevosen vetämällä rattailla, mutta näkijät eivät ole nähneet hevosta, tai seilata kuvitteellisella myllynkivellä, vaikka todellisuudessa olisikin venettä käyttänyt.¹⁹⁵ Uskomien tarinoihin löytyy ihmisen sisältä: ”Tarina haluaa siis olla tosi, kertoa totuuden, ja se edellyttää myös, että sekä kertoja että kuulija uskovat siihen.”¹⁹⁶

Kertomus voi vaikuttaa syvälle tunteisiin, jolloin sen vastaanottaminen ja ymmärtäminen on helpompaa, ja kertomuksen voi myös muistaa paremmin. Rättäkitistä kertovissa tarinoissa tapahtumat ja niihin liittyvät eläimet ja ihmiset voi mielessään ku-

¹⁹⁰ Haimi 5.10.2008.

¹⁹¹ Haastattelu nro 5, 15.7.2013. Tekijän hallussa.

¹⁹² Siikala 1987, 111, 114.

¹⁹³ Kestinen 1990, 15, 18.

¹⁹⁴ Jauhiainen 1999, 22.

¹⁹⁵ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

¹⁹⁶ *Kotiseudun tarinoita* 2006, 13.

vitella ja aivan kuin itse olla paikalla havainnoimassa tapahtumia. Näen myös, että kertomusten avulla voidaan luoda ja ylläpitää erilaisia asenteita, sekä negatiivisia että positiivisia. Kertomusten kuvaama maailma yliluonnollisine tapahtumineen pyritään sitomaan todelliseen maailmaan yksityiskohtien avulla, jotta kertomus kuulostaisi todellisemmalta.¹⁹⁷ Kertomuksista voi tipahtaa pois yksityiskohtia, kuten ajanmääreitä.¹⁹⁸ Kertoja saattaa hyppiä eri aikatasojen välillä: välillä peilaten menneisyyden tapahtumia nykypäivään, mutta myös hyppäämällä omiin kokemuksiinsa vuosikymmenienkin päähän. Silloin henkilö eläytyy ja unohtaa ehkä hetkeksi nykyisyyden, mutta elää tapahtuman uudelleen. Menneisyyden kokemukseen saattaa sekaantua nykyisyyden elämäkokemus ja näin ihminen saattaa päätyä tulkitsemaan mennyttä nykyisyydestä käsin.

Perinteen ja kertomusten leviäminen ei tapahdu maanteitä pitkin, vaan niiden tiet ovat monimutkaisemmat. Tarinoiden kulkusuunnat eivät koskaan ole suoraviivaisia tai tiettyä suuntaa noudattavia. Ihminen kuljettaa mukanaan tietovarantoaan synnyinpaikaltaan, mutta omaksuu myös uuden asuinalueensa perinnettä. Rättäkittitarinat keskittyvät pääasiassa lounaiseen Suomeen, ja nimenomaan Loimaan ympäristökuntiin, kuten Ypäjälle, Tammelaan, Huittisiin, Alastarolle ja Pöytyälle. Muutamat tarinat ovat kulkeutuneet kauemmaksikin kertojien mukana. Kertomispaikat johtavat nähdäkseni kuitenkin hieman harhaan, koska tarinoita on kerrottu esimerkiksi Hämeenlinnan seminaarissa, johon väkeä kerääntyi monilta paikkakunnilta, eikä se välttämättä ollut kertojan pysyvä asuinpaikka. Kestinen näkee keruupaikat tärkeinä, koska tarinat ovat silloin levittäytyneet laajemmalle alueelle.¹⁹⁹

Rättäkitti-tarinat viittaavat enemmän aikuisten perinteeseen, koska niissä käsitellään aikuisten murheita ja asioita. Rättäkitti kuuluu menneeseen perinnekerrostumaan, jossa noidat olivat arjessa läsnä. Nykypäivänä noidat nähdään usein lasten hahmoina ja ne ovat piirrettyjä kurtunaamoja, jotka pyrähtävät Kyöpelinvuorelta ihmisten pariin pääsiäisenä. Monien eri kertojien toimesta ja eri paikoissa ilmestyneiden juttujen avulla Rättäkitistä on luotu ihmisille erilaisia mielikuvia, jotka ovat osaltaan muokanneet 1900-luvun aikana näitä tarinoita. Rättäkittiä on lehtijutuissa kuvailtu esimerkiksi kauniiksi, mutta tälle ei löydy historiallisista lähteistä mitään vahvistusta. Näytelmiä ja muita uudempia kertomuksia Rättäkitistä värittävät kuitenkin aina tekijän omat näkemykset asioista ja niitä on voitu entisestään värittää.

¹⁹⁷ Koski 1/2007, 10.

¹⁹⁸ Kaivola-Bregenhøj 2007, 206.

¹⁹⁹ Kestinen 1990, 14 ja kartta 5: ”Rättäkitti-tarinoiden levinneisyys”.

2.4. Tarinoiden polut

Rättäkitti-tarinoista löytyy yksityiskohtia, jotka herättävät kiinnostuksen tutkia asioita tarkemmin ja selvittää tarinoiden alkuperää ja syitä, miksi tarinat on liitetty nimenomaan tiettyihin maantieteellisiin paikkoihin tai nimettyihin taloihin. Tarinoiden tapahtumille voi löytyä myös arkisempia selityksiä, joista ne ovat ottaneet tuulta alleen.

Ypäjäläinen Heikki Mäkitalo kirjoitti muistiinpanoja paikkakunnalla kuulemistaan kotiseututarinoista. Hän toimi opettajana sekä kirkonisäntänä ja osallistui aktiivisesti kotiseututyöhön perustamalla muun muassa Ypäjän kotiseutuyhdistyksen.²⁰⁰ Hänen kertomasta tai kuulemasta tarinasta löytyy jännittävä vihje:

Ypäjän Mannisten kylässä kerrotaan muinoin eläneen Rättäkitti nimisen suuren noidan. Rättäkitin kerrotaan olleen Ypäjän kylän Vanhanmyllykylän tyttäriä ja tuli Mannisten kylän Tepon talon emännäksi. --²⁰¹

Maininta synnyinpaikasta on yksittäinen: sitä ei kerrota muissa löytämissäni aineistoissa. Yhdessä tarinassa vuodelta 1886 kerrotaan Rättäkitin syntyneen ”näillä tienoilla”.²⁰² Kotipaikkatiedon on voinut Mäkitalolle kertoa paikkakuntalainen, koska tutulle, samaan yhteisöön kuuluneelle kerääjälle on voitu asioita kertoa tarkemmin. Tarinan kertoja saattaa olla myös Mäkitalo itse. Tiedon puuttuminen muista lähteistä voi johtua siitä, että sukua on ollut elossa ja asiasta ei ole haluttu juoruilla. Kaarina Kosken mukaan monet kertojat jättivät kertomatta talojen tai henkilöiden nimiä sen vuoksi, että perinne ja tarinat olivat edelleen paikkakunnalla elävää perinnettä ja ne vaikuttivat ihmisten väliseen vuorovaikutukseen.²⁰³ Turusta tullee Rättäkitin liittävät tarinat ilmestyvät arkistoon vasta 1900-luvun alussa.²⁰⁴ Vanhasta Myllykylästä tuli Tepolle emäntä vuonna 1835, ja hänestä kerron enemmän seuraavassa käsittelyluvussa. Seikat vahvistavat näkemystäni siitä, että Rättäkitti oli syntyjään saviseudulta, eikä sittenkään muualta muuttanut kummajainen.

Pojan sudeksi muuttamistarinat liittyvät aikaan, jolloin Suomen alueella vielä liikkui runsaasti susia. Niitä vainottiin, koska ne olivat häiriöksi karjankasvattajille ja niitä kaadettiin runsaasti 1800-luvun puolivälin jälkeen. 1880-luvun alussa sudet tap-

²⁰⁰ Haastattelu 2, 6.4.2013. Heikki Mäkitalo syntyi 1882 ja kuoli vuonna 1965.

²⁰¹ Mäkitalo, muistiinpanot, liite 1. Muistiinpanoissa ei ole päivämäärää, mutta vihjeiden perusteella ne on kirjattu noin 1950-luvulla, koska Forssasta puhutaan kauppalana. Forssasta tuli kaupunki 1964 (Forssan kaupungin internet-sivut). Mäkitalo oli kirjoittanut myös muita muistoja paperille ja näistä löytyy päiväyksiä vuosille 1956 ja 1957. Mahdollisesti LHKMY:n keräyksen yhteydessä 1927 kerätyt tarinat ovat osa Mäkitalon muistiinpanoja tai hän on saanut tiedot tämän keräyksen ohessa.

²⁰² SKS KRA Loimaa. Klemola, J.A. 44. < E. W. Isoeskola. 1886.

²⁰³ Koski 2011, 35.

²⁰⁴ Ensimmäinen maininta kotipaikasta Turun seudulla on Niilo Ikolan artikkelissa (Ikola 1928, 90).

poivat Lounais-Suomessa parikymmentä lasta.²⁰⁵ Se, onko Rättäkittiin liitettyä tarinaa kerrottu jo aiemmin, ei ole toistaiseksi löytynyt kirjallisista lähteistä. KRA:oon tallettuna susitarina löytyy ensimmäisen kerran vuodelta 1886 ja se osuu yksiin suurten susivuosien kanssa.²⁰⁶ Mutta arkistoon tallennusvuosi ei vielä todista, ovatko tarinat olleet elossa jo ennen susivuosia vai onko niitä alettu kertoa vasta näiden karmeiden tapahtumien aikana. Tarinoissa susi saa usein ruokaa emännältä, joka uskoo ruokkivansa omaa poikaansa. Tarinoiden taustalta voi olla löydettävissä kesy susi, joita pidettiin kartanoissa eläteinä 1800-luvulla.²⁰⁷ Vapaaksi päästetty, ihmisiin totunut susi saattoi hyvin hakea ruokaa ihmiseltä.

Raija Kouri ehdottaa susitarinan syntyyn johtaneen sen, että henkilö sairasti lykantropiaa eli susitautia, joka laittoi ihmisen ulvomaan ja riehumaan suden tavoin.²⁰⁸ Susitarinoiden voi nähdä liittyvän myös vanhoihin viikinkiaikaisiin uskomuksiin hurjista berserkki-sotureista, jotka pukeutuivat karhun tai suden nahkaan, jolloin heidän uskottiin saavan kyseisen eläimen voimat.²⁰⁹ Tarinoissa useimmiten mainittu suden hännän tai sen tyngän muodostumiseksi Kestinen ehdottaa ruumiillista vammaa, jonka on uskottu tulleen noidan noitumisen seurauksena. Susitarinassa oleva siunaaminen ja sängynolkien sytyttäminen ovat yleisesti harvinaisia motiiveja. Itsensä siunaaminen ristinmerkillä ja rukoileminen on suojannut ihmistä noidan vahingoilta. Vaikutuksensa tarinan muotoutumiseen on voinut olla myös 1840-luvulla Satakunnassa kehittyneellä rukoilevaisuusliikkeellä, joka korosti nimenomaan rukouksen voimaa.²¹⁰ Eri sukupolvet antavat asioille erilaisia merkityksiä, minkä vuoksi on yritettävä tavoittaa menneisyyden asialle antama merkitys. Susitarinassa voi olla pohdintaa siitä, mitä olisi olla toinen. Kuvitelmat ja tarinat toiseksi muuttumisesta ovat voineet olla keskustelua siitä, mikä olisi mahdollista.²¹¹ Susitarina voi toisaalta kuvata myös henkilön sisäistä myllerrystä. Tarinalla voi olla symbolinen merkitys, joka on aikalaisille ollut selkeä, mutta aikojen saatossa se on voinut muuttua tai merkitystä ei enää tunneta.

Rättäkitti-tarinoissa mainitaan useita puulajeja ja niiden ominaisuuksia. Luonto on lähellä suomalaista elämää ja sen vuoksi puilla saattaa olla jopa korostetumpi asema tarinoissa. Läntisessä Suomessa puilla oli merkitystä talokohtaisesti, kun taas

²⁰⁵ Järvinen 2000, 236.

²⁰⁶ Myös Kestinen tuo esiin suuret susivuodet ja näkee susitarinoiden liittyvän samoille alueille suurten susien metsästyksen kanssa (Kestinen 1990, 66).

²⁰⁷ Järvinen 2000, 236.

²⁰⁸ Kouri 6.4.1976, 6. Myös Kestinen mainitsee lykantropian susitarinoiden yhteydessä (Kestinen 1990, 55–56).

²⁰⁹ Ks. esim. Järvinen 2000, 238. Kestinen liittää myös tarinat vanhoihin germaaniuskomuksiin (Kestinen 1990, 69).

²¹⁰ Kestinen 1990, 60–61, 69.

²¹¹ Knuuttila 2007, 347.

idässä puut merkityksellistivät sukua.²¹² Tarinoista esiin tulevia puulajeja ovat muun muassa pihlaja, mänty ja kataja. Ne ovat tarinan osia, joilla on joku tiedollinen tai ennustava vaikutus. Tarinassa voidaan esimerkiksi ennustaa tietyn puun kaatumisen merkitsevän maailmanloppua.²¹³ Rättäkitin hautapaikalla kerrotaan myös kasvaneen puita. Niitä pidettiin noiduttuina tai pyhinä, sillä tarina kielsi niitä kaatamasta. Asiaa uskomaton kuitenkin meni ja kaatoi puut, ja kuoli pian tämän jälkeen.²¹⁴

Kataja on tarinoissa muun muassa maailmanlopun ennustuksen väline tai sitä käytettiin Rättäkitin elämän päättämiseen.²¹⁵ Kataja nähdään siunattuna kasvina, koska Neitsyt Maria sai syödäkseen sen marjoja erämaassa. Lisäksi kun katajanmarjan halkaisee, tulee esille risti. Satu Apo näkee tämän suojelevien merkkijärjestelmien luomisena ja mahdollisuutena, joka arkiympäristössä auttoi luomaan turvallisuuden tunnetta ihmiselle.²¹⁶ Viittauksilla kristinuskon kuvastoon nähtiin olevan vaikutus noidan keinot vastaan, mutta myös ennustusasioihin liitettynä katajan voimaan uskottiin.

Pihlajalla on tarinoissa usein keskeinen rooli ja sitä pidetäänkin pyhänä puuna. Loimaan Piltolan kylän kerrotaan saaneen nimensä siellä kasvaneista pihlajista.²¹⁷ Uskottiin, että pihlajan antamaan suojaan eivät noidan keinot vaikuta.²¹⁸ Tarinoissa pihlajaa käytetään noidan loitsuja vastaan tai Rättäkitin tappamiseen. Samojedit uskoivat pihlajalla olevan puhdistavaa voimaa, joten esimerkiksi lähdetäessä tautien vaamasta kylästä kuljettiin pihlajaisen portin läpi, jotta olisi puhdistuttu ja tauti ei tarttuisi.²¹⁹ Veikko Anttonen näkee pihlajan tärkeänä osana kotipiikan näkymää, rajapuuna, jolla koti ja asuinpiiri on rajattu muusta maailmasta erilleen ja näin suojattu ihmisten elämää. Pyhä pihlaja on ollut myös rajan termi, koska pyhä on tarkoittanut rajaa. Myös nainen on nähty rajatapauksena elämän synnyttäjän roolissa. Pihlaja on kansanomaisessa parannusperinteessä koettu suojaavaksi ja myös vahingoittavaksi puuksi naisellisen olemuksensa vuoksi. Naisiin ja naiseuteen viittaa muun muassa se, että pihlaja on vänkyrän mallinen, kun taas muut, rakentamiseen soveltuvat puut, ovat miehisiä ja suorina. Naiset ovat myös käyttäneet pihlajaa esimerkiksi karjan suojelijaksi, lemmentaikoihin ja

²¹² Lehikoinen 2011, 306.

²¹³ Ks. esim. SKS KRA Hämeenlinna. Hämeenlinnan alakouluseminaari, Airi Ahola 3924a). 1935. - Maria Ääri, 64 v.

²¹⁴ Ks. esim. SKS KRA Ypäjä, Levä. Ritva Rassi TK 81:4. 1961.

²¹⁵ Maailmanlopun ennustus katajasta: SKS KRA Hämeenlinna. Hämeenlinnan alakouluseminaari, Airi Ahola 3924a). 1935. - Maria Ääri, 64 v.

²¹⁶ Apo 1987, 126–127.

²¹⁷ LHMKY nro 1058 Olga Salo, Loimaa, Karhula 1927. Piltola on yksi Loimaan kylistä, joka sijaitsee Mellilän ja Loimaan keskustojen välisellä alueella.

²¹⁸ Ikola 1928, 93.

²¹⁹ Donner, äänikirja, osa 7/16.

onnen tuojaksi. Pihlajan voiman on uskottu pitävän pahat henget loitolla.²²⁰ Kuunnelmassa pihlaja toimii suojana:

PYTYN KAAPRO

Et pysty minuun, Prättäkitti. Katso, missä seison: pyhän pihlajan varjossa. Se puolustaa minua verisin marjoin. Se on minun uskonsoturini, minun miekkani ja kilpeni. Täältä lehtien lomasta et minuun yllä!

PRÄTTÄKITTI

Pelkuri! Minä kyllä pystyn sinuun vielä. Ethän voi ikääsi pihlajan alla piileksiä. (itsekseni) Tuo, mitä Pytyn pöljä Kaapro sanoi pihlajasta on kirokun totta. Minun voimani ei yllä veisäydämisen pihlajan alla oleksijaan.²²¹

Rättäkitin kuolemasta kertovissa tarinoissa on seikkoja, jotka vaativat lisäpohdintaa. Tarinoissa noidan voima saadaan lannistettua ja Rättäkitti kuoleman omaksi pihlajan voimalla seivästämällä sillä sydän²²² tai katajaisella seipäällä sohimalla ladon alle.²²³ Myös Rättäkitin pää on saatettu seivästää. Ensinnä mainittu viittaa vampyyreihin ja siksi otin yhteyttä niitä tutkineeseen Tuomas Hoviin. Sydämen lävistäminen eli seivästäminen oli yleisimpiä tapoja vampyyreiden tappamiseksi. Tapoja on myös muita, kuten esimerkiksi polttaminen ja pään irrottaminen. Seivästämisen uskottiin tappavan vampyyrin ja pitävän ruumiin haudassa, jos seivästys tapahtui haudassa olevaan arkkuun kiinnittäen sen näin maahan. Seivästää saatettiin sydämen sijasta pää tai suu. Keskeiseksi elimeksi ymmärretty sydän on ilmeisesti ollut uskomuksien mukaan sielun tai elämän keskus. Ruumista saatettiin luulla eläväksi, koska se saattoi turvota sisäelinten mädätessä ja muodostaessa kaasuja.²²⁴ Sydän on mielletty myös tunteiden paikaksi,²²⁵ joten sydämen lävistys tappaa kuvaannollisesti myös tunteet, jotka voidaan käsitellä sielun osiksi. Arvelen myös noidan voimien ajatellun sijaitsevan sydämessä.

Kuoleman jälkeen suoritettiin erilaisia toimia, jotta kuollut saataisiin säällisesti hautaan. Nämä rituaalit olivat tärkeitä myös eläville, sillä ne auttoivat eläviä jatkamaan matkaa ja käsittelemään kuoleman aiheuttamia tunteita.²²⁶ Rituaalit olivat myös yhteisöllistä tapakulttuuria, joiden laiminlyönnin uskotaan aiheuttavan ongelmia ja sen vuoksi niitä on yleensä noudatettu täsmällisesti. Rituaalien avulla kuolemantapauksen rikkoma raja elävien ja kuolleiden välillä palautetaan olemassa olevaksi normaaliksi

²²⁰ Anttonen 1997, 189, 192–193.

²²¹ *Prättäkitti, noita Nousiaisista*, kuunnelman käsikirjoitus 1980, 34.

²²² Esim. SKS KRA Kiikka < Vampula. Kustaa Koitto KRK 29:219. - Frans Kuusisto, 60 v. Kot. Vampulan Vampulan kylästä.

²²³ SKS KRA Pöytyä. E. Vihervaara b)3748. 1912. < Amalia Heikkilä, 75 v., Pöytyän Ordenojalla.

²²⁴ Hovi, Tuomas, sähköposti tekijälle 20.7.2013.

²²⁵ Honkasalo 2008, 230.

²²⁶ Lehikoinen 2011, 11.

tilaksi. Tarinoissa Rättäkitin arkun painaminen on häiriö, jonka voidaan nähdä johtuvan hautausriitissä tehdyistä virheistä tai vainajan syntisyydestä. Arkun painaminen voi johtua myös siitä, että vainajan toiveita hautautapahtumasta ei ole noudatettu.²²⁷ Myös ruumiin laskeminen maahan on voinut laukaista arkun painamisen.²²⁸ Rättäkitin kerrotaan antaneen erilaisia ohjeita, jotta hänet saataisiin haudattua siunattuun maahan, kuten esimerkiksi että hänet pitää viedä hautaan ennen kuin huomenkellot soivat.²²⁹ Huomenkellojen soitto nähtiin erityisen tärkeänä osana kuoleman rituaaleja.²³⁰ Kellojen soiton uskottiin pitävän paholaisen poissa vainajan sielua tavoittelemasta.²³¹

Hautajaiset olivat suuri tapahtuma, joissa saattoi olla satoja vieraita ja ne kestivät useita päiviä syömisineen ja juomisineen. Tapana oli nauttia ennen ruumiin saattoa hautausmaalle runsas peijaisateria viinaryyppyneen ja viinanjuonti jatkui usein koko saattomatkan. Tavasta luovuttiin ajan myötä ja siirryttiin kahvinjuontiin.²³² Rättäkitti-tarinoiden tulkintaan kannattanee liittää myös se mahdollisuus, että tarinat ovat saaneet alkunsa alkoholipitoisesta ruumissaatosta, jolloin humalainen mieli on kehitelty ja kenties nähnytkin harhoja. Hautaan vienti oli tärkeä rituaali, jossa vainaja siirtyi elävien maailmasta tuonpuoleiseen. Hautautapahtumassa oli jotain outoa ja siitä alettiin kertoa tarinoita.

Rättäkitin arkusta kerrotaan lennähtäneen lintu²³³ tai arkun päälle lensi korppeja.²³⁴ Korpin uskottiin kertovan vainajan syntisestä elämästä.²³⁵ Korpit ja sudet viittaavat vanhoihin skandinaaviin uskomuksiin, sillä Odinin olkapäillä istuivat korpit ja hänen jalkojensa juuressa lepäsivät sudet. Sudet ja korpit liikkuvat usein myös yhdessä hyötyäkseen toistensa saaliista. Viikingit pitivät sutta myös ennustajana.²³⁶ Eläimet Rättäkitin ympärillä liittävät hänet kristinuskon kääntöpuoleen, jota vastaan kirkko taisteli. Pahojen eläinten esikuvat haettiin menneisyyden uskonnoista ja maailmankäsityksistä, ja niiden mukaan Rättäkitti oli syntinen tai paha noita. Kuoleman on täytynyt tapahtua ennen 1880-lukua, koska jo silloin on osattu kertoa tarinoita pirun kanssa tehdystä sopimuksesta ja hengen lähdön vaikeudesta.

²²⁷ Koski 2011, 209–210, 239.

²²⁸ SKS KRA Siikainen. Vuokko Raekallio 166. 1936. < Frans Ala-Kahri, isäntä, s. 1868.

²²⁹ Ks. esim. SKS KRA Hämeenlinna. Hämeenlinnan alakouluseminaari, Airi Ahola 3924a). 1935 – Maria Ääri, 64 v.

²³⁰ Huomenkelloja on kutsuttu myös sanoma- tai sielunkelloiksi (Koski 2011, 238).

²³¹ Lehikoinen 2011, 201.

²³² Lehikoinen 2011, 120–122, 144.

²³³ Ks. esim. SKS KRA Paattinen. Kalle Paijula TK 70:65. 1961. - Kalle Paijula, mv., s. 1836.

²³⁴ Ikola 1928, 95.

²³⁵ Lehikoinen 2011, 142.

²³⁶ Järvinen 2000, 237–238.

Rättäkitin usein mainittu hautapaikka Kurjenmäen rinteessä on lähellä paikkaa, jossa Mannisten, Levän ja Perttulan kylien rajat kohtaavat.²³⁷ Kurjenmäki on lähes raja-alueita ja se on voitu käsittää muutoinkin erityiseksi alueeksi. Mannisten, Ypjänkylän ja Kauhanojan asukkaat saivat haudata vainajansa Perttulan kirkon huomaan. Kurjenmäki lienee oikea paikka, jossa hautajaissaatto tarinoiden mukaan alamäkeen pysähtyi, jos Rättäkitti on elänyt 1700-luvulla tai myöhemmin. Kirkko ja hautausmaa olivat raja-alueita tämän- ja tuonpuoleisen välillä, millä on voinut olla vaikutusta tarinoiden muodostumiseen.²³⁸ Muutamissa tarinoissa arkku saadaan hautuumaalle asti, mutta se ei välttämättä pysy siellä. Rättäkitin kerrotaan tulleen hautauksen jälkeen pois arkusta ja menneen Papalin metsään, jossa myös arkun laudat olivat sikin sokin.²³⁹ Joidenkin tarinoiden mukaan piru yritti myös palauttaa Rättäkitin hautaan, koska tämä ei siellä pysynyt.²⁴⁰ Tarinoiden mukainen arkun siirtyminen pois hautausmaalta herättää kysymyksiä, voiko tapahtumalle olla löydettävissä viitteitä oikeista onnettomuuksista. Noin 1800-luvun puoliväliin asti hautausmaalla sijaitsi talviaikana yleensä rakennus tai kaivettu yhteishauta talvihautauksia varten.²⁴¹ Talvihaudoista ruumiit siirrettiin keväällä roudan sulettua varsinaisiin hautoihin, jotka kaivettiin kyläläisten yhteisvoimin. Arkussa tai isossa yhteishaudassa ruumiista saattoi muodostua niin paljon ruumiskaasua, että ne räjähtivät ja niiden päällä ollut kansi lensi pois.²⁴²

Kyläläisten eriarvoisuutta saatettiin käsitellä tarinoiden avulla ja ne olivat välineitä sosiaalisissa ristiriitatilanteissa. Tarinoilla voitiin tehokkaasti mustata henkilön tai talon maine.²⁴³ Kyläyhteisöjen loukkaukset ja kostot voitiin kanavoida ulos stereotyyppisten kertomusten avulla. Helpoiten tämä onnistui, jos jossakin talossa oli jo aiemmin ollut jotakin häiriötä, jolloin tarinan liittäminen taloon oli helppoa.²⁴⁴ Rättäkitti-tarinoiden taustalla voi olla kyse ihmisten välisistä konflikteista. Sosiaaliin suhteisiin kuuluu väistämättä myös säröjä, joita saatetaan käsitellä tarinoiden avulla ja sanallisesti vahingoittaa tiettyä henkilöä tai perheyhteisöä. Esimerkiksi härkien pysäyttäminen pelolle ei ainoastaan vaikeuttanut elinkeinon harjoittamista, vaan se saattoi aiheuttaa myös sosiaalisten suhteiden kiristymistä vuokranantajan kanssa. Tarinoilla voidaan purkaa sosiaalista painetta ilman väkivaltaa ja kommentoida vallalla ollutta sosiaalista rakennetta. Satu Apo kuvaa tätä varaventiili-termillä: ”[sen] kautta voidaan tuoda esille

²³⁷ Nykykartta, Ypjä. Raja on noin 150 metrin päässä Kurjenmäestä Loimijokea myöden Loimaalle päin.

²³⁸ Koski 2011, 107.

²³⁹ Jokioinen. E. Vihervaara b) 1882. 1911. - Heikki Fjellström, 63 v. Kuullut nuorena Perttulassa.

²⁴⁰ Ks. esim. SKS KRA Vampula. Hongisto Paavo 122. 1936. < Manta Heikonen, s. 1872 Huittisissa.

²⁴¹ Tilapäiset haudat kiellettiin vuonna 1879 (Gardberg 2003, 56).

²⁴² Gardberg 2003 54–56.

²⁴³ Apo 1987, 121.

²⁴⁴ Koski 2011, 250.

muissa yhteyksissä kiellettyjä tunteita, etsiä kompensatiota todellisuuden tuottamille turhautumille.”²⁴⁵

Tarinoista paljastuu siis monenlaisia puolia, jotka liittävät tarinoiden tapahtumat niin arkisiin hetkiin kuin juhlallisempiinkin tapahtumiin. Viittaukset skandinaavisiin muinaisuskomuksiin luovat pohjaa tarinoiden vanhoille juurille, mutta moni asia liittää tarinat myös myöhäisempään aikaan. Arkiset rituaalit päivittäisessä elämenossa tai perinteisesti suoritettut toimet hautaus tapahtumassa häiriintyivät ja tapahtumille piti etsiä selitys, yliluonnollinenkin kelpasi.

²⁴⁵ Apo 1987, 130.

3. SUKUPOLVIEN ARKI RÄTTÄKITIN MAILLA

Rättäkitistä kertovat, talletetut tarinat ajoittuvat aikaan, jolloin maailmaa myllersivät muutosten tuulet. Modernisaation ja teollistumisen myötä Suomen alue muuttui viimeisenä, mutta nopeimmin Euroopassa. Muutoksien mukana tulee usein myös vastarintaa ja muutosta vastustetaan, koska sen pelätään horjuttavan totuttuja tapoja. Tai ei nähdä muutoksen mukanaan tuomia hyviä ja ihmiselle hyödyllisiä asioita. Modernisaatio oli monikerroksinen, sirpaleinen ja ristiriitainen prosessi, joka ei edennyt suoralla aikajalla, tietyin toimintaehdoin. Muutos oli suuri ja se ei tapahtunut pelkästään nähtyjen ja koettujen muutosten tasolla, vaan muutoksia tuli myös ajattelutapoihin.²⁴⁶ Modernisaatio muutti myös ihmisten sosiaalisia suhteita yhteisöissä.²⁴⁷

Loimaan seutu oli vahvasti maaseutua, jossa sosiaaliset suhteet perustuivat fyysiseen ja henkilökohtaiseen kanssakäymiseen toisten kanssa ja ne tapahtuivat useimmiten kasvokkain. Ihmisiä tavattiin kylänraitilla ja vieraisilla, ja sukulaisuussuhteet olivat vahvempia muodostaen ihmisen ympärille turvaverkon. Mannisten kylässä ihmiset olivat tekemisissä toistensa kanssa, vaikka ulkopuolisen silmin elämä saattoi näyttää verkkaiselta. Ystävyys-, sukulaisuus- ja naapuruussuhteiden lisäksi ihmisiä saattoi yhdistää kummius, joka voidaan käsittää lähes sukulaisuudeksi, ellei se jo ollut sitä.²⁴⁸ Kummiksi valikoitui useimmiten sukulainen, mutta myös muu luotettava ja hyvämaineinen henkilö kelpasi. Kummisuhdetta saattoi seurata samojen talouksien välinen avioliitto, jolloin sukulaisuussuhteet ketjuuntuivat. Sukulaisuus- ja kummisuhteiden avulla oltiin yhteydessä ruokakunnan ulkopuolelle, mutta yhteistyö talonpoikien välillä tapahtui useimmiten vain noin kymmenen kilometrin säteellä kotitalosta.²⁴⁹ 1800-luvulta alkaen kasvokkain tapahtuneet kohtaamiset muuttuivat persoonattomiksi palkkatyön, kaupallistumisen ja hallinnoinnin kautta tapahtuviksi, ja ihmiset vieraantuivat toisistaan.²⁵⁰ Tepon talossa elettiin näitä muutoksen aikoja työtä tehden ja arkea eläen. Sukupolvien elämää värittivät kuitenkin talossa asuneet ihmiset ja Rättäkitti-tarinat.

²⁴⁶ Stark 2006, 9–15.

²⁴⁷ Koski 2011, 64.

²⁴⁸ Le Roy Ladurie 1984, 74.

²⁴⁹ Piilahti 2009, 212–213, 215, 217.

²⁵⁰ Stark 2006, 13.

3.1. Mannisten rajat, maaseudun tavat

-- Sitten ei Rättäkitti pysynyt haudassa vaan tavattiin se aina hirtettynä puunoksaan Mannisten kankaalla. Kerta yöllä sattui joku näkemään, kun neljä miestä kantoi jotain merkillistä Mannisten kankaalle päin ja oli tällöin kysynyt mitä kannatte ja saanut vastaukseksi: "Kiitiäpä me vaan viemme."²⁵¹

Mannistenkangas on isohko metsäalue osittain Mannisten, osittain Loimaan Kauhanojan kylässä. Mannisten kylä on aina sijainnut raja-alueella, aivan kuten Mannistenkankaan metsätkin. Ypjänskylän ja Mannisten maiden lounaisnurkassa on Satakunnan, Hämeen ja Varsinais-Suomen rajojen yhtymäkohta.²⁵² Tepon talon maat olivat isojaon jälkeen kylän molemmilla raja-alueilla: metsäalueita Kauhanojan kylää vasten, ja pellot Levän kylää vasten.²⁵³ Rajoilla on ollut ihmisen mielenmaisemassa erityinen asema. Esimerkiksi kirkon kynnyksellä on varsinkin yöaikaan nähty rajana tämän- ja tuonpuoleisen välillä, jonka ylittäminen on ollut riskialtista.²⁵⁴ Rajoilla kummitteleminen saattoi kertoa siitä, että vainaja oli jostain syystä jäänyt välitilaan, eikä ollut päässyt siirtymään kuolleiden puolelle.²⁵⁵ Ei siis liene kummallista, että Mannistenkankaaseen on liitetty Rättäkitistä kertovia tarinoita, koska raja-alueet koettiin pelottaviksi ja niitä kohdeltiin kunnioittaen.

Tepon taloa on myös vältelty, sillä talossa on kerrottu asuneen pahan hengen²⁵⁶ ja Eila kertoi siellä kummittelevan.²⁵⁷ Raija Kouri kertoo Tepolla esiintyneen 1900-luvulla poltergeist-ilmiön.²⁵⁸ Räyhä- ja meluhengeksi Suomessa kutsutun poltergeist-ilmiön sanotaan aiheuttavan kummittelun kaltaisiksi tulkittuja tapahtumia, kuten esimerkiksi selittämättömiä ääniä ja tavaroiden liikkumista. Ilmiö alkaa ja loppuu yleensä yhtäkkiä ja on väliaikaista. Sen aiheuttajaksi uskotaan henki, demoni tai paholainen. Skeptikot pitävät ilmiötä huijauksena ja hallusinaationa tai mielikuvituksen tuotteena.²⁵⁹ Poltergeist-ilmiö voi nähdäkseni vertautua aiempiin kansanuskomuksiin talonhaltijoista, joissa suuttunut talonhaltija saattoi kolistella talossa tai muutoin kertoa pahasta tuulestaan. Talonhaltijaksi tuli se henkilö, joka sytytti ensinnä talon tulisijan tulen. Talonhaltija toi vaurautta ja menestystä talolle, mutta suuttuessaan se saattoi lähteä talosta.²⁶⁰ Eila kertoi haastattelussa, että hän kiersi Tepon talon yleensä kauempaa, vaikka tie kulki

²⁵¹ SKS KRA Loimaa. KT 19. Järveläinen, Urho 54. 1938.

²⁵² Oja 1946, 4.

²⁵³ Isojakokartta 1782–1783; Isojaon täydennyskartta 1902–1905. MML.

²⁵⁴ Koski 2011, 107.

²⁵⁵ Lehikoinen 2011, 258.

²⁵⁶ LHKMY nro 955, kerääjä Helmi Simola, Ypjä, Perttula, 1927, kertoja Juho Tanhuanpää 89 v. Ypjä Perttula.

²⁵⁷ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

²⁵⁸ Kouri: Kuuluisimmat loimaalaiset. Julkaisutiedot puuttuvat. Tekijän kokoelma.

²⁵⁹ Wikipedia, poltergeist.

²⁶⁰ Lehikoinen 2011, 251, 253.

talon lähellä, koska hän pelkäsi mennä talon ohi. Hän oli kuullut kerrottavan, että Te-polla on piruja ja sen vuoksi pelkäsi kulkea talon ohi.²⁶¹

Mannisten läpi kulkeva Loimaantie on ollut tärkeä pitäjien välinen liikenneväylä jo 1700-luvulta alkaen,²⁶² ehkä jo aiemminkin. Loimaantietä suoritettiin 1980-luvulla ja se noudattaa vanhan tien kulkureittiä vain paikoin.²⁶³ Kauhanojan kohdalla käytöstä pois jäänyt tie on nykyään muutettu hiihtoladuksi. Tien aiempi mutkittelu on ehkä johtunut niin maanomistusoloista kuin myllyistä, jotka olivat tien vieressä sen ylitäessä Kuusjoen:

Kuusjoki virtaa Mannisten kylän läpi Loimijokeen. Se on antanut nimensä Kuusjoen kulmalle, lähtenyt liikkeelle ”siältä Munitusta, aika kaukaa, taitaa Someron pualta tulla.” Mannisissa joki on ryöpynnyt kahdessa perättäisessä koskessa, ylisessä ja alisessa. Kumpikin koski on ollut valjastettu pyörittämään myllyä. Ylemmässä myllyssä oli aikoinaan myös saha, siitä juontavat nimet Sahapakka ja Sahalampi. Sahan jo hävittyä tämä kylän yhteinen alue palveli nuorten kokoontumispaikkana.²⁶⁴

Noin 1800-luvun puolivälissä Tepon talo kuului Kuusijoensuun Alamyllyn ja Ylimylyn käyttäjiksi muiden Mannisten talojen tavoin. Kolmas mylly Kuusijoensuussa oli Kauhanojan kyläläisten mylly.²⁶⁵

Toinen tärkeä kulkuväylä Loimijoki vaikuttaa edelleen asukkaiden elämään. Joki tulvii rantapenkereille, joten jokirannoilla on niin kutsuttu suoja-alue. Joki saattaa nostaa muutamassa minuutissa sumun, jolloin näkyvyys katoaa lähes tyystin. Loimijoki tulvi pahasti muun muassa vuonna 1966, josta kertovassa jutussa kerrottiin joen tulvineen muistitiedon mukaan myös sata vuotta aiemmin.²⁶⁶ Koska vesireitit olivat ympäri vuoden tärkeitä kulkuväyliä, talot rakennettiin yleensä niiden läheisyyteen.

Mannisten kylä mainitaan tuomiokirjassa 1489 ja Satakunnan maakirjassa ensi kerran vuonna 1540. Maakirjassa mainitut kantatalot Mannisissa olivat: Tryyki, Huiskari, Kurkku ja Haveri. Aulis Ojan mukaan talojen nimet eivät olleet näissä muodoissaan vasta kuin 1600-luvulla, mutta aiemmin isäntien nimillä mainitut talot löytyvät omistajatietoja seuraamalla. Vuosien 1556–1575 välisenä aikana kantataloista halottiin uusia taloja: Uotila, Teppo ja Huiskarista uusi talo, joka kuitenkin pian taas yhdistettiin yhdeksi. Tryyki jaettiin kahdeksi taloksi: Harakka ja Paavola. Isojakoon asti Mannisissa oli siis seitsemän kantataloa: Kurkku, Uotila, Haveri, Teppo, Harakka, Paavola ja Huis-

²⁶¹ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

²⁶² *Rakennettu Häme* 2003, 162.

²⁶³ Wikipedia, Seututie 213.

²⁶⁴ *Veden ja tuulen voimalla. Tarinoita myllyistä ja mylläreistä Loimaalta ja naapureista* 2002, 89.

²⁶⁵ Laakso 1994, 186. Lähteessä Kuusijoensuu. Myllyt sijaitsivat Kuusjoessa.

²⁶⁶ *80 painavaa vuotta. Saviseudun silmä.* 1995, 260–262.

kari. 1600-luvulla jotkin Mannisten taloista menettivät perintötalon oikeutensa maksamattomien verojen vuoksi ja niistä tuli kruununtaloja. Ainoastaan Huiskari, Teppo ja Harakka säilyttivät perintötalon oikeutensa. Ojan mukaan Tepon tila olisi lohkaistu Haverista 1561,²⁶⁷ mutta tämä ei pitäne paikkaansa. Timo Verho on kerännyt talojen muodostumistiedot Suomen asutuksen yleisluettelosta ja eri verotusluetteloista vuoteen 1712 asti. Niiden mukaan Harakan ja Kurkun talot muodostuivat vuonna 1558 Matin (lisänimi Vähä) poikien saadessa talot. Matti Paavonpojan, lisänimeltään Tryki, talo jaettiin Haveriksi ja Paavolaksi 1564. Teppo Prusi eli Brusius isännöi taloaan 1540–1567, ja se jaettiin vuonna 1561 Tepon ja Uotilan taloiksi.²⁶⁸ Verhon ja Ojan tiedot ovat siis ristiriitaiset. Tarkka selvitys ja talojen muodostumisen alkuperän selvittäminen löytyy vasta tutkimalla ja vertaamalla tarkemmin eri lähdeaineistoja. Kantatalot ennen isojakoa olivat kuitenkin edellä mainitut seitsemän taloa.

Mannisten talot olivat aiemmin ryhmäkylässä, joka sijaitsi Loimijoen rannalla. Ryhmä- ja rivikylät ovat tyypillisiä kylämalleja hämäläisessä maisemassa, ja ne syntyivät sarkajaon vaikutuksesta.²⁶⁹ Kylä määrittyi aiemmin sen mukaan, mitkä talot omistivat yhdessä peltoja.²⁷⁰ Nykyään vanha kylätontti on määritelty historiallisen ajan kiinteäksi muinaisjäännöskohteeksi.²⁷¹ Talojen tontit ovat Mannisissa sijainneet osin kiinni toisissaan ja niiden väleissä on kulkenut teitä. Kylässä talojen tontit saattoivat olla rakennusten ympäröimiä umpipihoja, jolloin perheillä oli enemmän yksityisyyttä. Myös ryhmäkylästä uudelle paikalleen siirretty Tepon talon uusi pihapiiri vaikuttaa aluksi olleen melko umpinainen. Vasta myöhemmät muutokset tilalla avarsivat pihapiiriä.

Entisellä kylätontilla näkyy vanhoja kivijalkoja sekä puutarhakasvustoa, ja alueelta on vielä hahmotettavissa ryhmäkylän rakennetta sekä esimerkiksi teiden sijainteja. Alueella kasvavat komeat katajat kertovat karjan vanhoista laidunnusalueista. Kataja saattaa paljastaa asutuksen pitkäikäisyyden, koska sitä tavataan usein jo rautakaudella asutetuista paikoista.²⁷² Alueelle tehty uudisrakennukset on rakennettu vanhan kylätontin alueelle, joten osa kyläasutuksen jäänteistä on tuhoutunut rakennustöiden yhteydessä. Lähes keskellä vanhaa kylätonttia on luonnonlähde. Kylää ympäröivät pelot ja joki ovat paikoillaan ja niistä muodostuva maisema on lähes samanlainen kuin 1700-luvun lopulla. Kylään vievä tie kulkee metsän ja pienen peltoaukean läpi, jotka lienevät osin piilottaneet kylän. Kylän vieressä olevan kallion päältä on löydetty mah-

²⁶⁷ Oja 1946, 7–11.

²⁶⁸ Verho 1993, 37–39. Tekstissä olevat nimien kirjoitusasut lähteestä. Alkuperäisestä kirjoitusasusta ei ole tietoa, koska tämän tutkimuksen puitteissa ei tavoitettu alkuperäisaineistoa.

²⁶⁹ Putkonen 2003, 35.

²⁷⁰ Alanen 2004, 20.

²⁷¹ Pesonen 2002, Tiivistelmä sekä 8–20.

²⁷² Lempiäinen 2009, 122.

dollisia rakennusten jäänteitä, mutta niiden ajoituksesta tai käytöstä ei ole toistaiseksi tietoa.²⁷³ *Kuninkaan kartastoon* kirjatut torpat ovat samalla paikalla kuin kallioilta löydetävät rakennusten kivijalat.²⁷⁴ Kylästä erillään olleen yhden Huiskarin talon jäänteet löytyvät kauempaa kallion päältä, isojakokartan ilmoittamasta paikasta.²⁷⁵

Mannisissa ja Ypäjänykylässä maan omistivat talolliset,²⁷⁶ kun taas vieriset kylät Ypäjän alueella ovat olleet läänitysalueita, ja asukkaat maksoivat vuokraa läänityksen haltijalle.²⁷⁷ Maanomistusolot olivat siis kylissä erilaiset ja tämä vaikutti kylien elämään. Tapani Rasilan mukaan Mannisten kylä sai nimensä kuningas Maunu Eerikinpojan mukaan, joka lupasi neljän vuoden verovapauden takamaiden uudisraivaajille vuonna 1334: ”Uudiskylä nimettiin kuninkaan mukaan, jotta nimi alleviivaisi Perttulan talonpojille valtauksen laillisuutta.”²⁷⁸ Tämä viittaisi siihen, että mannislaiset valtasivat maata perttulalaisten maista. Samalla se selittäisi myös Perttulan tiluskappaleen sijainnin Loimijoen vastarannalla, jota Alanen pitää todisteena siitä, että Manninen ja Perttula olivat aiemmin samaa kylää ja tämä tiluskappale olisi perintöä vanhalta jakokunnalta.²⁷⁹ Näen, että Perttula ja Manninen eivät ole olleet samaa kylää, koska asutushistoriallisesti niiden asukkaat ovat tulleet eri suunnista. Myös maanomistukselliset olot ovat myöhemmin olleet niin erilaiset, että niillä mahdollisesti on ollut erilainen muodostumispohja. Perttulalaiset eivät vaan hevillä luopuneet tuosta pienestä tiluskappaleesta jostain syystä.

Mannisten kylässä sijaitsi talojen lisäksi myös useita torppia. Tepon talolla oli 1800-luvun lopulla viisi torppaa: Levo, Rantala, Kankare, Uutela ja Kulmala. Torppien määrissä ja paikoissa tapahtui muutoksia koko 1800-luvun ajan. Tanhuanpää, Pajala ja Rantala olivat olemassa vuosien 1838–1845 välillä.²⁸⁰ Rantalan torppaa asui Tepon talon poika Jakob Michelinpoika. 1840-luvun loppupuolella perustettiin Levon torppa ja Tanhuanpään torppaa ei enää löydy.²⁸¹ Kankareen torppa perustettiin 1873 ja siihen muutti Tepon talon tytär Ruusa Maria perheineen. Seuraavalla vuosikymmenellä perustettiin Uutelan ja Kulmalan torpat.²⁸² Torpparisopimuksessa vuodelta 1880 Kalle Ju-

²⁷³ Kiitos Jerri Lintulalle opastuksesta kylätontilla sekä sen lähialueilla 11.10.2014.

²⁷⁴ *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805*, 1989, 196.

²⁷⁵ Isojakokartan kopio 1783, Manninen, KA.

²⁷⁶ T:mi Lauri Putkonen 2001, 4.

²⁷⁷ Perttuli 1965, 5.

²⁷⁸ Rasila 2/1999. Maunu > Magnus? Lausutaan ehkä ”Mannus”, josta Manninen olisi helppo muuntaa puhemielessä. Maunu Eerikinpoika hallitsi 1319–1364. Mielenkiintoinen näkökulma on myös Tacituksen vuonna 98 germaaniheimojen elämää kuvaavassa tekstissä mainittu Mannus-jumaluus (Siikala 1999, 273). Onko tämä jumaluus vaikuttanut myös Suomen alueella?

²⁷⁹ Alanen 2004, 25.

²⁸⁰ Loimaa, Manninen, RK 1838–1845.

²⁸¹ Loimaa, Manninen, RK 1845–1851. Tanhuanpään torppa on joko siirtynyt Paavolan talolle Tepolta tai sitten se on ollut Paavolan alusta asti. Asiaa ei selvitetty tämän työn puitteissa tarkemmin.

²⁸² Ypäjä, Manninen, RK 1880–1889.

honpoika Teppo sopii Uutelan torpan pidosta Kustaa Antinpojan ja hänen vaimonsa kanssa. 75 Suomen markan vuosittaisen rahavuokran lisäksi oli tehtävä työtä: viikko heinäaikaan, viikko elo aikaan sekä mieheltä että vaimolta, mutta ruuan sai talosta. Lisäksi sovitaan muista velvoitteista. Sopimuksessa annetaan torpparille lupa ottaa metsästä kotitarvepuita, mutta rakennushirsiä vain sieltä, mistä isäntä määrää.²⁸³ Puun ottaminen omaan käyttöön mahdollisti eräässä toisessa torpassa lisätulojen hankkimisen leivän leivonnalla, johon puuta kului paljon. Rantalan torppa palautui torpparilain jälkeen Tepon taloon, koska torpankontrahdin tekijää ei enää ollut elossa. Uutelan torpassa taas oli vanha isäntä vielä elossa, joten kun asiaa käsiteltiin käräjillä, voitiin todeta lunastamisen olevan mahdollista.²⁸⁴ Tepon tilasta erotettiin torpparilain myötä yhteensä kuusi tilaa.²⁸⁵ Vuonna 1930 Mannisten tilojen määrä oli kohonnut 83:een.²⁸⁶

1800-luvun lopulla maatalouselinkeinojen muuttuessa myös Mannisissa asiat muuttuivat. Meijereitä alettiin Suomen alueelle perustaa 1800-luvulla, koska maidon laadulle ja käsittelyn puhtaudelle asetettiin suurempia tavoitteita. Meijeritoiminnan vaatimat suuret kustannukset muuttivat pikku hiljaa meijeritoiminnan yksityismeijereistä ostomeijereiksi, joita perustettiin osuustoimintamenetelmällä.²⁸⁷ 1890-luvulla Tepolla oli Vihtori Pietilän perustama Mannisten kylämeijeri. Siellä oli käsin kierrettävä separaattori ja voi kirnuttiin käsin kierrettävällä kirnulla. Meijeri ei ilmeisesti ollut Tepolla kauaa, koska Pietilä perusti kaupan Ypäjän kirkonkylään ja keskitti meijeritoimintansa sinne.²⁸⁸ Ypäjän osuusmeijeri perustettiin 1905 ja sen jälkeen maito vietiin Mannisten kylästä sinne.²⁸⁹ Tepon tila oli siis aluksi osallisena kylän meijeritoiminnassa, joka viittaa intoon kehittää tilan toimintaa.

3.2. Tepon talossa – sisällä ja ulkona

Talo on tässä kirjoituksessa kokonaisuus. Se oli ihmisten ja eläinten asuinpaikka, taloudellinen yksikkö, mutta myös sosiaalinen kohtaamispaikka, jossa tarinat viihtyivät. Rätäkitti-tarinat ovat voineet saada alkusysäyksen taloon liittyvien, arkisiksi ajateltujen tapahtumien ja murroskohtien kautta. Näen mahdollisena, että talon tapahtumat ja niin sanotut murroskohdat, kuten ryhmäkylän purkaminen ja talojen siirtäminen, ovat voi-

²⁸³ Uutelan torpanpidosta 29.5.1880 laadittu sopimus.

²⁸⁴ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

²⁸⁵ *Suomen Maatilat II, Hämeen lääni* 1931, 1477.

²⁸⁶ Oja 1946, 13.

²⁸⁷ Niemelä 2008, 116–117.

²⁸⁸ Rautanen 1931, 25.

²⁸⁹ Perttuli 1965, 33.

neet sysätä Rättäkitti-tarinoita liikkeelle.

Tepon talo oli perintötalo eli verotalo, jolloin asukkaat omistivat itse talon maineen ja se periytyi suvussa. Perintöoikeuden saattoi menettää kolmen vuoden maksamattomien verojen vuoksi,²⁹⁰ mutta näin ei Tepolla tietojeni mukaan koskaan tapahtunut. Tämä toi tilalle mahdollisesti lisää arvovaltaa, mutta kääntöpuolena on herkästi myös kateus. Talojen suuruus ja verotusarvo ilmoitettiin manttaalilukuna, joka oli suhteellinen luku ja kertoi tilan tuottavuudesta. Se ei ollut suoraan liitettävissä tilan pinta-alaan, koska manttaali riippui peltojen ja niittyjen laadusta. Manttaali merkitsi alun perin mieslukua, mutta muuttui 1500-luvulta alkaen tarkoittamaan maan tuottavuuden mitta. Manttaali menetti merkityksensä verotuslukuna, kun verorupla tuli sen tilalle 1840-luvulla. Manttaali jäi vielä jakoperusteeksi muiden velvollisuuksien määritteeksi siihen saakka, kunnes maaverot lakkautettiin.²⁹¹ Maavero manttaalia kohden ei muuttunut, vaikka taloon raivattiin lisää peltoa, koska Yhdistys- ja Vakuuskirja takasi verovapauden raivattuihin alueisiin. Tämä johti siihen, että verot pienenevät ajan myötä.²⁹² Teppo oli ½ manttaalin verotalo ja sen lisäksi Mannisissa oli samankokoisia verotaloja neljä.²⁹³ Isojaon jälkeen Tepon tilalle perustettiin torppia, raivattiin uutta peltoa ja kehitettiin maataloutta. Tilasta erotettiin 1800-luvun lopulla palstatiloja, ja perinnönjaot muuttivat ajan myötä tilan omistussuhteita. 1960-luvulla tehty maiden jako perinnönjaon vuoksi tallentui myös Annikin muistiin, sillä tässä tilaisuudessa: ”koko suku marssi sitä pitkin mettiä” maanmittarin ja uskottujen miesten kanssa.²⁹⁴

Talon varallisuus näkyi maantuoton lisäksi siinä, kuinka paljon sillä oli karjaa ja maaomaisuutta. Lypsykarja, hevoset ja maatyökalut olivat varallisuuden näkyvintä osaa. Talojen varallisuudesta kertoi myös siellä olevan palvelusväen määrä. 1920-luvun lopulla Tepon tilalla oli tavanomaisia kotieläimiä, kuten hevosia, lehmiä ja lampaita. Navetassa ja tallissa oli vesijohto, ja voimakoneena toimi öljymoottori. Tila sai rahallista tuottoa muun muassa viljasta, maidosta ja lihasta. Viidessä Mannisten talossa oli tällöin jo sähkövalo ja kolmessa myös sähkövoima. Tepolla ei sähköä ollut.²⁹⁵ Karjan ja hevosten määrä kuitenkin väheni 1960-luvulle tultaessa. Tilalla oli 1935 rakenne-

²⁹⁰ Kankaanpää 2004, 24.

²⁹¹ Hyvönen 1982, 74–75.

²⁹² *Suomen maatalouden historia*. Osa 1, 2003, 454.

²⁹³ Kurkku eli Mäkitalo, Harakka, Paavola ja Haveri.

²⁹⁴ Haastattelu nro 1, 25.2.2013; haastattelu nro 3, 18.5.2013. Tekijän hallussa. Hallussani on myös asiakirja päiväyksellä 31.3.1964, jossa maanmittausinsinööri ilmoittaa tilojen halkomistilaisuuden olevan perjantaina 17.4.1964 klo 11 (Kirje: *Tilojen halkominen 17.4*).

²⁹⁵ *Suomen Maatilat II, Hämeen lääni 1931, 1473–1477*. Teoksessa kerrotaan, että tila olisi ollut Emma Tepon suvulla useita sukupolvia. Sukutietojen valossa tämä ei pidä paikkaansa, sillä Emma Katariinan perhe oli vasta toinen polvi tätä sukua Tepon talossa.

tun karjarakennuksen lisäksi puimala, kuivaamo ja sauna.²⁹⁶ Tepon tila tuntuu eläneen samankaltaisessa tilanteessa kuin sadat muut tilat 1900-luvun aikana, jolloin tuotanto keskittyi ja pientilat kuihtuivat pikku hiljaa pois maisemasta.

Mannisten talot siirrettiin ryhmäkylästä uusille paikoilleen isojaon jälkeen. Taina Huuhtanen kirjoittaa, että Mannisissa olisi tehty uusjako 1800-luvun alkupuolella.²⁹⁷ Hän tarkoittanee 1902–1905 tehtyä uusjakoa, josta on maanmittausaineisto, sillä MML:n uudistushakemiston mukaan Mannisissa ei tehty kartoitus- tai maanmittaustöitä 1800-luvun alussa.²⁹⁸ Huuhtanen kirjoittaa, että kylätontti tyhjeni 1800-luvun alkupuoliskolla, kun taas muissa lähteissä puhutaan kylätontin tyhjentymisestä 1800-luvun loppupuoliskolla.²⁹⁹ Vuodelta 1882 olevassa Senaatin kartassa talot ovat uusilla paikoillaan. Näin ollen ryhmäkylä purettiin siis vuosien 1782–1882 välillä. Pitäjänkartassa³⁰⁰ Mannisten ryhmäkylä on vanhalla paikallaan, mutta tämä kartta kertoo virheellistä tietoa. Se on mahdollisesti kopioitu ilman maastomittauksia isojakokartasta. Isojakokartoissa Mannisten ryhmäkylä on edelleen paikallaan, vaikka pellot taloittain on jaettu.

Tepon talon siirtämisestä nykyiselle paikalleen ei ole toistaiseksi tiedossa tarkkaa ajankohtaa, joten asiasta voidaan esittää vain olettamuksia. 1931 ilmestyneessä maatilakirjassa mainitut talojen rakennusvuodet viittaisivat talojen siirtoon enemmän 1800-luvun loppupuolella. Kolme oli rakennettu 1880-luvulla ja kolme 1910-luvulla.³⁰¹ Tästä voinee päätellä, että kylätontin tyhjennettyä ja elämän mahdollisesti vakiinnuttua rakennettiin uusi päärakennus. 1910-luvulla rakennetut talot voivat viitata jo toiseen talojen sukupolveen uudella sijaintipaikalla. Rippikirjojen kirjaustavan perusteella tulkiten, että taloja alettiin siirtää 1830-luvulla, koska vuodesta 1838 eteenpäin rippikirjassa on tarkemmin eroteltu talot ja niihin kuuluneet torpat toisistaan.

Laadin kirkonkirjoista keräämiäni tietojen pohjalta kaksi taulukkoa, joista saatoin havainnoida Tepon talon elämää ja siellä tapahtuneita asukasmuutoksia.³⁰² Van-

²⁹⁶ *Suuri maatilakirja V, Hämeen lääni* 1964, 1709.

²⁹⁷ Huuhtanen 1978, 65.

²⁹⁸ Uudistushakemisto, Hämeen lääni, (Valkeakoski-Ypjä) (Bia:27), jakso 146, MML, DA.

²⁹⁹ Ks. esim. T:mi Lauri Putkonen 2001, 3; *Rakennettu Häme* 2003, 162. Pesosen teoksessa on ristiriita: sivulla 9 kerrotaan kylätontin tyhjentyneen 1800-luvun puolivälin jälkeen ja sivulla 20 kerrotaan sen tyhjentyneen 1800-luvun alussa (jälkimmäinen tieto ilmeisesti Huuhtanen 1978, 65).

³⁰⁰ Pitäjänkartasto, Ypjä (2111 10 Ia.), MML, DA. Pitäjänkartta on vuodelta 1895.

³⁰¹ *Suomen Maatilat II, Hämeen lääni*, 1931, 1473–1477. Haveri: ei mainita, Kylä-Uotila: 1885, Mattila: 1914, Mäki: 1915, Mäkitalo: 1916, Mäki-Uotila: 1890, Paavola: 1885, Teppo: ei mainita.

³⁰² Taulukkoon kirjasin henkilöiden nimen, syntymä-, tulo- sekä poismuuttovuoden, jos ne olivat tiedossa ja selkeitä. Näin sain selville, kuinka paljon talossa on tietynä aikana asunut väkeä, ja ovatko he olleet miehiä vai naisia. Sukupuolijakauman perusteella voi tehdä tulkintoja siitä, minkälaisia töitä talossa tehtiin. Piikojen ja renkien kohdalla kaikille ei ole merkitty tulo- tai lähtövuotta, joten jos ei muuta tietoa ole, olen olettanut heidän olleen talossa suurin piirtein rippikirjan kestoajan. Tiedot ovat siis osittain vain suuntaa antavia. Taulukossani on kirjattu piikojen ja renkien talossa olovuodet siten, että jos rippikirjaan on kirjattu ”tullut 1884 ja lähtenyt 1885”, on taulukkoon kirjattu talossa olovuodeksi 1885. Oletettavasti tämä tarkoittaa juuri sitä, että piika tai renki on ollut talossa pestuuvuokkojen välisen ajan.

hemmassa taulukossa vuosina 1835–1872 talossa näyttäisi olleen melko vakiomäärä palvelusväkeä vuosittain. Noin vuosina 1859–1866 talossa oli runsaammin palvelusväkeä vuosittain eli noin 20 henkeä, kun aiemmin oli noin 15 henkeä. Tämän lisäksi talossa asui isäntäperhe. Jakson loppupuolella renkien ja piikojen määrä romahti, minkä arvelen johtuvan esimerkiksi siitä, että Tepon taloon perustettiin uusia torppia, joista saatiin tarvittaessa työvoimaa. Taulukoissa on huomattavissa kaksi selkeää erityisaikaa. 1830-luvulla talossa tuntuu olleen palvelusväkeä runsaammin. Tepon talo on voitu siirtää ryhmäkylästä 1830-luvun paikkeilla ja tämän vuoksi taloon tarvittiin lisää työväkeä uuden asuinpaikan valmiiksi saattamiseen. Toinen erityisaika 1860-luvulla voi olla aika, jolloin rakennettiin Tepon nykyinen päärakennus. Vuosien 1838–1845 välillä piikoja oli talossa enemmän kuin renkejä, kun taas myöhemmin suhde vaihtui. Vuosina 1866–1872 Tepon talossa ei ole lainkaan piikoja ja 1873–79 renkejä oli kahdeksan henkeä. Piikojen määrän vaihtelu voi selittyä sillä, että talon omat tyttäret alkoivat olla jo niin vanhoja, että saattoivat osallistua talon töihin, mutta renkejä tarvittiin hoitamaan miesten töitä.

Lapset aloittivat pienten askareiden suorittamisen 5–6-vuotiaina ja 8–12-vuotiaina lapset alkoivat tehdä sukupuolensa mukaisia töitä. Pojat saattoivat siirtyä niin kutsuttuihin miesten töihin noin 10–14-vuotiaina, ja myös tytöt saivat vastuullisempia naisten töitä.³⁰³ Rippikirjojen tulo- ja lähtövuosien mukaan piikat ja rengit olivat talossa noin vuoden tai kaksi. He tulivat yleensä lähialueilta Loimaalta tai lähikunnista. Uudemman taulukon jaksolla 1873–1964 talon asujaimiston rakenne muuttuu aiempaan verrattuna siten, että palvelusväkeä ei juuri ollut. Vuosittain saattoi olla yksi renki ja piika, ja 1900-luvun puolella talossa työskenteli yksittäisiä henkilöitä silloin tällöin. Kaikkia työntekijöitä ei enää kirjattu talon asukkaiksi.

Talon päärakennuksen rakennusvuodesta ei ole tarkkaa tietoa, mutta epäilen sen rakennetun vasta nykyiselle paikalleen.³⁰⁴ Pihalla edelleen oleva pieni, noin 1700-luvulla rakennettu luhtirakennus viittaisi siihen, että se on voinut olla ryhmäkylässä sijainnut rakennus, joka on siirretty tontille, ja siinä asuttiin ennen nykyisen päärakennuksen valmistumista. Uuden päärakennuksen valmistumisajankohdan sijoittaisin noin 1860-luvulle. Tepon taloon sukua olleen Maija Lintulan jäämistöstä löytyvässä arkussa on päiväys 26.7.1864 ja se sopisi hyvin talon valmistumisvuodeksi.³⁰⁵ Toki arkun päiväys voi vain olla arkun valmistuspäivä, mutta vaikuttaisi hieman oudolta, että jollakulla on ollut aikaa tehdä arkkua kesken kiireisimpien heinäkuun päivien. Tepolla oli myös runsaammin renkejä 1860-luvulla, mikä viittaa siihen, että talossa oli

³⁰³ Tuomaala 2005, 46–47.

³⁰⁴ Tepon päärakennuksen valmistumisvuotta ei ole Ypäjän kunnan tiedostoissa (Käkönen, Jouko, puhelu tekijälle 25.2.2015).

³⁰⁵ Maija Lintulan jäämistöön kuuluvaa arkkua säilytetään Loimaan opistolla.

raskaita töitä. Outo yhteensattuma on, että Prättäkitistä kertova kuunnelma on esitetty ensi kerran 26.7.1981 eli samalla päivämäärällä, joka on kirjattu Maijan arkkuun.

Talon pihalta löytyy 1940-luvulla istutetun kuusiaidan lisäksi tutkimusjaksoni aikaisia omenapuita ja sireenipensaita, jotka luovat mielikuvaa siitä, mitä arkeaan eläneet ihmiset ovat nähneet lähiympäristössään. Tilalla raivosi tulipalo vuonna 1956, joka tuhosi navetan lisäksi kuusi muuta rakennusta.³⁰⁶ Kalevi kertoi, että tulipalon sytyttyä saatiin onneksi nopeasti väkeä avuksi, koska läheisellä pellolla oli paljon ihmisiä työssä.³⁰⁷ Lisäksi oli kesäaika, joten lehmät olivat ympäri vuorokauden laitumella, eivätkä ne tarvinneet suojaa ennen syksyn tuloa. Navetassa ollut tiilirakenteinen alakerta säästyi, mutta yläkerta ja vieressä olleet talli ja sikala paloivat. Vanhaa tallia ja sikalaa ei rakennettu uudelleen.³⁰⁸

Talon pihassa on vielä nähtävissä vanhan pihapiirin rakenteita. Pihalla ollut 12 metriä pitkä liiteri, jonka päässä oli luhtiaitta, on purettu pois. Päärakennus on vanhalla paikallaan, samoin navetta ja kaksi vuonna 1888 Haverilta siirrettyä aittaa. Toisessa aitassa on vuosiluku 1816.³⁰⁹ Pihalta katsoen oikeanpuoleinen on ollut liha-aittana, ja Kalevi kertoi alimmaisten hirsien suolavalumien vuoksi muuttuneen lähes valkoisiksi.³¹⁰ Aitat on määritelty kulttuurihistoriallisesti arvokkaiksi ja suojeltaviksi kohteiksi 2000-luvun alussa.³¹¹ 1950-luvulla Tepon pihan rakennukset muodostivat lähes umpipihan, jonka ulkopuolelle rajautuivat pellot, metsät ja eläinten laitumet. Metsässä oli sauna, mutta se on purettu huonokuntoisuuden vuoksi. Pihalla ollut kaivo täytettiin myöhemmin, koska talo liitettiin kunnan vesilinjastoon.³¹²

³⁰⁶ *Suuri maatilakirja V, Hämeen lääni* 1964, 1709.

³⁰⁷ Vierailu Tepon tilalla 17.6.2010. Muistiinpanot tekijällä.

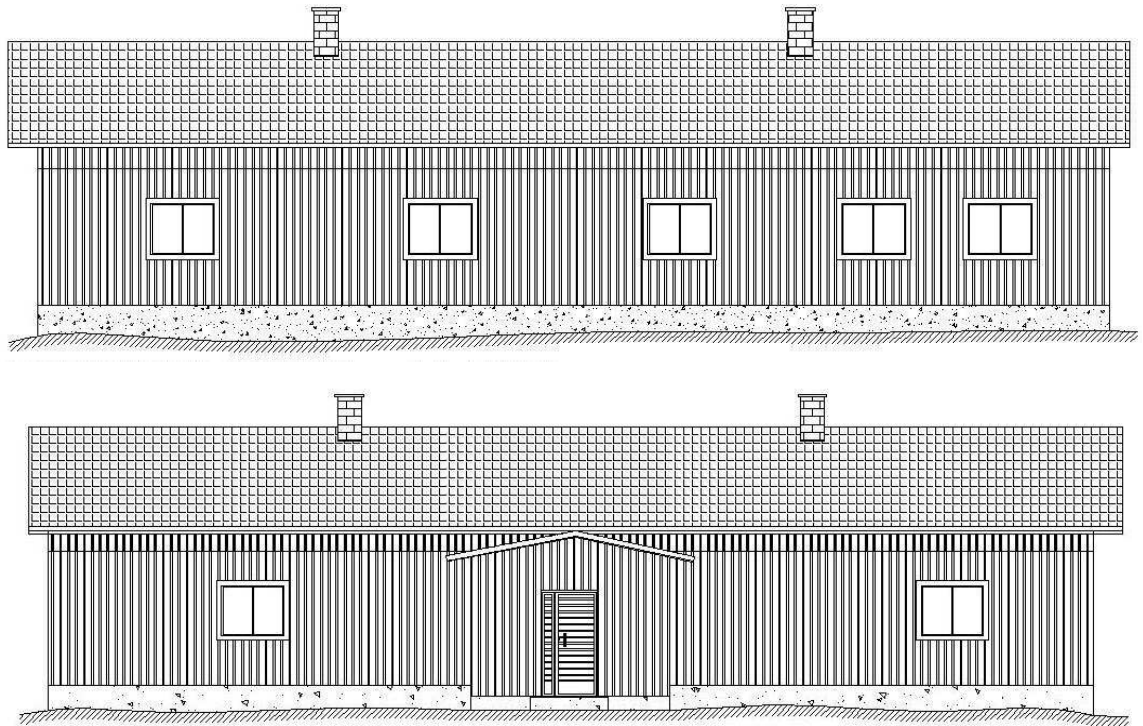
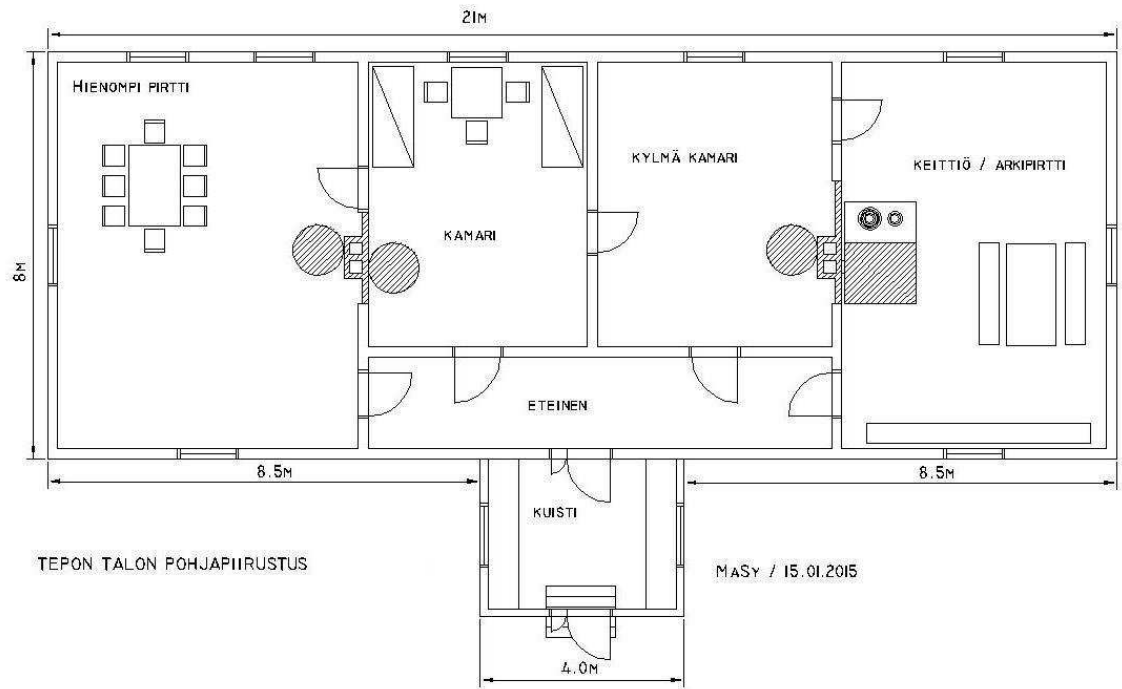
³⁰⁸ Haastattelu nro 4, 10.7.2013. Tekijän hallussa.

³⁰⁹ Ahola & Koskiahde 5/2009, 26.

³¹⁰ Haastattelu nro 4, 10.7.2013. Tekijän hallussa.

³¹¹ Ahola & Koskiahde 2009, 26.

³¹² Haastattelu nro 4, 10.7.2013. Tekijän hallussa.

Kuva 1. Markku Syrjälän piirtämät pohjapiirros ja ulkokuvat Tepon talosta sellaisina, kuin ne olivat noin 1960-luvulla. Ylempi ulkokuva Loimaantieltä nähtynä, alempi pihalta nähtynä. Tiedot huoneista, mitoista ja muista asioista saatu haastatteluissa (Haastattelu nro 3, 18.5.2013; haastattelu nro 4, 10.7.2013. Tekijän hallussa).

Kalevi ja Annikki kertoivat haastatteluissa eloisasti ja tarkasti Tepon talon ulkonäöstä ja sisätiloista, ja tietojen perusteella oli mahdollista piirtää edellä olleet talon kuvat. Kertomusten ja pohjapiirroksen avulla voi nähdä, kokea ja tuntea asukkaiden arkea. Tepon päärakennus oli alun perin ulkomitoiltaan 21 x 8 metriä, mutta sitä on nyttemmin pidennetty. Talon muoto on hieman muuttunut, koska talon etupuolelta purettiin

pois vanha kuisti ja rakennettiin laajennusosa. Kalevi kertoi sisätilojen ovien olevan vanhoilla paikoillaan, joten talon pohjaratkaisu on pysynyt samankaltaisena.³¹³ Lattiat olivat aiemmin suoraan kivijalan päällä ja alla näkyi maapohja. Talossa oli kaksi pirttiä, joiden välissä oli kaksi kamaria ja käytävä. Hildan ja Veetun vielä asuessa talossa 56 neliömetrin kokoinen hienompi pirtti oli kylmillään ja Veetu nukkui arkipirtissä eli tuvassa. Annikki kertoi Veetun nukkuneen joskus myös leivinuunin päällä, uuninpankolla, johon hän pienen kokonsa ansiosta mahtui. Hilda nukkui toisessa kamarissa ja toinen kamari oli kylmillään.³¹⁴ Tuvassa oli kiinteä penkki ja iso pöytä, jonka pöytälevy käännettiin toisin päin leipomista varten. Eteiskäytävää Annikki muistaa pesseensä luudalla ja saippuankeitosta jääneellä suovalla, mutta ei suinkaan joka viikko. Eteiskäytävässä oli irtonainen lauta, josta saatiin ylimääräiset vedet valutettua talon alle.³¹⁵ 1900-luvun puolessa välissä talossa asuttiin melko vanhanaikaisesti. Annikki kertoi sähkön tulleen taloon vasta vuoden 1964 jälkeen, koska sähkölaitoksen kanssa ei päästy sähkötolppien vuokrasta sopuun.³¹⁶

3.3. Suhteiden mutkikas verkosto

Tepon talossa asui aikajaksollani lukuisa määrä ihmisiä, joilla oli erilaisia sosiaalisia suhteita lähiseudulla sekä kauempana asuneisiin ihmisiin. Talossa saattoi yhtä aikaa asustella useampia sukupolvia sekä työväkeä. Asukkaiden tiedot hain kirkonkirjoista ja tietoja olen täydentänyt muun aineiston ja muistitietohistorian avulla. Asukkaat saattoivat myös jäädä rippikirjaan kirjatuiksi, vaikka olivat lähteneet talosta jo aikaa sitten. Tepon talon poika August Hjalmar löytyy edelleen vuosien 1941–50 rippikirjasta, vaikka hän lähti Kanadaan vuonna 1907, eikä sieltä enää palannut Suomeen.³¹⁷ Laadin rippikirjojen ja muun aineiston avulla tauluston, josta saatoin havainnoida Tepon talon ja lähialueen elämää rippikirja kerrallaan.

Tepon emäntä tutkimusjaksoni alussa oli Ulrika Justina Thomasintytär ja hän oli kotoisin Ypäjänkylän Vanhasta Myllykylästä. Myllykylän talo jaettiin noin vuosina 1788–1797 veljesten Matts Simoninpojan ja Johan Simoninpojan välillä, ja näistä taloista muodostuivat Mattsille Uusi-Myllykylä ja Johanille Vanha Myllykylä. Johan Simoninpoika nai vuonna 1797 Lisa Gabrielintyttären. Johan kuitenkin kuoli vuonna

³¹³ Haastattelu nro 4, 10.7.2013. Tekijän hallussa.

³¹⁴ Haastattelu nro 4, 10.7.2013; haastattelu nro 3, 18.5.2013. Tekijän hallussa.

³¹⁵ Haastattelu nro 3, 18.5.2013. Tekijän hallussa.

³¹⁶ Puhelu A1, 22.2.2013; puhelu A2, 14.9.2013. Muistiinpanot tekijällä.

³¹⁷ August on kirjattu rippikirjaan merkinnällä ”ulkom.” (Ypäjä, Manninen, RK 1941–1950).

1809 ja Lisa meni uudelleen naimisiin seuraavana vuonna Thomas Thomasinpojan kanssa, josta tuli Vanhan Myllykylän isäntä. Thomas ja Lisa olivat Ulrika Justinan vanhemmat ja he saivat Ulrikan lisäksi Joelin ja Henricin. Lisa ja Johan olivat jo saaneet lapsia, joten heidän vanhin lapsensa Johan Johaninpoika (s. 1801) isännöi myöhemmin Vanhaa Myllykylää. Tämä Ulrika Justinan puoliveli meni naimisiin Ulrica Jakobintyttären (s. 1813) kanssa, joka oli Thomas Thomasinpojan sisarentytär eli Ulrika Justinan serkku. Näin ollen Vanha Myllykylä sidottiin tiiviimmin Ulrika Justinan sukuun. Johan Johaninpoika kuoli vuonna 1844, jonka jälkeen Vanha Myllykylä sai jälleen uuden isännän, Karl Johan Johaninpojan.³¹⁸ Karl Johanin ja Ulrica Jakobintyttären kuolemien jälkeen Vanha Myllykylä jäi perikunnalle, johon kuuluivat Ulrika Jakobintyttären ja Johan Johaninpojan kaksi lasta jälkeläisineen: poika Carl Robert ja Vähäperän Uudella Pytyllä asunut Amanda Karolina.³¹⁹

Vanha Myllykylä on mielenkiintoinen talo tässä kirjoituksessa. Ulrika Justinan äidin, Lisan ensimmäisen miehen Johan Simoninpojan äiti Walborg tuli Myllykylään 1756 Mellilän Vähäperän Pytyltä mentyään naimisiin Johanin isän Simonin kanssa. On täysin mahdollista, että Myllykylän väellä ja Pytyllä on ollut perintö- tai muita riitoja silloin, kun Ulrika Justina eli lapsuuttaan Vanhassa Myllykylässä. Varmaa kuitenkin on se, että Vanhalla Myllykylällä ja Pytyn talolla oli keskenään sukulaisuussuhteita. 1900-luvun alussa Vanhasta Myllykylästä osia meni Uudelle Pytylle perintönä, jolloin omistajana oli Vähäperän talollinen Kalle Uusipyty.³²⁰ Talojen väliset sukulaisuussuhteet voivat olla yksi syy, miksi Rättäkitti-tarinoihin on liitetty nimenomaan Vanhasta Myllykylästä lähteneen tyttären emännöimä Tepon talo sekä Vähäperän Pytty, jota kohtaan saatettiin tuntee riitojen vuoksi katkeruutta. Vanhasta Myllykylästä ei näytä tulleen muita tyttäriä Tepolle emännäksi.³²¹ Sudeksi muuttamistarinan avulla saatettiin symbolisesti tuoda esiin se, että oltiin katkeria perinnönjaon jälkeen, vaikka lain mukaan perintö olisi jaettu oikein. Uuden Pytyn talo löytyy mainittuna eräästä tarinasta, vaikka sitä ei Rättäkittiin suoraan liitetä:

Kunnallisverolautakunnan kokouksessa v. 1929 Mellilästä. Vasemmiston edustaja Kalle Jalanen (kuol.) Vähäperän Uudenpytyn veroilmoituksen julkiluennan jälkeen väheksyi ilmoitetun tulon määrää, mikä päättyi sanontaan: vaikka mikäs ihme se on, sureks siälä on ennenki poika muuttunu, ja samallaisia susia ne on viäläki. Lautakunnan puheen johtaja Jalmari Kärki (kuol.) menetti malttinsa siinä määrin, ettei tyytynyt yksin palauttamaan

³¹⁸ Verho 1993, 460–461. Osin tiedot myös itse kerätyistä rippikirjatiedoista.

³¹⁹ Amanda Karolina meni naimisiin Mickel Mickelinpojan kanssa ja muutti Vähäperän Uudelle Pytylle 1862 (Loimaa, vihittyjen luettelo 1853–1879, JK460, kuva 77).

³²⁰ Ypääjä, Manninen, RK 1910–1919.

³²¹ Verho 1993, 302–303.

Jalasta asiaan, vaan suarastaan kiivaili vanhan tarinan todenperäisyyttä vastaan, väittäen: sen olevan täysin perättömän, ja varmasti sen tietävänsä, ettei talossa koskaan ole poika miksikään muuttunut, eikä muutenkaan salaperäisesti hävinnyt.³²²

Ulrika Justinan kohdalla on kotitalonsa rippikirjassa 1824–1830³²³ outo merkintä huomautussarakkeessa: ”adm. fått prom därvid”.³²⁴ Tekstin ”adm.” viittaa ripille pääsyyn, jonka vuoksi hänet siirrettiin lastenkirjasta rippikirjaan. Tekstin salaisuuden avasi lopulta Veli Pekka Toropainen: ”Fått prom vid confirmation [eli] Saanut palkinnon ripille pääsyn yhteydessä. Eli ollut omassa ryhmässään sieltä parhaasta päästä lukemaan ja osaamaan kristinopin. Ahkeralle lapselle papit hankkivat yleensä kirjoja, virsikirjan, katkismuksen tai vastaavan.”³²⁵ Nähdäkseni, jos on saanut huomionosoituksen, joka on lisäksi kirjattu julkisesti rippikirjaan, on Ulrika Justina saattanut olla älykäs. Samankaltainen lienee ollut 1600-luvulla elänyt Gertrud, jota Eero Tuomola ehdottaa Rättäkitiksi, ja joka joutui älykkyytensä ja taitojensa vuoksi vaikeuksiin Turussa.³²⁶ Lapsuuskodin rippikirjan tieto ei seurannut Ulrika Justinaa uudelle rippikirjan sivulle, johon hänet Tepon talon emäntänä kirjattiin. Älykkyytensä hän kuitenkin toi mukanaan.

Ulrika Justina Thomasintytär muutti Tepon taloon emännäksi mentyään 30.6.1835 naimisiin talon pojan Matts Michelinpojan kanssa. Talo oli mahdollisesti vielä silloin Mannisten ryhmäkylässä, joten Ulrika Justinan emännyys saattoi alkaa tiiviimmässä yhteisössä. Taloon tulleet miniät ja vävyt tulivat useimmiten varakkaammista taloista, kun taas poisnaidut lähtivät vähemmän varakkaisiin. Yleistä oli myös tehdä naimakaupat ristiin jonkin toisen talon kanssa, jopa useiden sukupolvien ajan, jolloin sisarukset naivat toiset sisarukset ja perheiden välille muodostui ristilankous.³²⁷ Loimaan seudulla järjestetyt avioliitot olivat tavanomaisia. Maan omistamista arvostettiin ja yleensä tytärtä ei annettu puolisoiksi rengille, jolla ei omaa maata ollut. Myös säätyjälä oli merkitystä: talolliset naivat useimmiten talollisia.³²⁸

Mannisten, Ypjäjäkylän ja Kauhanojan talolliset naittivat aineistoni perusteella lapsiaan keskenään. Ne siis vaikuttavat sukujen välisiltä sopimuksilta. Sopimukset tehtiin käsittääkseni suullisesti, joten niistä ei ole jäänyt historiallisia jälkiä. Tunteet vaikuttivat harvoin 1800-luvulla avioliiton solmimiseen ja tärkeämpää olikin maaomaisuuden säilyminen ja turvaaminen. Avioliittojen solmimiseen vaikuttivat siis jär-

³²² SKS KRA Loimaa. Akseli Kuoppala TK 49:9. 1961. - Kuulemani lautak. varajäsenen ominaisuudessa.

³²³ Ypjäjä, Ypjäjäkylä, RK 1824–1830, JK 476–477, sivu 407.

³²⁴ Myöhemmässä rippikirjassa 1831–1836 teksti on kirjattu muotoon: ”fått prom vid gonfirmis”.

³²⁵ Toropainen, Veli Pekka, sähköposti tekijälle 28.1.2014. Suuret kiitokset Veli Pekka Toropaiselle tekstin avaamisesta. Prom tulee sanasta promess eli lahja.

³²⁶ Tuomola 2008, 85.

³²⁷ Piilahti 2009, 210–211.

³²⁸ *Loimaalaisia - vahvaa väkkee* 2005, 100–101.

kisyyt.³²⁹ Avioliittojen solmimissuunnan osuminen toisiin perintötalolliskyliin ja samankaltaiseen maanomistukselliseen tilanteeseen vahvistaa näkemystä siitä, että avioliitot olivat taloudellisia sopimuksia. Ennen itsepalvelukulttuuria elettiin vaihtokaupan maailmassa, jossa kaikki asiat olivat sovittavissa ja neuvoteltavissa. Toreilla ja markkinoilla hinnoista ja vaihdettavista tuotteista käytiin aina tinkimisneuvottelut. Myös sukujen väliset avioliitot olivat sopimuksenalaisia asioita: aviokaupat sovittiin sukujen kesken niin, että ne hyödyttivät molempia osapuolia ainakin jollain tasolla. Näen mahdollisena, että Mannisissa ja lähiseuduilla toimittiin jonkinlaisen perhe- tai sukustrategian pohjalta. Perhestrategiaksi voidaan käsittää sukulaisten ja yhteistyössä olevien perheiden välinen toiminta. Se saattoi olla verkosto, joka teki keskenään sopimuksia ja solmi avioliittoja.³³⁰ Perhe- tai sukustrategia on perheen tapa selviytyä, kasvattaa vaikutusvaltaa, tuottaa jälkeläisiä ja ruokkia kaikki jäsenensä. Hyvin onnistuneen strategian seurauksena jää seuraavalle sukupolvelle aineeton perintö, joka kuvaa sitä, kuinka vaikutusvaltainen asema suvulle jää.³³¹ Sukulaisverkosto auttoi myös osaltaan hallitsemaan tulevaisuuden epävarmuutta niin henkisesti kuin fyysisestikin.³³²

Talon muonavahvuudessa oli 1830-luvulla Mattsin isä Michel Jöraninpoika³³³ ja hänen sisarensa Walborg Jöranintytär.³³⁴ Talossa asuvat erilaiset ihmiset saattoivat lisätä talosta kerrottujen juttujen määrää. Mattsin äiti, Caisa Mattsintytär, oli kuollut 27.4.1835 eli vain reilut kaksi kuukautta ennen Ulrika Justinan ja Mattsin häitä. Prättäkitti-kuunnelmassa on kohta, jossa Prättäkitti ennustaa epäileväisen vanhan emännän kuolemaa: ”Kun Tepossa lapsi parahtaa, niin arkun kansi narahtaa.”³³⁵ Tällaisille tarinoille voi löytyä pohja siitä, että Tepon vanha emäntä kuoli vain hetkeä ennen nuorenparin naimisiin menoa. Oletettavasti vanha emäntä on tiennyt, kuka taloa tulee pian emännöimään. Lisäksi Mattsin isä, Michel Jöraninpoika, kuoli kahden vuoden kulluttua 1837. Lapsia Mattsin vanhemmille oli syntynyt yhdeksän, joista viisi eli aikuisiksi. Talossa asui vielä yksi Mattsin sisaruksista: Caisa Michelintytär, joka meni naimisiin 1836 ja muutti mahdollisesti Somerolle. Uotilan talosta tuli Anna Thomasintytär vaimoksi Jakob Michelinpojalle vuonna 1832 ja he muuttivat Tepon Rantalan torppaan 1836. Mattsin toinen veli, Henric, oli muuttanut vuonna 1826 vihityn vaimonsa Johanna Henrikintyttären kanssa Paavolan taloon, jota he alkoivat isännöidä. Taloa oli aiemmin

³²⁹ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 27, 61–62.

³³⁰ Peltonen 1992, 12.

³³¹ Levi 1992, 186–187 ja passim.

³³² Peltonen 1992, 12–13.

³³³ Michel Jöraninpojan nimi on rippikirjoissa välillä Michel, välillä Mickel. Myöhempien patronyymien perusteella käytän tässä muotoa Michel.

³³⁴ Walborgin (1764–1838) kohdalla rippikirjassa merkintä ”blind, tassig” eli sokea, omalaatuinen.

³³⁵ *Prättäkitti, noita Nousiaisista*, kuunnelman käsikirjoitus 1980, 18.

asuttanut Johannan sisar, leski Walborg Henrikintytär.³³⁶ Muutamat Rättäkitti-tarinat on myös liitetty Paavolan taloon. Ulrika Justina ja Matts Michelinpoika aloittivat siis isänyytensä melko itsenäisesti. Perheen elämä ei kuitenkaan sujunut kovin auvoisesti.

Tepon taloa kerrotaan nimittäin seuraavan kirous. Helena kertoi tämän johtuvan pahoista asioista ja onnettomuuksista, joita talossa on tapahtunut.³³⁷ Talon huono maine on kuitenkin saattanut seurata useiden sukupolvien ajan, eri sukujen isännöidessä. Ypäjänykylässä on uskottu, että talo pitää tapansa eli että jos talossa tapahtuu kielteisiä asioita, uskotaan sen olevan yleinen talon tapa ja maine seuraa taloa aina.³³⁸ Ikävien sattumusten sarjan voi nähdä alkaneen Matts Michelinpojan 29-ikäisenä haudataan vieneestä keuhkotaudista vuonna 1842, sillä tapahtuma saattoi nostaa suvun ja lähiyhteisön tunteet pintaan sekä herättää keskustelua, koska Matts oli hyvässä työiässä ja kantatalon isäntä.³³⁹ Ulrika Justina oli Mattsin kuoleman aikaan viimeisillään raskaana ja synnytti Serafia Carolinan 14 päivää Mattsin kuoleman jälkeen. Serafia Carolina ei kuitenkaan nähnyt elonpäiviä kuin muutaman vuoden ajan ja kuoli jo 1845. Toinen tytär oli kuollut aiemmin alle kahden viikon ikäisenä. Ulrika Justinan ja Mattsin kahden tyttären kuolemat on voitu käsittää epäonneksi tai noituudeksi, vaikka lasten kuolemat olivat melko yleisiä 1800-luvulla. Karkeasti arvioiden kolmasosa lapsista kuoli imeväisikäisenä 1700- ja 1800-luvuilla muun muassa huonon hygienian vuoksi.³⁴⁰ Lapset eivät kuolleet tapaturmaisesti, mutta kuolemat saattoivat silti herättää kysymyksiä. Kuolema siis vieraili useasti Tepon talossa. 1950-luvulla sattunut navetan palo voidaan nähdä ikävänä onnettomuutena, vaikka sille löytyi luonnollinen selitys pikkupoikien tulitikkuleikeistä. Tämän jälkeen Tepon talon asukkaille kohtalon koura näytti myös nurjaa puoltaan useasti.³⁴¹ 1830–1840-luvuilla tapahtuneet asiat voi nähdä murroskohtana, jolloin Rättäkitti-tarinat nousivat pintaan ja Tepon talosta alettiin juoruilla.

Ulrika Justinan ja Mattsin avioliitosta syntyneet lapset takasivat kuitenkin Ulrika Justinalle vakiintuneen aseman Tepon talossa. Perinnönjakokirja laadittiin 5.4.1843 ja siinä jaettiin Tepon tila kolmeen osaan: Ulrika Justinalle ja kahdelle elossa olevalle lapselle. Mattsin veli, Henric Michelinpoika Pavola (Paavola) toimi lasten edunvalvojana.³⁴² Ulrika Justina ilmeisesti osti myöhemmin tyttärien osuudet, jotta saattoi mennä uudelleen naimisiin. Tepolle muutti Mattsin kuoleman jälkeen Ulrika Justi-

³³⁶ Verho 1993, 300–301.

³³⁷ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

³³⁸ Eloa Ypäjänykylässä 2007, 322.

³³⁹ Koski 2011, 313.

³⁴⁰ Lehikoinen 2011, 40–42.

³⁴¹ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

³⁴² Matts Michelinpojan perunkirja, Loimaan seurakunta, Perunkirjat ja muut avioliittokuulutusten liitteet 1822–1846, I Jee:4, Jaksot 183–185, DA.

nan veli Henric Thomasinpoika (s. 1816). Näen hänen tulleen avuksi ja huolehtimaan Ulrika Justinan asioista. Henricin tulo taloon selittyy lisäksi sillä, että hän oli Ulrikalle läheinen miespuolinen sukulainen, joka saattoi toimia naittajana.³⁴³ Tepon talo oli kuitenkin nyt ilman isäntää, mutta uusi isäntä löytyi pian saman kylän toisesta talosta.

Tepon talon asema turvattiin sukulaisuussuhteilla Mannisten kylään, kun Ulrika Justina ja Haverin Johan Michelinpoika menivät naimisiin 1844. Johan Michelinpojan kummi oli Matts Michelinpojan isä eli entinen Tepon isäntä Michel Jöraninpoika.³⁴⁴ Ulrika Justinan ja Johanin naimakauppa saattoi olla suunniteltu kylän ja suvun etujen mukaisesti. Johanin veljestä, Henrik Michelinpojasta tuli Haverin isäntä. Henrik meni naimisiin Ypäjänkylän Mattilan tyttären, Maria Joelintyttären kanssa.³⁴⁵ Henrikin vaimon Maria Joelintyttären sisar, Eva Lisa Joelintytär meni emännäksi Uuteen Myllykylään Carl Mattsinpojan vaimoksi.³⁴⁶ Talollisten väliset naimakaupat ja kummiudet linkittivät siis talot ja kylät toisiinsa ja näin ollen talojen välille saattoi muodostua myös kärhämää, joista tarinat kumpusivat.

Elämä kuitenkin soljui talossa eteenpäin, ja Johanin ja Ulrika Justinan lasten kasvettua isännyyteen oli astumassa seuraava sukupolvi. Tytär Emma Katariina meni 1873 naimisiin Kauhanojan Loimalan talon Kalle Juhonpojan kanssa ja heistä tuli Tepon uusi isäntäpari. Iloisten hääjuhlien jälkeen tuli kuitenkin ikävämpiä tapahtumia, sillä heinäkuussa 1879 saapui ”Tepon muori” Ulrika Justina elonmatkansa päähän. Hän oli lähes 68-vuotias ja kuolinsyiksi on kirjattu vanhuus. Hänet haudattiin Perttulan hautausmaalle.³⁴⁷ Ulrika Justinan hautauksessa ei tapahtunut mitään sellaista, jota olisi kirjattu haudattujen luetteloon. Vanha isäntä Johan Michelinpoika jäi suremaan vaimoaan ja elämään toviksi leskenelämää. Ikuinen ei ollut hänenkään elämänsä, vaan hän kuoli ”Tepon vaarina” kahdeksan vuotta vaimonsa jälkeen 1887.³⁴⁸

Uusi isäntäpari, Emma ja Kalle, elivät Tepolla arkeaan maataloustöitä tehden ja tilaa uudistaen. 1900-luvun alussa Emman ja Kallen lapset alkoivat jo olla yli täysi-ikäisyyden rajan.³⁴⁹ Nuorimmat lapset olivat alle kymmenvuotiaita, mutta vanhemmat kelpasivat jo raskaampiin töihin. Vuosisadan alussa Ypäjän seuduilta lähti muutamia rohkeita Atlantin taa Yhdysvaltoihin ja Kanadaan. Osa jäi sille tielleen, eikä heistä sen koommin kuultu. Tepon talosta lähti poika August vuonna 1907 Kanadaan,

³⁴³ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 60.

³⁴⁴ Loimaa, kastettujen luettelo, syntyneet 1804–1824, kuva 148, JK458 I C:6. Johan Michelinpoika oli kastettaessa Johannes.

³⁴⁵ *Ypäjänkylän Mattilan suku*. Taulu 1.

³⁴⁶ Verho 1993, 456–457.

³⁴⁷ Ypjä, haudattujen luettelo, MK 63 201 Kuolleet 1868–88, heinäkuu 1879.

³⁴⁸ Ypjä, haudattujen luettelo, MK 63 201 Kuolleet 1868–88, joulukuu 1887.

³⁴⁹ Ypjä, Manninen, RK 1900–1909.

johon hän jäi ja perusti perheen. 1920-luvulla vanha isäntä Kalle Juhonpoika saapui maallisen matkansa päähän ja tilalle jäivät leski Emma Katariina sekä heidän lapsensa Kalle, Juho, Anselm, Eliina, Paavo, Veetu ja Hilda.³⁵⁰ Anna-sisar oli muuttanut Rantalalle mentyään naimisiin vuonna 1926. Kankareen (Alkki) tilalla isännöi heidän serkkunsa Kalle Otonpoika Kankare. 1930-luvulla vanha emäntä Emma Katariina kuoli, mutta seitsemän sisarusarjasta asui edelleen talossa.³⁵¹ Vuonna 1942 menehtyi Juho, 1943 Kalle sekä Anselm ja 1951 Eliina. Kanadassa asunut August kuoli vuonna 1942, mutta tieto kuolemasta on kirjattu rippikirjaan vasta kymmenen vuotta myöhemmin.³⁵² Vuosien 1951–63 välillä Tepon tilalla asuivat enää tilalliset Paavo, Veetu ja Hilda sekä muutamia työntekijöitä. Paavo kuoli vuonna 1954 ja Hilda 1964.

3.4. Arkiset askareet ja erikoiset asukkaat

Sain tekemistäni haastatteluista tietoa niin Tepon talon elämästä kuin asukkaistakin. Tepon tilalla noin vuosina 1959–1964 töissä ollut Annikki oli tilalle mennessään 15-vuotias. Tilan emännyyttä ja isännyyttä pitivät Hilda ja Veetu, ja tilalla työskenteli myös muutamia miehiä traktori- ja hevostöissä. Taloon tarvittiin Hildan sydänvaivojen vuoksi apua, vaikka Hilda jatkoi kevyempien töiden tekemistä. Sisaruksista Hilda oli jämäkkä ja touhukkaampi, kun taas Veetu oli hiljaisempi.³⁵³ Erään tarinan mukaan joku vieras oli tullut Tepolle ja kysynyt pihapuun alla makaavalta Veetulta, mistä hän voisi löytää talon isännän. Veetu oli ohjannut kysyjän tupaan Hildan luo.³⁵⁴ Jos Hilda oli Tepolla sekä emäntä että isäntä, oli hän saanut tähän toimintamallin jostain aiemmin. Perusmallit omaan toimintaan periytyvät omilta vanhemmilta ja aiemmilta sukupolvilta, ja ne muodostuvat varhaisella iällä sekä vaikuttavat ihmisen toimintaan ja ajatteluun aikuisuudessa.³⁵⁵ Hildaa ennen taloa lienee ”isännöinyt” Hildan äiti Emma Katariina. Olivatko vahvat naiset Tepon talon siunaus ja myrkky? Siunauksella tarkoitan sitä, että talon asiat pysyivät kasassa, elämää ja varoja ei tuhlaillu ja elettiin säädyllisesti. Myrkyksi tämä muodostui sen vuoksi, että vahvojen naisten, vaurauden ja säntillisen elämän vuoksi talon asukkaista alettiin kertoa juttuja. Jämäköitä ja itsevarmoja naisia on aina myös pidetty hieman pelottavina, koska he pitävät kiinni omista näkökannoistaan eivät-

³⁵⁰ Ypääjä, Manninen, RK 1921–1930.

³⁵¹ Kalle, Juho, Anselm, Eliina, Paavo, Veetu ja Hilda.

³⁵² Ypääjä, Manninen, RK 1951–1963. Kuoli Torontossa 1942.

³⁵³ Haastattelu nro 1 25.2.2013; haastattelu nro 3, 18.5.2013. Tekijän hallussa.

³⁵⁴ Vierailu Tepon tilalla 17.6.2010. Muistiinpanot tekijällä.

³⁵⁵ Apo 1995, 109.

kä anna herkästi periksi. Luterilaisen uskonopin mukaan Suomessa useimmiten isäntä sanoi viimeisen sanan, mutta tästä oli erilaisia perhekohtaisia sovelluksia.³⁵⁶ Näen, että Tepon talossa saattoi olla vahvoja emäntiä, jotka osaltaan pitivät langat käsissään ja talon kulttuuri poikkesi niistä taloista, joissa isännän valta oli vahvempi.

Tepon lapsista viimeisenä taloa isännöineestä Veetusta kerrottiin erilaisia tarinoita, koska hän puhui vähän hassusti.³⁵⁷ Veetun kerrottiin olevan sorakielinen, joka tarkoittaa ilmeisesti s- tai r-vikaa puheessa. Hänen sanansa menivät usein myös väärinpäin ja hänen kuvailtiin olevan ”taajapuhheinen”.³⁵⁸ Veetu oli kertonut Eilalle risuja polttaessaan, että hänen kävi vähän huonosti, kun hän oli menossa Ypjänykylään arpa-jaisiin. Hän oli polkenut polkupyörällä maantiellä ja kertoi: ”Poltin polkupyörää ja sotkin tupakkia”, kunnes joku oli huutanut hänen peräänsä, että takki palaa. Veetu oli kierinyt maantien laidalla saadakseen takkinsa sammumaan puhuen menneensä ”maantien selkään”, koska tupakasta oli lennähtänyt kipinä takin vuoriin sytyttäen koko takin.³⁵⁹ Erikoisista ihmisistä kerrotaan yleensä tarinoita ja heitä voidaan kutsua eksentrisiksi, joka tarkoittaa epätavallista, kummallista, omituista ja omaperäistä.³⁶⁰ Tepon talosta kotoisin olleista henkilöistä käytettiin tämänkaltaisia ilmaisuja: Paavon kerrottiin olleen vähän omituinen kansalaissodan tapahtumien seurauksena ja Veetua kuvailtiin erikoiseksi.³⁶¹ Rättäkitti-tarinoista ilmi tuleva käytös voi viitata eksentriseen ihmiseen, koska Rättäkitin toimintaa voi kuvailla omituiseksi tai epätavalliseksi.

Annikki kuvasi eloaan Tepon talossa ja töitään, joita hän teki enemmän Hildan kanssa. Talossa oli 1950–1960-luvun taitteessa lehmiä, kaksi hevosta ja traktori, sekä muita kotieläimiä. Naiset hoitivat niin sanotut naisten työt, kuten sisäaskareet ja navettatyöt. Miehet hoitivat raskaampia töitä sekä hevoset, vaikka myös navetassa vaadittiin voimia. Esimerkiksi maito piti jäähdyttää lypsyn jälkeen ja kesäaikaan jääpalat irrotettiin sahanpurukasaan piilotetuista jääpaloista rautakangella. Tämän jälkeen jää pestiin ja jäähdytettiin maito. Jäät saatiin talvisaikaan Loimijoesta, josta miehet hakivat ne parireellä.³⁶²

Tepon tilalla elettiin melko yksinkertaisissa oloissa. Lehmät lypsettiin käsin, vesi pumputtiin kaivosta käsivoimin ja valo saatiin öljylampusta. Autoa ei talossa ollut, joten esimerkiksi kirkko- ja kauppamatkat tehtiin polkupyörällä tai jalan. Elämä ja elinkeino hoituivat luontaistalouden mukaisesti ja talossa oli muun muassa oma sonni.

³⁵⁶ Tuomaala 2005, 42, 47.

³⁵⁷ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

³⁵⁸ *Jänöksellä on levvee lairun. Vanhoja juttuja Ypjänyltä* 1988, 71, 105.

³⁵⁹ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

³⁶⁰ Nurmi et al. 2001, 97.

³⁶¹ Haastattelu nro 2, 6.4.2013; haastattelu nro 4, 10.7.2013. Tekijän hallussa.

³⁶² Haastattelu nro 1, 25.2.2013. Tekijän hallussa.

Sonnit ovat arvaamattomia eläimiä, mutta Annikki kertoi keinon, miten sonni saatiin helpommin käsiteltäväksi: sen nenä rengastettiin eli sonnille laitettiin kihlat.³⁶³ Sähkön tulo ja monet maatalouden koneet mullistivat elämän maaseudulla 1900-luvulla. Ensimmäiset traktorit ja sähkömoottorit tulivat Ypäjän alueelle 1930-luvulla ja lypsykoneet 1950-luvulla.³⁶⁴ Tepolle tuli lypsykone 1960-luvulla Hildan kuoleman jälkeen.³⁶⁵

Tuvassa oli iso leivinuuni, johon laitettiin metrin mittaisia halkoja, kun aloitettiin leipominen. Leipomispäivän aamuna, ennen navettatöitä, uuniin sytytettiin tuli ja lähdettiin lypsylle. Lypsyn jälkeen tehtiin leipäaikina kaukaloon ja se leivottiin leiviksi pöydän nurjalla puolella. Ruislimput vietiin leipomisen jälkeen jyvälaariin jyvien joukkoon, jossa ne säilyivät kosteina. Ruisleipien lisäksi leivottiin hiivaleipää, pullapitkoja ja jouluksi tehtiin joulutorttuja, joiden taikina kaulittiin itse.³⁶⁶

Kalevi kertoi minulle enemmän ”miesten asioista”, kuten että Tepon talossa oli Zetor-merkkinen traktori. Muutoin talossa elettiin vaatimattomissa oloissa ja vanhoja tapoja kunnioittaen. Veetu esimerkiksi oli ulkoiselta olemukseltaan vaatimaton: ei ajanut partaa, eikä juuri paitaa vaihtanut. Kerran oli haravakone hajonnut ja Veetu oli kertonut tapahtuneesta: ”kyl mää sen renkulavieterin löysin, mut siitä haravanpyörästä pirun hakeminen oli”. Haravanpyörä oli siis se suuri pyörä, mutta renkulavieteri oli se pieni osa, joka oli oikeasti hukassa.³⁶⁷

Annikki ja Helmi kertoivat kuulleensa, että jonain pääsiäisenä oli Tepon navetassa ollut jotakin häiriötä.³⁶⁸ Kiusantekoon on saattanut vaikuttaa *Apu*-lehdessä 1940 julkaistu artikkeli.³⁶⁹ Kun kiusanteko huomattiin, Veetu ja Hilda kiersivät navettaa myrskylyhdyn kanssa ja hokivat Herran sanaa. Hilda oli sanonut: ”Jumalan sanalla ajetaan pois tämä” ja tarkoittanut pahan karkottamista tilalta pois. Pässin kivekset oli sidottu ja tämän vuoksi arveltiin, että asialla oli joku tuttu, koska kukaan vieras ei olisi päässyt pässiä niin lähelle.³⁷⁰ Hildan ja Veetun pahan karkotuskeinot liittyvät kansantarujen trullien karkotustapoihin. Yleisimmin tarinat menevät niin, että joku käy navetassa hakemassa karjalta karvaa tai käy esimerkiksi lypsämässä lehmiä viedäkseen talon onnen.³⁷¹ Eila kertoi, että eräässä lähitalossa oli sodan jälkeisenä aikana pässiltä leikattu

³⁶³ Haastattelu nro 1, 25.2.2013. Tekijän hallussa.

³⁶⁴ Perttuli 1965, 9.

³⁶⁵ Haastattelu nro 1, 25.2.2013. Tekijän hallussa.

³⁶⁶ Haastattelu nro 3, 18.5.2013. Tekijän hallussa.

³⁶⁷ Haastattelu nro 4, 10.7.2013. Tekijän hallussa.

³⁶⁸ Haastattelu nro 3, 18.5.2013; haastattelu nro 1, 25.2.2013; puhelu E, 14.9.2013. Tekijän hallussa.

³⁶⁹ Rättäkitti Loimaan noita-akka, *Apu* nro 49/1940. Lehti on ilmestynyt vuonna 1940 viikoittain numeroon 50 asti, jonka jälkeen on ollut joulutauko (*Apu/A*-lehdet, sähköposti tekijälle 24.2.2015).

³⁷⁰ Haastattelu nro 3, 18.5.2013. Tekijän hallussa.

³⁷¹ Trulliperinteestä ks. esim. Stark 2004, 69–88; Vilksen 2002, 84–87. Karjaonnan varastamisesta: LHKMY nro 202, Lea Järvi, Jokioinen, Minkiö Kalakoski 1927, kertoi Juho Lehti, 64 v., Minkiö.

karvoja päästä ja kyljestä ilmeisesti juuri tässä tarkoituksessa.³⁷² Ypjänykylästä kerrotaan tarinaa, jonka mukaan navetassa olisi oltu noitavahdissa pääsiäisyönä.³⁷³

Trullit olivat lähinnä Satakunnan ja Pohjanmaan otuksia. Näin ollen trulliperinteen näkyminen Loimaan seudulla selittyy Satakunnan rajan läheisyydellä ja yhtymäkohdilla sen muuhun perinteeseen. Trullien vierailuilta yritettiin suojautua monin erilaisin konstein. Karjasuojat suljettiin huolellisesti, ovenkamanaan vedettiin risti tai viisikanta ja karjasuoja siunattiin. Trulleja saatettiin pelotella myös kovilla äänillä, puukoilla, kirveillä tai oven yläpuolelle naulatulla pöllön raadolla. Tuli koettiin myös voimalliseksi karjan suojelemisvälineeksi: ”Navetta kierrettiin palava päresoihtu kädessä tai käryytettiin navetassa linnun siipiä tai jätettiin kynttilä palamaan.”³⁷⁴ Trulleihin viittaavat uskomukset on liitetty Rättäkittiin vasta 1900-luvun puolella, mikä viittaa siihen, että tarinat alkoivat kansallistua ja menettää paikallista väriään.

Pässin kiusaamistapauksen tullessa ilmi, olivat Hilda ja Veetu ilmeisesti tietoisia keinoista, joilla ikäviä vierailuja navetassa voitiin estää. Nähdäkseni kyse on yhdestä tapauksesta, joka sattui noin 1950-luvun alussa. Jostain syystä sisaruksille haluttiin tehdä kiusaa. Navetan kiusanteon selvittämisen tapa kertoo myös siitä, että Jumalan voimaan luotettiin. Kristinuskon oli osa aikalaisten maailmankuvaa ja uskottiin olevan suurempi voima, joka rankaisee pahantekijöitä.

Hildaa ja Veetua kuvailtiin haastatteluissa vanhaan tukeutuviksi. Ehkä Hilda ja Veetu tunsivat kotitalonsa turvalliseksi, kotoiseksi ja mukavaksi, eivätkä kaihvanneet sinne mitään erilaista tai uutta. *Akaton mies* -elokuvassa vanhempi nainen, Olga Puumalainen, katselee kaupan rappusilta, kun hänen rakastamansa talo puretaan uuden tielinjauksen alta. Vieressä olijat näkevät purkamisen edistyksenä ja järjen voittona, kun Olga taas näkee asian toisin:

Järjellä ajatellen, suattaahan se näyttee siltä. Mutta. Immeinen ei ou yksinommaan järkiolento. Siinä risteilöö niin monenlaiset tunteet. Eikä se niille mittää maha, vaikka se kuinka tahtos. Minä oun aina tätä kotkyllää rakastanu semmosena ku se on minu elinaikana ollunna. Ja minusta tuntuu nii pahalta, kun se ny muuttuu.³⁷⁵

Olgan näkemys vanhan katoamisesta voi hyvin olla samankaltainen, mitä Hilda ja Veetu ajattelivat kodistaan ja ympäristöstään. Uudistusten mukana saatettiin nähdä vain

³⁷² Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

³⁷³ Eloa Ypjänykylässä 2007, 316.

³⁷⁴ Vilkuna 2002, 84, 87.

³⁷⁵ *Akaton mies* 1983.

niiden tuomia pahoja asioita: vaikeat uudet tekniikat, uudistusten aiheuttamat kustannukset sekä niiden aiheuttamat häiriöt tavanomaiseen elämänmenoon.³⁷⁶

Hildan kuolema oli Annikille raskas tapahtuma, joka on painunut hänen muistoihinsa. Se muodostui kertomukseksi haastattelun kuluessa. Annikki kertoi Hildan olleen pilkkomassa omenia tuvassa, kun hänen otteensa kirposi ja hän menehtyi niille sijoilleen. Annikki lähti nopeasti polkupyörällä lähitaloon soittamaan lääkärille, joka paikalle tullessaan totesi, että mitään ei ollut enää tehtävissä.³⁷⁷ Hilda tuntui herättävän Annikissa lämpimiä muistoja, mistä voi päätellä hänellä olleen Tepon talossa hyvä asua.

Viimeiset elossa olleista Tepon sisaruksista Anna ja Veetu kuolivat molemmat joulun alla 1967.³⁷⁸ Heidän serkkunsa, Maija Lintula, kirjoitti heistä kauniin muistokirjoituksen, jossa hän kuvasi heidän elämäänsä. Veetua Maija kuvailee hyväksi työntekijäksi: ”Otsa hiessä Veetukin usein ahersi, ahkera työmies kun oli. Vaikka ei omaa perhettä ollutkaan, niin lapsuuskotinsa tanhuvilla ja pelloilla ahkerana ahersi, kunnes voimat väsähtivät. Nyt ei käsivarsi enää kirvesvartta heiluttele.” Kauniin sanakääntein Veetusta tulee kirjoituksen perusteella romantisoidun maanviljelijän kuva. Myös Annaa Maija kuvailee työteliääksi: ”Et koskaan kädet ristissä joutanut istumaan. Monet sadat metrit olet kankaita paukutellut. Harvoin oli Tepon pirtti ilman kangaspuita.”³⁷⁹ Maijan teksti kuvastaa sitä maauskoa ja rakkautta, joka maanviljelijällä voi olla omaan maahan ja oman työnsä jälkiin. Maanviljelijä ei erota työtä ja vapaa-aikaa, vaan kaikki aika on elämää, joka etenee työtä tehden. Monissa taloissa ja torpissa maatalouden harjoittamista jatkoi joko talon oma lapsi tai muu sukulainen. Taloja myytiin tai isännyys siirtyi harvoin suvun ulkopuoliselle. Maahan ja maatalouteen oli sitouduttu omalla sekä jälkeläisten elämällä, huomattiin sitä tai ei. Vahva maausko, ehkä jopa maa-rakkaus sai polvet toisensa jälkeen jatkamaan tilanpitoa.

Työskennellessään Tepolla ei Annikki kuullut juurikaan tarinoita Rättäkitistä, vaan hän kuuli nämä asiat myöhemmin aikuisena. Hän arveli tämän johtuneen siitä, että oletettiin hänen alkavan pelätä tilalla elämistä.³⁸⁰ Myös Helmi kertoi, että hänellekään ei Tepolla Rättäkitistä puhuttu ja arveli Hildan jopa tarkoituksellisesti vältelleen aihetta, koska se taisi Hildaa harmittaa.³⁸¹ Tarinoita tuntuu pidetyn aikuisten perinteenä, sillä myös Verho kertoo, ettei kuullut Rättäkitti-tarinoita lapsena. Hän arvelee syyksi, että ne oli joko unohdettu tai niistä haluttiin vaieta.³⁸² Taloon liitettyt noitatarinat

³⁷⁶ Mikkola 2006, 197–198.

³⁷⁷ Haastattelu nro 1, 25.2.2013. Tekijän hallussa.

³⁷⁸ Veetu kuoli 22.12.1967 ja Anna 26.12.1967. Kuolinilmoitukset, *Forssan lehti* 30.12.1967 ja 5.1.1968.

³⁷⁹ Lintula 13.1.1968, 7.

³⁸⁰ Haastattelu nro 1, 25.2.2013. Tekijän hallussa.

³⁸¹ Puhelu E 14.9.2013. Muistiinpanot tekijällä.

³⁸² Verho 1991, 23.

tuntuvat siis olleen ulkopuolisten tapa myös pelotella muita ihmisiä ja luoda talolle tietynlaista mainetta, joka ei ollut talon tai suvun kannalta hyvää. Uskonto loi kuitenkin asukkaille turvaa ulkopuolisen pahan uhatessa. Tepon talossa elettiin siis varsin tavanomaista elämää leivänpaistoiheen ja traktoritöineen. Tarinat tuntuvat tarttuneen Tepon taloon ulkopuolisten toimesta ja myös heidän avustuksellaan. Tarinat loivat talosta ja sen asukkaista valmiin mallin, miten heihin suhtauduttiin. Tämä leima oli syvälle juurtunut ja siitä oli vaikea pyristellä irti.

4. NOITANA TUNNETTU, NIMELTÄ MAINITTU – VAAN HUHUAKO VAIN

Maaseudun verkkaisesta elämästä huolimatta Rättäkittiä kutsuttiin noidaksi ja hänestä kertovat tarinat liitettiin Tepon taloon:

-- Tiätteks millai Rättäkitistä tuli Mannisten Tepon emäntä? Se käve sillai, ko Mannisten kylän isännät oli käymäsä Turruusa ja he kulki Aurajoen sillan yli, niin he huamas ihmeekseens, et nainen tuli pitkin Aurajokkee mylynkiven päällä. Silloin Mannisten Tepon isäntä huurahti: ”Tualta se minun kultani tulee.” Ja siitä lähtien Rättäkitti tuli Tepon talon emännäks. Eikä hän siitä erroo saanu ennenko kuali.³⁸³

Rättäkitin emännäksi tulo voi tuntua siltä, että hän käytti apuna noituutta,³⁸⁴ mutta tarinat voidaan tulkita myös toisin. Sattuman osuutta tapahtumien kulkuun ei kannattane laskea pois, sillä tarina on voinut saada alkunsa vahingossa kerrotusta kohtaamisesta, joka on sisältänyt koomisia piirteitä ja paisunut tarinaksi myöhemmin. Vai ovatko tarinat vain huhuja, kaikuja menneiltä ajoilta? Tarinat kuvaavat ihmisten ajatusmaailmaa ja toimintaympäristöä, mielenmaisemaa, ja näin ollen ne voivat kertoa kansantarinoiden noidasta, joka teki hyvää ennustaessaan, mutta pahaa noituessaan. Tarinoiden noitaa ei kuitenkaan löydy tuomikirjojen sivuilta tai käräjätuvista. Voidaanko Rättäkittiä tarinoiden perusteella kutsua noidaksi? Hän eli elämänsä arkisessa kyläyhteisössä, mutta nosti kanssaeläjiensä niskakarvat välillä pystyyn. Siitä, koska Rättäkitti kylänraittia asteli, ollaan montaa mieltä. Ja kuka hän loppujen lopuksi oli?

4.1. Rättäkitin noitumispuuhat

Noituus ja taikuus tunnetaan ympäri maailman ja niihin liittyviä uskomustarinoita on lähes kaikilla kansoilla. Ne erotellaan useimmiten mustaan ja valkoiseen taikuuteen. Valkoisen nähdään olevan hyvää tarkoittavaa, kun taas musta nähdään vahingoittavana ja siitä voitaneen puhua varsinaisena noituutena. Erottelu tehdään sosiaalisesti ja kulttuurisesti sen perusteella, mikä katsotaan hyväksyttäväksi ja mikä ei. Aiemmin vain pahaa tarkoittava noituus katsottiin rikokseksi, mutta myöhemmin myös hyvää tarkoittavasta taikuudesta alettiin tuomita. Noituutta määrittelevät myös aiempien sukupolvien määritelmät noituudesta ja niitä ovat muokanneet muun muassa okkultistiset liikkeet.³⁸⁵

³⁸³ SKS KRA Ypjä. Aho, K. KRK 57. 16. Kert. Heikki Suominen, 55 v.

³⁸⁴ Kestinen 1990, 95.

³⁸⁵ Nenonen 2007, 87.

Hyvää taikuutta olivat esimerkiksi elinkeinon parantaminen ja lemmentaimat. Niiden harjoittamista katsottiin kirkon piirissä pitkään läpi sormien – ehkä osin sen vuoksi, että niitä harjoittivat lähes kaikki.³⁸⁶ Rättäkitin toiminnassa hyvää taikuutta oli ennustaminen ja varkaan selvittäminen, vaikka jälkimmäiseen liittyi myös noituutta, kun varas rangaistukseksi muutettiin sudeksi. Pahan noituuden avulla voitiin esimerkiksi yrittää varastaa karjaonni naapurista tai aiheuttaa toiselle ihmiselle vahinkoa. Uskottiin myös, että noita saattoi muuttaa henkilön sudeksi tai karhuksi. Lisäksi kansa uskoi kotiaskareiden olevan pilattavissa noitumiskonsteilla.³⁸⁷ Rättäkitin kerrotaan voineen pilata viinanpolton, jos hänelle ei annettu ryyppyä.³⁸⁸

Noitumisella ja taikuuskonsteilla tavoiteltiin omaa etua toisten kustannuksella. Kirkko ja valtio tuomitsivat myöhemmin sekä hyvän että pahan taikuuden, koska ne nähtiin kristinuskon vastaisina tekoina. Kansa ei kuitenkaan syyttänyt toisiaan taikuudesta, joka ei tuottanut kellekään vahinkoa. Arjessa taikuus ja vanhat uskomukset saattoivat olla vahvasti mukana toiminnassa, mutta ne nähtiin hyvänä taikuutena.³⁸⁹ Taikuuden tavoitteena oli vahvistaa ja kontrolloida rajoja, joita noituudella yritettiin rikkoa ja ylittää.³⁹⁰ Taikuuden avulla pyrittiin myös hallitsemaan elämän arvaamattomuutta.³⁹¹ Arkitaiat olivat usein tiettyihin tilanteisiin liittyviä rituaaleja, joilla tavoiteltiin parempaa onnea. Rituaalit ja niiden aiheuttama toiminta on tekijälleen täysin loogista toimintaa hänen maailmankuvassaan ja toimintaympäristössään.³⁹²

Noita-käsite on epämääräinen ja sillä käsitettiin ja tullaan käsittämään erilaisia asioita.³⁹³ Aiemmin noita tarkoitti loveen lankeavaa noitaa.³⁹⁴ Noidaksi voitiin Rättäkitti-tarinoiden mukaan kutsua sekä taikuuden että noituuden harjoittajaa eli nimitys ei jaotellut taikuuden lajia. Noidan maine oli helppo saada jo pienillä kotikutoisilla taikuuskonsteilla, ja maineen vuoksi ihminen voitiin leimata, jolloin muut pelkäsivät henkilön hyvien tekojensa lisäksi voivan tehdä myös pahaa.³⁹⁵ Noidan maine on voinut tuoda ihmiselle kunnioitusta, mutta myös luoda pelkoa omassa elinyhteisössä.³⁹⁶ Tosin,

³⁸⁶ Nenonen & Kervinen 1994, 59, 71, 189, 236–237.

³⁸⁷ Lencqvist 2011, 89, 95.

³⁸⁸ SKS KRA Loimaa. Tamminen, E. 33, 1886 < Amanda Grönholm.

³⁸⁹ Nenonen & Kervinen 1994, 71.

³⁹⁰ Eilola 2003, 187.

³⁹¹ Hukantaival, esitelmä 25.3.2015.

³⁹² Hukantaival 4/2007, 27.

³⁹³ Nenonen 2006, 30.

³⁹⁴ Siikala 1999, 19.

³⁹⁵ Koski 2011, 252, 255.

³⁹⁶ Stark 2004, 85.

noidaksi toista perusteetta nimitelty saattoi myös saada haasteen käräjille ja nimittelijälle napsahtaa jopa 40 markan sakko.³⁹⁷

Noitia tutkittiin ja syytettiin Suomen alueella, mutta varsinaisia noitavainoja täällä ei ollut ja tuomiot johtivat useammin sakkoihin tai muihin rangaistuksiin, eivät roviovalkeisiin.³⁹⁸ Noitavainot on nimetty noitavainoiksi vasta jälkipolvien toimesta ja varsinaisesti tällaista tapahtumaa ei ollut lainkaan. Marko Nenonen kertoo asioille oikeamman laidan: ”Keskiajalla ei ollut noitavainoja. Silloin oli kyllä yksittäisiä noitaoikeudenkäyntejä. Mikä tärkeintä, keskiajalla ei tiedetty noitasapattiin lentävistä naisnoidista mitään. Tämä oppineiden miesten keksintö, luudalla noitasapattiin lentävä nainen, on syntynyt vasta keskiajan jälkeen --.” Myös teot, joista noitia usein syytettiin, ovat osittain löydettävissä syytöksistä, joita kohdistettiin varhaisia kristittyjä vastaan.³⁹⁹ Noitasapattiin lentävät naiset tulivat Suomen alueen noitaperinteen osaksi 1600-luvulla, jolloin Euroopassa opiskelleet toivat ne kotimaahan mukanaan.⁴⁰⁰ Rättäkitti alkoi tarinoiden mukaan lennellä luudalla vasta 1900-luvun alussa,⁴⁰¹ joten hän ei siis aiemmin liittynyt eurooppalaiseen noitasapattiperinteeseen, vaan tarinat viittaavat kansanomaisiin uskomuksiin noidista, joihin on yleismaailmallisia aiheita liitetty vasta myöhemmin.

Tuomio noituudesta saattoi olla lievempi, jos se ei ollut johtanut kenenkään kuolemaan. Ensinnä syytökset käsitteli raastuvanoikeus, mutta lopullisen päätöksen teki aina hovioikeus, joka usein lievensi tuomiota. Keskiajan jälkeen voimaan tulleen Mooseksen lain mukaan rikos tuli sovittaa elinaikana tai Jumalan kosto saattaisi koitua koko yhteisön turmioksi rikoksesta ja rikollisen suojelusta. Se edesauttoi ilmiantojen tekemistä, ja vastuullisti koko yhteisön huolehtimaan siveellisestä ja moraalisesti oikeasta elämästä.⁴⁰² Uudella ajalla ihmisen alettiin nähdä olevan enemmän henkilökohteisesti vastuussa tekemisistään ja tämä muutti ihmisten ajatusmaailmaa.⁴⁰³

Naisia syytettiin parantavan taikuuden, kuten esimerkiksi karjataikojen harjoittamisesta, kun taas miehet saivat useammin syytteitä vahingoittavasta noituudesta.⁴⁰⁴ Tämä viittaisi siihen, että Rättäkitti oli ennustustarinoiden osalta nainen, mutta pojan sudeksi muuttamisen ja härkien pysäyttämisen kannalta – eli vahingoittavan noituuden osalta – mies. Vahingoittavaa noituutta harjoitettiin useimmiten salassa, kun taas

³⁹⁷ Nenonen & Kervinen, 1994, 17. Pienehkö maatila saattoi maksaa 40 markkaa (Nenonen & Kervinen, 1994, 238).

³⁹⁸ Ks. esim. Nenonen & Kervinen 1994, 55.

³⁹⁹ Nenonen 2006, 28–29, lainaus 38, 68.

⁴⁰⁰ Nenonen & Kervinen 1994, 38.

⁴⁰¹ Ikolan tekstissä (1928) mainittu lentäminen ilman apuvälineitä, 94. Luudat ilmestyvät kulkuvälineeksi 1920-luvulla (ks. esim. LHKMY 56. Bertta Veisto, Forssa, Vieremä 1927, kertoi Maria Mandelin).

⁴⁰² Nenonen & Kervinen 1994, 30, 190–193, 205.

⁴⁰³ Nenonen 2007, 206.

⁴⁰⁴ Nenonen & Kervinen 1994, 247–248.

taikuus oli avoimempaa, jonka vuoksi naisia ehkä helpommin saatiin nimettyä noidiksi. Monet naisten arjessa toimittamat loitsut olivat taikoja, joita tehtiin onnen turvaamiseksi tai elinkeinon parantamiseksi. Taikuustekoja tehtiin myös isommalla joukolla ja ne hyväksyttiin sosiaalisesti helpommin, joten niitä ei sen vuoksi juuri salailtu.⁴⁰⁵ Myöhemmin monet harjoittivat taikakonstejaan salaa ja piilossa, koska haluttiin pitää kiinni vanhoista perinteistä ja vanhemmilta opituista elinkeinon turvaamisen keinoista, joilla uskottiin olevan väkeä ja vaikutusta. Noituutta saatettiin käyttää oman oikeuden hakemisessa, kun muut keinot eivät tuoneet totuutta esille.⁴⁰⁶ Yhteiskunnasta puuttui viranomainen, joka olisi selvittänyt esimerkiksi varkauksia. Noituus saatettiin myös käsittää väkivaltana toista kohtaan ja siltä suojautuminen ymmärrettiin oikeutettuna keinona.⁴⁰⁷ Yhteiskunnan keinot puuttua vääryyksiin olivat olemattomat, ja tällöin moraaliset ja eettiset ohjeet auttoivat ihmisiä toimimaan.⁴⁰⁸ Tiedettiin, että noidan apuun voitiin turvautua ja hän auttoi rankaisemaan väärintekijää.

Kansantarinoissa Rättäkitti kuvataan useimmiten noidaksi asiaa sen tarkemmin määrittelemättä. Hänestä käytetään myös määreitä tietäjä, loitsija, ennustaja ja ihmeitten tekijä. Pahan ja hyvän noidan teot tunnutaan yhdistävän saman tekijän alle, ja nämä tavat toimia tekevät Rättäkitistä hyvin ristiriitaisen hahmon. Rättäkitti harjoitti taikuutta, mutta se ei aina tarkoittanut toisille ihmisille tai elinkeinolle pahaa. Monet tarinat viittaavat hyvän noidan tekoihin, mutta esimerkiksi sudeksi muuttamistarina antaa Rättäkitistä kuvan ilkeämielisenä ja pelottavana noitana.⁴⁰⁹ Noitumispuuhissaan Rättäkitti toimi kerran jopa julmasti:

-- Kerran Rättäkitti oli erään talon navetassa karjaa noitumassa. Talon palvelijan piti mennä lehmille ruokaa antamaan. Palvelija ajatteli kukahan tuon oven oli aukaissut. Palvelija telkesi oven kiinni. Rättäkitti huusi: ”Jos päästät minut ulos, annan sinulle punaisen hameen.” Palvelija päästi noidan ulos. Ulos tullessaan noita iski palvelijaa lammasaksilla päähän. --⁴¹⁰

Tämänkaltaisia, jopa murhaajaan viittaavia tarinoita ei aineistossa ole muita. Ikola kertoo Rättäkitin käyneen navetoissa näkymättömänä karjaonnea varastamassa, vaikka nämä tarinat ovat KRA:n aineistossa harvinaisia.⁴¹¹ Karjataikojen ja elinkeinojen piläämisen taustalla on ajatus siitä, että onnea uskottiin olevan vain tietty määrä ja sitä sai

⁴⁰⁵ Nenonen & Kervinen 1994, 237.

⁴⁰⁶ Stark 2005, 97.

⁴⁰⁷ Koski 2011, 159.

⁴⁰⁸ Stark 2005, 100.

⁴⁰⁹ Kestinen 1990, 84.

⁴¹⁰ LHKMY nro 120, Lauri Huhtalava, Jokioinen 1927.

⁴¹¹ Ikola 1928, 94.

otettua toisilta itselleen.⁴¹² Kristiina Kestinen näkee Rättäkitin olleen paholaisen kanssa sopimuksen tehnyt noita.⁴¹³ Usko piruun ja sen olemassaoloon vahvistui Suomen alueella vasta luterilaisuuden myötä ja alettiin uskoa, että kaikki paha oli pirusta lähtöisin ja hyvä taas Jumalasta.⁴¹⁴

Rättäkitin noidaksi tulosta on myös muutamia kertomuksia. Kuunnelmassa *Prättäkitti, noita Nousiaisista* kättilönä oli noita, joka ei antanut lapsen itkeä ajoissa. Tämän seurauksena lapseen syttyi noidan lumo ja tietäjän mahti. Prättäkitti kuvataan kuunnelmassa kaksinaisena hahmona: ihmisenä, joka toimii arjen tehtävissä sekä henkilönä, joka toimii ”näkyjen ja näyttöjen maassa”. Prättäkitin kerrotaan olevan vahvaluontoinen ja itsepäinen nainen, joka on ylpeä taidoistaan, mutta myös iso ja isoluinen sekä punatukkainen, vaikkakin soma.⁴¹⁵ Kuvaukset viittaavat käsityksiin noidasta pahana ja rumana sekä vanhaan uskomukseen noidista punatukkaisina, mikä ei pitänyt paikkaansa.⁴¹⁶ Vankka ruumiinrakenne viittaa ihanteelliseen agraariyhteisön vaimomalliin, mutta vahvaluontoisuus ja itsepäisyys taas pahaluontoisen ihmisen luonteenpiirteisiin, sillä ne olivat yhteisössä ongelma.⁴¹⁷

Rättäkitti ei Kestisen mukaan liity tietäjälaitokseen.⁴¹⁸ Tietäjät auttoivat muun muassa sairauksien torjunnassa ja ehkäisyssä, elinkeinoihin liittyvissä kriisitilanteissa ja elinkeinojen parantamisessa. Tietäjän saatettiin uskoa voimiensa avulla pystyvän myös pahaan. Lisäksi tietäjä kykeni selvittämään varkaita esimerkiksi muuttamalla varas sellaiseen tilaan, että varastettu omaisuus saatiin takaisin. Anna-Leena Siikala määrittelee noidan tietäjän vastustajaksi.⁴¹⁹ Molemmat hallitsivat erilaisia voimia, mutta tietäjän nähtiin pyrkivän toiminnallaan hyvään, kun taas noidan aikeet eivät usein päivänvaloa kestäneet. Näkisin Rättäkitin osittain myös tietäjänä, joka tiesi asioita ennalta ja auttoi yhteisönsä asukkaita, mutta oli voimineen myös pelottava noita. Myös kansanparantajat on saatettu nähdä noitina. Yrttien ja voiteiden käyttö oli tavanomaista kaiken kansan käyttämää parannusta, jota ei katsottu noituudeksi, ellei siihen liittynyt kiellettyjen loitsujen tai taikakeinoiksi katsottavien toimien käyttöä.⁴²⁰ Rättäkitin liittymisestä kansanparannusasioihin palaan seuraavassa luvussa.

⁴¹² Nenonen & Kervinen 1994, 49; Siikala 1999, 68–69.

⁴¹³ Kestinen 1990, 94.

⁴¹⁴ Koski 2011, 100.

⁴¹⁵ *Prättäkitti, noita Nousiaisista*, kuunnelman käsikirjoitus 1980, 1, 3, 7, 23

⁴¹⁶ Nenonen 2006, 59.

⁴¹⁷ Apo 1995, 54–55, 59.

⁴¹⁸ Kestinen 1990, 94.

⁴¹⁹ Siikala 1999, 72, 100.

⁴²⁰ Nenonen 2007, 126.

Noituajan oikeuteen vienyt oli yleensä vahinkoa kärsinyt ja taustalta saattoi löytyä esimerkiksi sosiaalisia ristiriitoja.⁴²¹ Useimmiten noituudesta kärsinyt osapuoli kuului samaan joukkoon kuin hänen vainoojansakin.⁴²² Noidaksi syyttämisen taustalla saattoi olla kostonhalu, naapuruusriidat tai kateus. Myös omaisuusriidat olivat yleisiä,⁴²³ sillä monet noituudesta syytetyistä olivat varakkaita. Perinnöllä ja omaisuudella on ollut aiemmin suurempi merkitys, koska ne mahdollistivat elannon hankkimisen ja elämässä pärjäämisen. Keskusvallan voimistuminen ja organisoituminen loivat mahdollisuuden syyttää ja saada kolmannen osapuolen toimesta tuomio asiassa, jossa toinen koki tulensa väärin kohdelluksi.⁴²⁴ Usein naiset syyttivät toisia naisia, vaikka taustalla oli alkujaan talojen tai sukujen riita. Syytteistä kärsi kuitenkin koko perhekunta.⁴²⁵ Henkilön maine saattoi mennä, jos suvusta tuntui löytyvän noitaihmisia.⁴²⁶

Suomen alueella noituudesta syytettiin useita henkilöitä, mutta kuolemaan tuomittiin vain noin 150 henkilöä. Vuosien 1520–1750 välisenä aikana noituudesta ja taikuudesta syytettyinä Suomessa oli mahdollisesti yli kaksituhatta ihmistä. Myös noitien sukupuoleksi on useimmiten nykyperinteen mukaisesti valikoitunut nainen, vaikka suomalaiset noidat olivat useimmiten miehiä. Noituus ei ollut ainoa syy, josta henki saattoi lähteä, vaan henki oli vaakalaudalla myös esimerkiksi huoruudesta ja jumalanpilkasta.⁴²⁷ Noituus ei siis ollut aikalaisille mikään erityinen rikos, vaan se oli rikos muiden joukossa. Rättäkitti-tarinat liittyvät sen alueen rajoille, jossa oli paljon noitaiokeudenkäyntejä. Satakunta ja muut Ruotsin puolen rannikkoseudut loistavat noituudesta syytettyjen tilastokärjessä, ja nämä alueet olivat myös taloudellisesti ja hallinnollisesti kehittyneempiä.⁴²⁸

Rättäkitti saa muutamissa tarinoissa kuolemantuomion ja eräässä hänet piti poltettaman: ”Mutta häntä ei saatu tapettua. Hän neuvoi itse ottamaan pesästään seitsemän vuoden vanhaa valkeeta, ja sillä hänet saatiin poltetuksi.”⁴²⁹ Kuunnelmassa Prättäkitti tuomitaan Pytyn Kaapron sudeksi muuttamisesta. Prättäkitti todetaan noidaksi ja tuomitaan myllynkivi kaulassa jokeen upotettavaksi. Prättäkitti ei kuitenkaan heti uppoa, vaan hetken purjehdittuaan katsahtaa taakseen, kivi uppoaa, Prättäkitti hukkuu ja

⁴²¹ Nenonen & Kervinen 1994, 202.

⁴²² Nenonen 2007, 273.

⁴²³ Nenonen & Kervinen 1994, 200.

⁴²⁴ Nenonen 2007, 122–123, 206, 228–229, 262–264.

⁴²⁵ Nenonen & Kervinen 1994, 254.

⁴²⁶ Ks. esim. Nenonen & Kervinen 1994, 206.

⁴²⁷ Nenonen 2006, 189, 214, 222.

⁴²⁸ Nenonen & Kervinen 1994, kuvaliite, tilasto sivujen 63–64 välissä sekä 191, 242. Noitakäräjien alueita olivat Länsi-Suomi, Varsinais-Suomi, Ala-Satakunta ja ruotsinkielinen Pohjanmaa (Ibid., 232).

⁴²⁹ LHKMY nro 48 Maire Lindström, Forssa, Vieremä 1927.

paikalle muodostuu saari.⁴³⁰ Joissakin tarinoissa Rättäkitin tuomio laitetaan täytäntöön vasta kuoleman jälkeen ja ”tuomarina” toimii piru itse.⁴³¹ Sudeksi noitumisesta Rättäkitti tuomittiin myös kuolemaan polttoroviolla⁴³² ja lehmien noitumisesta hän sai hukuttamistuomion, joka kuitenkin epäonnistui, ja hänet teloitettiin vesisydämisestä pihlajasta tehdyllä vaarnalla.⁴³³ Hukuttamistuomioissa Rättäkitti purjehtii kivellä veden päällä, joka todistaa hänen olleen noita.⁴³⁴ Tuomioiden perusteella Rättäkitti oli siis paha noita.

Noituussyytökset liittyvät myös erilaisuuden hyväksymiseen ja suvaitsevaisuuteen. Rättäkitin voi kyläyhteisössään nähdä erilaisena asujana. Hän ei kenties kuulunut varsinaisesti marginaaliryhmään, mutta hänet käsitettiin erilaiseksi kuin muut. Erilaisiksi on katsottu henkisesti, fyysisesti tai sosiaalisesti eri tavoin toimineet, joista on katsottu olevan yhteisölle haittaa. Ihmisen vammaisuus tai vajavaisuus ei välttämättä ollut yhteisölle ongelma, mutta sen aiheuttamat haitat olivat.⁴³⁵ Erilainen on helposti myös tuntematon ja tuntematon on usein pelottava. Rättäkittiä on yritetty ymmärtää kertomalla hänestä muille ja peilaamalla omia mielikuvia muiden kanssa. Rättäkitti saattoi myös olla mukana arjen töissä ja hänen erilaisuuttaan ei heti huomannut. Hänet katsottiin siis enemmän sosiaalisesti erilaiseksi, sillä se saatettiin helpommin kytkeä yliluonnolliseen.⁴³⁶ Rättäkittiä ei välttämättä tänä päivänä kuvattaisi millään tavalla oudoksi, koska yksilöllisyyttä arvostetaan. Omana aikanaan hän erottui joukosta, eikä sulautunut massaan, vaan toimi oman tahtonsa mukaan.

Noitus on läsnä tarinoissa, mutta sitä tunnutaan enemmän ihannoivan kuin tuomitsevan. Tarinat antavat ristiriitaisen kuvan Rättäkitti-noidasta, koska niissä tunnutaan puhuvan useista eri henkilöstä: talon emännästä, talosta taloon kulkijasta, pahan noituuden harjoittajasta ja ennustajasta, mutta kaikkia saatettiin kutsua noidaksi. Rättäkitin persoona on siis useampitahoinen: tietäjä - ennustaja - noita - loitsija. Veikko Laakson mukaan Prättäkitti on yleispersoona, johon on liitetty piirteitä eri aikoina eläneistä henkilöistä.⁴³⁷ Rättäkittiä nimitettiin noidaksi, mutta sitä ei katsottu niin pahaksi tai yhteisölle vaaralliseksi, että häntä olisi käräjätupaan haastettu. Yhteisö saattoi myös suojella synnintekijää ulkopuolisilta oikeudenjakajilta, koska esimerkiksi kuolemanrangaistus olisi hajottanut perheen.⁴³⁸ Tarinoiden synnyn on saattanut aiheuttaa talokuntien

⁴³⁰ *Prättäkitti, noita Nousiaisista*, kuunnelman käsikirjoitus 1980, 49–59.

⁴³¹ Ks. esim. SKS KRA Kokemäki. O. Ahti 57. 1893. - Antti Roosenberg, 77 v., Kokemäki, Pukkala, kuullut ennen isävainaan.

⁴³² LHKMY nro 48, Maire Lindström, Forssa, Vieremä 1927.

⁴³³ LHKMY nro 202, Lea Järvi, Jokioinen, Minkiö, Kalakoski 1927. Kertoi Juho Lehti, 64 v., Minkiö.

⁴³⁴ Ikola 1928, 94.

⁴³⁵ Nygård 2001, 11, 17.

⁴³⁶ Apo 1995, 27.

⁴³⁷ Laakso 1994, 569.

⁴³⁸ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 106.

tai sukujen välinen riita, jonka johdosta Tepon talo on tarinoihin liitetty. Noidaksi kutsuminen on myös menneisyyden ja nykypäivän käsitteiden yhteentörmäys, joka voi vääristää tarinoiden alkuperäistä kuvaa. Rättäkitti oli omana aikanaan noita, muttei suinkaan taikasauvalla viuhtova viittahirmu. Nykypäivän nimitys hänelle voisi olla loitsija, joka asui ja eli arkeaan tavallisen yhteisön keskellä, tavallisessa kylässä.

4.2. Nimen salaisuudet

Rättäkitin nimestä on käyty jonkin verran keskustelua, mutta varsinaiseen lopputulokseen ei tunnuta koskaan päässyn, mistä nimi juurensa juontaa. Nimen kirjoitusasu vaihtelee tarinoissa ollen esimerkiksi Rättä-Kitti. Suomenruotsalaisessa aineistossa nimen vastine on ”Prette Kitti”.⁴³⁹ Rättäkitti liittyykin vahvasti läntisen Suomen alueelle ja sitä ei useinkaan tunneta itäisen Suomen tai Viron alueella.⁴⁴⁰ Loimaalla Rättäkittiä kutsutaan Prättäkitiksi, kun taas Ypäjällä kirjoitusasu on Rättäkitti. Eila ja Helena kertoivat, että ero johtuu murteesta: loimaalaiset laittavat eteen sen p-kirjaimen aivan kuten loimaalaisten plikka on Ypäjällä likka.⁴⁴¹ Erolle voi löytyä pohjaa myös asutuksen tulosuunnasta, kun Mannisten ja Ypäjänkylän asukkaat tulivat Satakunnan suunnalta ja naapurikyliin Hämeen suunnalta.⁴⁴² Manninen on siis myös murteiden puolesta raja-aluetta. Raja-alue on yksinkertaisin selitys pr- ja r-alkujen erolle, mutta näen taustalla myös muita tekijöitä. Samankaltainen sana saattaa muuttaa merkitystään ja yhden kirjaimen ero voi olla suurempi kuin ensivilkaisulta näyttää. Sanoilla voi siis olla eri merkitykset. P-kirjaimen tiputtaminen voi liittyä myös siihen, että sanasta pyrittiin karsimaan peräkkäiset konsonantit, koska niitä on hankalampi lausua. Pr-alku myös pärähtää ja tuntuu voimallisemmalta kuin r yksinään, joten ehkä siksi se on ollut suosittu puhekielessä.

Mannisissa ja Ypäjänkylässä murre on alasatakuntalaista, kun taas muissa Ypäjän kylissä puhutaan hämäläismurteita.⁴⁴³ Jo Ikola huomioi kirjoituksessaan murreeron, jonka vuoksi Rättäkitin nimi kerrotaan eri tavoin.⁴⁴⁴ Loimaan alueella puhuttu Ala-Satakunnan murre on lounais- ja hämäläismurteitten siirtymämurre, ja siinä on piirteitä kummastakin.⁴⁴⁵ Murteiden eron voi huomata siitä, että alasatakuntalainen murre

⁴³⁹ Ks. esim. Kestinen 1990, 81.

⁴⁴⁰ Kysyin nimestä virolaiselta tuttavaltani, joka oli asiaa tiedustellut muiltakin ja hän kertoi, että sana on vieras viron kielessä.

⁴⁴¹ Haastattelu nro 2, 6.4.2013.

⁴⁴² Oja 1946, 5.

⁴⁴³ Murrekerääjä kierteli viikon Ypäjällä. *Loimaan lehti* 23.11.1985, 3.

⁴⁴⁴ Ikola 1928, 90.

⁴⁴⁵ *Leviästi Loimaalta* 1985, 5.

on nopeaa ja kiivasta, kun taas hämäläismurre on leveää ja täyteläisempää. Raija Kouri näkee murre-eron johtuvan siitä, että kylistä käytiin eri paikoissa ostoksilla: ypäjän- ja mannistenkyläläiset kävivät Loimaalla, kun taas Ypäjän toiselta puolelta kaupoilla käytiin Forssassa, joka on enemmän hämäläistä seutua.⁴⁴⁶ Näen eron kuitenkin juontavan kauempaa historian lehdistä. Loimaalla voitiin käydä kauppamatkoilla vasta, kun sinne keskittyi kaupunkimaista asutusta ja siellä oli kauppoja. Mannisista käytiin Turussa kauppamatkoilla 1900-luvun puolelle asti, koska sieltä saatiin kaikki tarvittava ja sinne voitiin myydä myös omasta taloudesta ylijääneet tuotteet. Murreraja saattoi myös ohjata avioliittoja, sillä Ulrika Justinalla oli molempien aviomiestensä kanssa yhteinen kieli ja samankaltainen kulttuuritausta eli heillä oli luultavasti melko yhteneväiset tavat toimia.

Rättäkitti on voinut muodostua kutsumanimestä, kun se on väännetty helpommin puhekielessä toimivaan muotoon. Nimityksen taustalla voi olla esimerkiksi eräässä tarinassa esiin nostetut nimet Fredrika tai Retrikki.⁴⁴⁷ Rättäkitti-sanankin jälkimäinen osa kitti on ollut alkuaan erisnimi.⁴⁴⁸ Rättä-sana on siis voitu liittää Kitti-nimisen henkilön lisänimeksi hänen käytöstapojensa vuoksi.⁴⁴⁹ Nimi on saattanut syntyä esimerkiksi nimestä Kirsti ja kiukuttelua tarkoittavasta prättä-sanasta, jolloin kyseessä olisi kiukkuinen Kirsti.⁴⁵⁰ On myös mahdollista, että Rättäkitti ei ole koskaan nimi ollutkaan. Se on ollut enemmän kuvaileva sana, adjektiivi. LHKMY:n tarinoissa kerrotaan nimen tulleen seuraavasti: ”Hänelle annettiin nimeksi Rättäkitti, koska hän aina nauroi, kun sai tehtyä pahaa.”⁴⁵¹ Henkilö, jota on alettu Rättäkitiksi kutsua, on voinut olla kirkonkirjoissa vaikkapa nimellä Ulla.

Maija Grönholm on määritellyt sanoja prättä, prättäkitti, rättäkitti, prittakitti ja prätätä. Ne ovat kuvailevia sanoja ja kertovat ihmisen ominaisuuksista, eivät nimestä. Prättä on Grönholmin mukaan halventava ilmaus ”suulaasta ja vähän rähisevästä henkilöstä”. Sanat prättäkitti, rättäkitti ja prittakitti merkitsevät myös suulasta ja haukkuvaista henkilöä.⁴⁵² Samoista sanarungoista juontanee juurensa myös kotiseudullani tunnettu sana räpätäti, joka viittaa sanavalmiiseen, puhevilkkaaseen henkilöön. Prättäkitti on voinut tarkoittaa myös hentoa ja sairaalloista lasta.⁴⁵³ Prätätä-sana viittaa sättämiseen ja juopuneena esiintymiseen. Samassa yhteydessä on sana prätinä, joka on yhdistetty siihen, että henkilö pitää meteliä itsestään, rätisee ja häiritsee käytöksellään

⁴⁴⁶ Murrekerääjä kierteli viikon Ypäjällä. *Loimaan lehti* 23.11.1985, 3.

⁴⁴⁷ SKS KRA Loimaa. Urho Järveläinen MT 3:413. 1958.

⁴⁴⁸ Häkkinen, Kaisa, sähköposti tekijälle 19.9.2013.

⁴⁴⁹ Kestinen 1990, 91.

⁴⁵⁰ Suojanen 26.1.1991, 17.

⁴⁵¹ LHKMY nro 56, Bertta Veisto, Forssa, Vieremä 1927, kertoi Maria Mandelin.

⁴⁵² Grönholm 1988, 138–139.

⁴⁵³ Kestinen 1990, 89.

muuta. Prättla-sanasta eli lörpöttää ja soittaa suutaan, on voinut vaikuttaa prätätä-sanankäytön merkityksen muodostumiseen. Prättä ja muut siihen liittyvät sanat ovat lounaismurteiden, siirtymämurteiden, pohjalaismurteiden sekä hämäläismurteiden alueelta.⁴⁵⁴ Loimaan Karhulan kylä Tohnan talossa käytetty isäntien lisänimenä Prättää. Prättä saattoi tarkoittaa myös juopunutta henkilöä.⁴⁵⁵ Prättäkitti voi adjektiivina tarkoittaa räyhäävää, kovaäänistä henkilöä, kun taas rättäkitti kuvaisi enemmän vilkasta ja pahakäytöksistä lasta, joka saattoi aikuiseksi kasvetuaan päästä ison talon emännäksi.

Eräs Hämeestä (Tammelasta) kotoisin oleva henkilö kertoi äitinsä kutsuneen heitä lapsia noin 1950-luvulla rättäkiteiksi, kun lapset käyttäytyivät huonosti ja eivät totelleet. Rättäkitti-nimitystä käytetään edelleen tänä päivänä Tammelassa kuvaamaan kitisevää ja pahantuulista lasta. Vanhempia oli kunnioitettava kyseenalaistamatta ja lasten tuli olla nöyriä, vaatimattomia ja rehellisiä, koska nähtiin luterilaisuuden normien rikkomisen olevan uhka myös sosiaaliselle järjestykselle. Kurin avulla myös suojeltiin lapsia ulkopuolisilta uhilta, koska työvoimaa tarvittiin ja perheen sekä tilan jatkuvuus oli näin taattu.⁴⁵⁶ Rättäkittimäisyys lapsissa uhkasi yleistä arvomaailmaa ja sen vuoksi rättäkitti-nimitystä on voitu käyttää runsaasti, jotta on saatu kitkettyä sen kaltaista käytöstä pois.

Kestinen kirjoittaa tutkimuksessaan rättäkitin tarkoittaneen kerjäläistä, mutta huomauttaa samassa yhteydessä tarinoiden esiin tuoman seikan, että Rättäkitti nimettiin ison talon emännäksi.⁴⁵⁷ Ala-Satakunnan alueella kulki 1600-luvun puolivälissä useita kerjäläisiä, joita epäiltiin noituudesta, mutta Rättäkitti-tarinat tuntuvat kuitenkin kuvaavan erilaista henkilöä, joka ei hankkinut elantoaan kerjäämällä, vaan oli arvostettu ja pelätty henkilö yhteisössään.⁴⁵⁸ Kerjäläiseksi Rättäkitti mainitaan muutamassa tarinassa, joissa hänen kuvaillaan käyneen taloissa pyytämässä ruokaa, jota hänelle ei annettu ja sen vuoksi hän teki noidan tekojaan.⁴⁵⁹ Ida Heinosen joulutapakuvauksessa 1800-luvun lopulta kerrottiin taloissa käyneen joulun aikana paljon kerjäläisiä. Erästä kerjäläismiestä kuvataan sanoilla ”vaivane rättäkitti”.⁴⁶⁰ Tässä rättäkitillä viitataan kerjäläiseen, mutta sanojen voi nähdä tarkoittavan myös henkilön ulkonäköä.

⁴⁵⁴ Grönholm 1988, 138–139.

⁴⁵⁵ Verho 1995, 33.

⁴⁵⁶ Tuomaala 2005, 42–44.

⁴⁵⁷ Kestinen 1990, 88.

⁴⁵⁸ Suojanen 26.1.1991, 17.

⁴⁵⁹ Ks. esim. SKS KRA Pöytyä. E. Vihervaara 139. 1911. < Maria Mäenpää, 44 v.

⁴⁶⁰ Kallio 1980, 88–89.

Elias Lönnrotin toimittamasta *Suomalais-Ruotsalainen sanakirjasta* vuodelta 1880 löytyivät seuraavat sanat:

prättä, prätän, s. skräflare, pratmakare; fnasker
 prätä, s. föreg.; a. fnaskig, dålig
 prätätä, v. urdömma, kassera; Turusta huonot puut prätätään.
 rättä, rätän, s. hök, falk. vråk
 rättänä, s. gul måra, honingsgräs, jungfru Marie sänghalm (galium verum)⁴⁶¹

Hain suomennoksia näille ruotsinkielisille sanoille eri sanakirjoista, mutta nykysanakirjat eivät kaikkia sanoja enää tunnista. Skräflare voi tarkoittaa öykkäriä (nyk. skrävlare). Pratmakare lörpöttelijää tai suupalttia. Näin ollen sanoille prättä tai prätän voisi suomenkos olla öykkärimäinen lörpöttelijä, joista öykkärimäinen viittaa mieheen, lörpöttelijä naiseen. Tämä voi sopia kuvaan ronskista maalaisemännästä, jolla oli kova ääni ja vähän ilkeämielinen luonne. Prätä-sanaa vastaavista sanoista dålig tarkoittaa huonoa, mutta fnask voi eri sanakirjojen perusteella merkitä huoraa tai pientä poikaa. Prätän näen viittaavan enemmän huorahtavaan, koska mukana on sana dålig. Prätätä-sanan yhteyteen Lönnrot on kirjannut ”Turusta huonot puut prätätään”. Se tuntuu viittaavan puiden hylkäämiseen esimerkiksi tukinuiton päätteeksi eli mahdollisesti jonkinlaiseen lajitteluun.⁴⁶² Hylkääminen viittaa myös huonomaineiseen, hylättyyn henkilöön. Loppujen lopuksi nämä sanat ovat negatiivisia ilmaisuja. Ne eivät kerro hyvämaineisen ihmisen luonteesta tai tavoista.

Rättä-sanaa vastaavat ruotsin sanat tarkoittavat haukkaa. Tässä mielessä rättäkittikin voi viitata toiseen lintuun eli västäräkkiin, johon se on yhdistetty.⁴⁶³ Västäräkki-merkitys voisi vihjata siihen, että sanoilla prättäkitti ja rättäkitti on eroavaisuus. Kestinen on yhdistänyt nimen myös sanaan rättäri, mutta sitä pidän kaukaa haetulta. Rättäri on aiemmin tarkoittanut kruununpalvelijaa, mutta maataloilla sillä on nimitetty myös työnjohtajaa tai voutia.⁴⁶⁴

Rättänä-sanan käännökset tarkoittavat keltamataraa, hunajaruohoa ja ”nuoren rouva Marien” kasvia. Viimemainittu on myös keltamataran nimitys. Keltamataraa on käytetty kansanparannuksessa rohdoksena sekä värjäyskasvina.⁴⁶⁵ Rättäkitin hahmoon voi liittyä jotain kansanparannusasioita, mutta toistaiseksi niitä on tullut ilmi vähän. Tarina, jossa Rättäkitillä kerrotaan olleen oppilaita taitoja oppimassa, voi olla

⁴⁶¹ Lönnrot 1880, 255, 482.

⁴⁶² kassera = hylätä, julistaa kelvottomaksi, kumota

⁴⁶³ Kestinen 1990, 89.

⁴⁶⁴ Pieni Tietosanakirja 1959, 1539.

⁴⁶⁵ Keltamatarasta saa sekä keltaista että punaista väriä. Keltamataraa on käytetty mm. ihosairauksien ja munuaisvaivojen hoidossa (Wikipedia, keltamatar). Värjäyksestä: Ritanen-Närhi 15/2010, 54.

hentoinen viittaus kansanparannustaitoihin.⁴⁶⁶ Myös 1880-luvulta olevan tarinan mukaan Rättäkitti oli kehuskellut parantavansa muita noitumisella.⁴⁶⁷ Eräässä tarinassa Rättäkitin kerrotaan perehtyneen ”kaikenmoisiin luonnon salaisuuksiin”,⁴⁶⁸ mikä viittaa siihen, että Rättäkitti tunsi luonnon parantavia yrttejä. Rättäkittiä on arveltu myös verenseisauttajaksi,⁴⁶⁹ joita kuvaillaan arvostetuiksi ja pelätyiksi henkilöiksi erikoisen, salaisen voimansa vuoksi. Pysäyttäjillä uskottiin olevan myös vahva luonne. Lisäksi seisauttaja useimmiten osasi myös muita parannuskeinoja ja tunsi yrttejä sekä rohtoja. Verenseisauttajat olivat kuitenkin useimmiten miehiä.⁴⁷⁰ Siitä saattaa siis johtua, että muutamat henkilöt näkevät Rättäkitin miehenä, eivät naisena.

Lehtikirjoituksissa Rättäkitistä käytetään sekä Pr- että R-alkuista nimeä vaihtelevasti. Joissakin kirjoituksissa asiaan kiinnitetään huomiota, mutta joissain ei. Loimaan murteella prättä-sanalla on myös oma merkityksensä. Opettaja Miina Penttilä jätti kerran lapset luokkaan opettajankokouksen ajaksi ja antoi heille tehtäviä siksi aikaa. Lapset kuitenkin toimivat toisin ja opettajien mennessä lapsia katsomaan, odotti heitä yllätys:

-- mentiin siitä sij joukolla lapsia kattomaan sinnel luakkaaj ja siälä oli tehtyt taululles sit tavattoman suuri prätän kuva. Sitä oli yks ja toinen käynyk korjailemasa. ”No nyk käsi ylös vaan, kuka teistä on käynyt taululla”, sano Miina Penttilä. Paljon niitä sik käsiä nousi ylös siinä. Ja plikka siinä etupulpetisa nosti kätens ja ylös. ”No pikku Kaisa, et kai sinä nyt olem mitään tehnyt?” ”Teim mää kans yhren karvan”, sano plikka.⁴⁷¹

Näen sanojen taustalla mahdollisuuden, että pr-alkuinen sana voi tarkoittaa eri asiaa kuin r-alkuinen. Sanoja on maailma täynnä ja samallakin sanalla voi olla monta merkitystä, joten jopa kirjaimen heitto voi tuoda sanalle jo useita erilaisia merkityksiä.⁴⁷² Molempia nimiä on kuitenkin käytetty ”samasta” noidasta, mutta raja-alue on juuri Mannisten tienoilla. Rättäkitti on voinut olla vain puhekielen sana. Se on voinut muodostua esimerkiksi ruotsinkielen sanonnan tai nimen äänneasusta kääntyessään suomenkielelle. Se on voinut ollut kuvaileva adjektiivi, jolla on kuvailtu lapsen käytöstä ja tapoja. Ehkä jotain Tepon talon emäntää on sanottu rättäkitiksi hänen tapojensa tähden ja jossain kohtaa sanan alkukirjain on muutettu isoksi, jolloin sanaa on ryhdytty pitämään erisnimenä. Se voi olla myös yleisempi lempinimi, jolla on kutsuttu eri talois-

⁴⁶⁶ SKS KRA Huittinen. Vettervik, V. KRK 47:97. < F.O. Vettervik, 76 v. Huittinen.

⁴⁶⁷ SKS KRA Loimaa. Klemola, J.A. 44 d. 1886.

⁴⁶⁸ SKS KRA Keuru. H. Teppo 30. 1935. Ker. Ilmari Heinonen, s.n. 1890 (kirj. 1910). < kerääjän äiti, kotoisin Loimaalta.

⁴⁶⁹ Ks. esim. Prättäkitti – aikansa kapinallinen, *Seutusanommat* 5.8.2008.

⁴⁷⁰ Tuovinen 1985, 132, 135.

⁴⁷¹ *Paljo piretyt* 1984, 61–62.

⁴⁷² Esimerkiksi kukko – kukka, promo – pomo, uoti – luoti.

ta olevia eri henkilöitä. Sana voi myös kuvailla henkilön ulkonäköä. Tutkimisen arvoisen asia olisi kihovauhkonen-sanalle annetut merkitykset ja niiden mahdollinen yhteneväisyys rättäkitin kanssa.

4.3. Noidan aika

Tarinoista löytyy useita erilaisia kerroksia ja aikatasoja, joiden mukaan niitä voi liittää eri vuosisadoille. Myös Rättäkitin henkilöä voi etsiä tarinoiden avulla. Tarinoita voidaan katsoa tallennusajankohdan näkökulmasta muun muassa kyläkulttuurin tuotteena tai perinteenä, joka on juurtunut kulttuuriin.⁴⁷³ Tarinoiden kielestä voi olla vaikea päätellä niiden syntyäikää, koska suurin osa aineistosta on arkistoaineistoa, joka on kulkenut kertojan suusta kerääjän paperille ja kieli on saattanut muuttua.

Rättäkitti-tarinoissa on viittauksia kristinuskon alkuaikoihin keskiajalle.⁴⁷⁴ Nämä ovat saaneet monet sijoittamaan tarinoiden syntyjuuret kristinuskon saapumisen aikoihin, mutta se ei kuitenkaan ratkaise ikäkysymystä. Kansan käyttämät loitsut samaistuivat katolisella ajalla rukouksiin ja se auttoi uuden uskonnon hyväksymistä, koska siitä löydettiin tuttuja piirteitä. Pappien käyttämät kaavat oli helppo omaksua, koska ne kuulostivat salaperäisiltä loitsuilta, ja osallistuminen rukouksiin oli tuttua touhua taikuuskeinojen harjoittamisesta.⁴⁷⁵ Kansanomaiset kulttitavat sulautuivat katolisen kirkon liturgiaan ja niistä tuli ihmisille tärkeitä, koska niiden uskottiin vaikuttavan maagisesti. Uskonpuhdistus ja protestanttinen kirkko alkoivat kuitenkin taistella näitä taikatapoja vastaan ja sisällytti taistoonsa myös katolisuuden piirissä vaikuttaneet, pakanallisuudeksi katsotut tavat.⁴⁷⁶ Rukoukset ja ristinmerkit olivat ihmisille taikamerkkejä, joita käytettiin pahaa vastaan. Vanhat uskomukset säilyivät tavallaan kristinuskon mukana, joten ne olivat elossa samankaltaisesti myös 1800-luvulla.

Tarinoiden tapahtumista voi saada vihiä, minkälaiseen aikakauteen ne kuuluvat. Rättäkitin pysäyttäessä härkiä pellolle eletään peltoviljelyäikää, ei enää metsästäjä-keräilijöiden aikaa. Härät sijoittavat tarinat 1900-lukua vanhemmiksi, koska tällöin monissa taloissa alkoivat vetoeläiminä toimia hevoset kyntövälineiden parannuttua. Härkiä oli yleisesti Lounais-Hämeessä vielä 1800-luvun puolivälin jälkeen, koska nii-

⁴⁷³ Siikala 1999, 32. Siikala puhuu kansanrunouden ajoittamisesta, mutta samoin voi nähdäkseni katsoa myös uskomustarinoita.

⁴⁷⁴ Laakso 3/1991, 49.

⁴⁷⁵ Nenonen 2007, 151–152.

⁴⁷⁶ Koski 2011, 99.

den avulla voitiin raskaita savimaita viljellä.⁴⁷⁷ Härkien yleisyyden vuoksi myös Rättäkitti-tarinoista löytyvä härkien pysäytystapaus sopii tapahtuneeksi vasta 1800-luvulla. Myllynkivitarinat on liitetty Säkylän myllynkiviteollisuuteen ja siitä saatuun erityispiirteeseen.⁴⁷⁸ Myllynkiviä alettiin Säkylässä valmistaa 1600-luvulla,⁴⁷⁹ joten sen mukaan eivät tarinat myllynkivellä seilaavasta Rättäkitistä ole sen vanhempia. Lisäksi vasta silloin isommat myllyt yleistyivät ja isoille myllynkiville oli tarvetta.⁴⁸⁰ Kirkon palosta koskevan ennustuksen ohessa Laakso toteaa, että tämänkaltaisen ennustuksen kertojan olisi pitänyt elää 1830-luvulla tai yleensäkin 1800-luvun alkupuolella.⁴⁸¹ Mielikuvat ja tarinoiden juuret saattavat siis periytyä esihistorialliselta ajalta, mutta Rättäkittiin ne on liitetty myöhemmin.

Rättäkitin henkilöahmosta on esitetty useita näkemyksiä. Eero Tuomola kertoo tutkineensa Rättäkitin taustoja ja kuulleen tietoja myös loimaalaiselta pappismieheltä työstä, joka tuli Turusta Mannisten Tepolle emännäksi. Pappismies oli seurannut Tepon sukua 1600- ja 1700-luvuilla ja kertoo Turusta tulleen mökkiläisen tyttären Tepolle emännäksi. Tytön nimi oli Gertrud Gustafintytär Bärgevist ja hän oli syntynyt noin vuonna 1655.⁴⁸² Tuomola kirjoittaa Gertrudin olleen kaunis ja oppineen lukemaan, kirjoittamaan ja laskemaan. Tämän vuoksi naapurit tulivat kateellisiksi ja Gertrud joutui tuomiokapitulin puhutteluun.⁴⁸³ Ulkonäöllä ei maatalossa kuitenkaan ollut sen suurempaa merkitystä, vaan tärkeämpää oli hyvä työ kunto, ahkeruus ja hyväluontoisuus.⁴⁸⁴ Ulkonäön ja statuksen määrittely tuntuu olevan ihmisille tärkeää, jotta uskomustarinoiden henkilöstä tulee todellisempi. Kuvitteelliseen hahmoon tuntuu liittyvän myös tarve yhteisöllisyydestä: onko tietyn henkilön kuvaama Rättäkitti yleisesti hyväksyttävä vai rikkooko se jollakin lailla perinteen luomaa ja ihmisten mielissä olevaa kuvaa Rättäkitti-noidasta. Jos Gertrud oli se henkilö, josta tarinat liikkeelle lähtivät, saattoi tästä jäädä Tepon talolle maine ”noitalona”, joka siirtyi aina uudelle emännälle. Rättäkitti-tarinat olisivat näin syntyneet 1650–1750-lukujen aikana.⁴⁸⁵ Rättäkitiksi on arveltu

⁴⁷⁷ Niemelä 2008, 88–89.

⁴⁷⁸ Kestinen 1990, 22.

⁴⁷⁹ *Kotiseutuni Satakunta* 1977, 308; Jokipii 1974, 416.

⁴⁸⁰ Nurminen 1970, 153.

⁴⁸¹ Laakso 3/1991, 49.

⁴⁸² Tuomola 13.5.1986, 5. Tuomola ei mainitse pappismiehen nimeä, mutta tämä sivupolku olisi mielenkiintoista selvittää ja nähdä, mitä pappismies on saanut selville. Tuomola ei mainitse, koska pappismies on elänyt tai kuka hän oli. Hän kertoo papin olleen sukututkija, joka voisi ajoittaa hänet 1900-luvulle, koska silloin sukututkimus harrastuksena kasvoi. Mutta, Gertrudia ei löydy Verhon sukutauluista (Verho 1993, 302–303).

⁴⁸³ Tuomola 13.5.1986, 5.

⁴⁸⁴ Apo 1995, 55.

⁴⁸⁵ Tuomola 13.5.1986, 5.

myös 1600-luvulla eläneen Erkki Tuomaanpojan vaimoa, jolla tiedettiin olevan erityisiä kykyjä. Hänet nähdään voimakkaana naishahmona.⁴⁸⁶

Laakso ehdottaa yhdeksi Rättäkitti-vaihtoehdoksi kirkonkirjoista löytyvää, 1764 syntynyttä Walborg Jöranintytärtä, joka oli Tepon talon tytär. Häntä kuvaillaan erikoiseksi, mutta kuitenkin älykkääksi. 1800-luvun alussa kirkonkirjoihin ilmestyy hänen kohdalleen merkinnät ”blind, tassig” eli sokea ja omalaatuinen. Walborg kuoli vuonna 1838 ja kuolinsyyksi on merkitty paleltuminen. Laakso peräänkuuluttaa kuitenkin lisätodisteita, koska Walborgista kertovat asiat eivät vielä näyttäisi määrittelevän häntä Rättäkitiksi.⁴⁸⁷ Walborg ei mennyt koskaan naimisiin, joten emäntä-nimityksen käyttäminen hänestä ei tunnu sovelialta. Laakson mukaan Loimaan kirkonkirjoista ei löydy vahvistusta Rättäkitin oikeasta henkilöllisyydestä, vaikka ne ovat säilyneet 1600-luvulta asti. Henkilön puuttuminen kirkonkirjoista ei vielä kerro, ettei tällaista henkilöä olisi ollut. Oikeudenkäyntipöytäkirjoistakaan ei ole löytynyt henkilöä, joka sopisi Rättäkitin hahmoon.⁴⁸⁸ Se voi tietysti tarkoittaa myös sitä, ettei kyse ollut käräjille viedyistä asioista, vaan vain värikkäästä henkilöstä.

Monissa tarinoissa Rättäkittiin liitettyjä henkilöitä ei nimetä, vaikka talojen nimiä niistä löytyy. Monet etunimet ovat myös ilmaantuneet tarinoihin vasta myöhemmin, joten kukaan ei tiennyt henkilöiden nimiä tai henkilöitä ei haluttu tarkemmin määritellä. Sudeksi muuttamistarinaa kiinnostunut Timo Verho on selvittänyt, että Pytyllä ei ainakaan 1500-luvun jälkeen ole ollut Yrjä-nimistä poikaa. Verho tekee päätelmän, että tarinassa kyseessä on aikakausi, jolloin kristinuskolla ei vielä ollut vankkaa jalansijaa, ja hän pitää tarinoiden syntyaikana alueen asuttamisen aikaa noin 1200-luvulla.⁴⁸⁹ Yrjä-nimi mainitaan ensi kerran 1910-luvulla Niilo Ikolan kirjoituksessa, kun taas KRA:n aineistoon nimet ilmestyvät 1930-luvulla,⁴⁹⁰ joten ne voivat olla vasta myöhemmin keksitty lisäys tarinaan. Ikolan tekstin Yrjä voi olla myös tarinan sujumisen kannalta lisätty, jopa Ikolan itsensä toimesta. Pytyn poika nimetään aineistossa Ikolan lisäksi vain kerran Yrjäksi. Yhdessä tarinassa nimen kerrotaan olevan Kristo, mutta siinä Rättäkittiä ei mainita ja tarinan tapahtumat sijoittuvat Somerolle.⁴⁹¹ Tuomola kertoo

⁴⁸⁶ Prättäkitti – aikansa kapinallinen, *Seutusanomat* 5.8.2008. Ilmeisesti kyse ei ole Gertrudista, koska Erkki on isännöinyt taloa 1600-luvun alkupuoliskolla (Verho 1993, 302–303).

⁴⁸⁷ Suojanen 26.1.1991, 17.

⁴⁸⁸ Laakso 1994, 568–569.

⁴⁸⁹ Verho 1991, 25.

⁴⁹⁰ Ikola 1928, 92; SKS KRA Ypäjä, Mannisten kylä. Aho, Kalle KRK 57:4 < Hellman, Kalle 80 v.; SKS KRA Loimaa. Helmi, Sylvi KRK 27:17 < Helmi, Eva 52 v. Ikolan tiedot on mahdollisesti kerätty alueelta vuosina 1910–1911, koska tekstissä on maininta, että Manninen on jo osa Ypäjää. Näin ollen Ikolan kirjaimien tarinoiden ajoitus on 1900-luvun alku.

⁴⁹¹ SKS KRA Pertteli, Inkere. Kaarlo Aitamäki TK 4:568. 1961.

Pytyn suvun molemmista päähaaroista löytyvän Yrjö-nimisen pojan ensi kerran 1902.⁴⁹² Pojan nimeäminen Yrjäksi tai muuksi on siis erittäin harvinaista ja Tuomolan huomio viittaa siihen, että tarinat on liitetty sillä hetkellä eläneisiin henkilöihin.

Säilyneistä asiakirjoista ei Verhon mukaan löydy isäntää, josta Tepon tila olisi saanut nimensä. Tästä hän päättelee, että Teppo, josta tila on joskus muinoin saanut nimensä, on elänyt ennen historiallista aikaa ja näin ollen liittää myös Rättäkitti-tarinat tähän aikaan.⁴⁹³ Se, että tarinoissa Rättäkitti liitetään Tepon taloon, ei ole nähdäkseni millään lailla verrannollinen siihen, milloin talon nimi on syntynyt. Talon nimi ei ole sidoksissa tarinoiden syntyajankohtaan, koska Rättäkitti on liitetty myös 1860-luvulla syntyneen kuntajaon mukaisesti eri paikkoihin.⁴⁹⁴ Kaikissa Rättäkitti-tarinoissa taloa tai paikkakuntaa ei nimetä, joka voi johtua siitä, että haluttiin suojella oman kotiseudun mainetta.⁴⁹⁵ Nimimerkki Histornomi näkee Prättäkitin ikuisesti elävänä hahmona, joka ilmestyy ihmisten maailmaan ”maahisten majoilta” aina tarpeen vaatiessa puolustamaan reviiriään.⁴⁹⁶ Tuomola pitää Prättäkittiä huomattavana persoonallisuutena Loimaan seudulla, eikä halua, että Prättäkitistä tehdään syöjättären kaltainen olento. Hän haluaa Prättäkitin nähtävän tavallisena ihmisenä, vaikkakin erikoistyyppisenä.⁴⁹⁷

Hemmi Levon kertoman tarinan mukaan Rättäkitti on elänyt ”1800-luvun paikkeilla”.⁴⁹⁸ Joissain tarinoissa mainitaan summittaisena elinaikana 1700–1800-luvut.⁴⁹⁹ ”Kuljeksiva näyttelijä Heinonen” kertoi vuonna 1915 talletetussa tarinassa Rättäkitin emäntänä olosta kuluneen 200 vuotta.⁵⁰⁰ Tarinat siis sijoittavat Rättäkitin 1700–1800-luvuille, ja toisaalta summittainen 200 vuotta voi viitata menneeseen aikaan sen tarkemmin vuosisataa määrittelemättä. Seppä Matti Vihtori Virtanen antaa 1961 arkistoidussa kertomuksessaan Rättäkitin elinajaksi noin 100 vuotta sitten.⁵⁰¹ Kouri arvelee riuskaotteisen Mannisten Tepon emännän syntyneen vuoden 1780 tienoilla.⁵⁰² Laakso sijoittaa Rättäkitin elinajan noin 1600–1800-luvuille tarinoiden aikasidosten perusteella.⁵⁰³ Eilan mukaan Rättäkitti on elänyt 1500–1600-luvuilla tai jopa aiemmin.⁵⁰⁴ 1990-

⁴⁹² Tuomola 2008, 84.

⁴⁹³ Verho 1993, 38.

⁴⁹⁴ Teppo mainitaan tarinoissa ensimmäisen kerran 1909.

⁴⁹⁵ Koski 2011, 61.

⁴⁹⁶ Histornomi 4/1992, 39.

⁴⁹⁷ Tuomola 2008, 85–86.

⁴⁹⁸ SKS KRA Ypäjä. Eelis Säteri TK 99:53. 1961. - Hemmi Levo, s. 1858. Loimaa.

⁴⁹⁹ Ks. esim. SKS KRA Hämeenlinna. Hämeenlinnan alakouluseminaari, Airi Ahola 3924a). 1935. - Maria Ääri, 64 v.

⁵⁰⁰ SKS KRA Muurla. V. Saariluoma 643. 1915.

⁵⁰¹ SKS KRA Loimaa Kaarlo Aitamäki TK 3:249. 1961. - Matti Vihtori Virtanen, seppä, s. 1890.

⁵⁰² Kouri: Kuuluisimmat loimaalaiset. Julkaisutiedot puuttuvat. Tekijän kokoelma.

⁵⁰³ Laakso 1994, 568.

⁵⁰⁴ Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Tekijän hallussa.

luvun lehtijutuissa Rättäkitin elinajaksi esitetään 1600-lukua.⁵⁰⁵ Histornomi esittää Verhon tavoin Rättäkitin elinajaksi myös 1200-lukua, minkä lisäksi hän uskoo Prättäkitin ilmestyvän uusien ennustusten kera 2000-luvun alussa.⁵⁰⁶ Eero Tuomolan kanssa olemme yhtä mieltä: eivät Prättäkitti-tarinat syntyneet keskiajalla, vaan huomattavasti myöhemmin.⁵⁰⁷ Rättäkitti-tarinoille on monissa yhteyksissä haluttu etsiä mahdollisimman kaukainen historiallinen syntyäika, jotta niiden arvostus kasvaisi.

Lähteet ja muistiin kirjatut tarinat eivät vie tarinoita paria sataa vuotta kauemmas. Myös Laakso tuo esiin sen, että lähteet eivät kerro tarinoiden syntyäikää, eikä niitä sen vuoksi ole helppoa sijoittaa 1800-lukua kauemmas.⁵⁰⁸ Esimerkiksi kuunnelmassa Sika-Kyöstin mukana olo ja Turun palon ennustus sijoittavat tapahtumat 1800-luvun alkuun.⁵⁰⁹ Näytelmissä kirjoittajalla on kuitenkin mahdollisuus käyttää taiteilijan vapautta tarinoiden eheyttämiseksi. Eräässä tarinassa kerrotaan puisen ristin Rättäkitin haudalla olevan edelleen paikallaan 1930-luvulla.⁵¹⁰ Puinen risti häviää nopeasti, joten sen mukaan hautaus olisi tapahtunut noin 1800-luvun lopulla. Hautaamisesta ja hautapaikasta Kurjenmäessä on tarinoitu muutoinkin ahkerasti 1930-luvulla.

Jos Rättäkitti nähdään tietäjäkulttuurin aikalaisena, saadaan ajoituksille yksi näkökulma. Siikalan mukaan tietäjälaitos vakiinnutti asemansa rautakaudella, ja šamaanikulttuuri kukoisti pronssikaudella. Hän liittää tietäjäkulttuurin peltoviljelyaikaan ja šamaanit pyyntikulttuuriaikaan vainajala-käsitysten perusteella. Vainajien ajateltiin lähtevän etävainajalaan, jonne vierailuja varten tarvittiin šamaanin apua.⁵¹¹ Tietäjälaitos viittaa enemmän paikallaan pysyvään asutukseen ja maatalouden harjoittamiseen. Tietäjälaitos kukoisti vielä 1900-luvullakin.⁵¹² Tietäjien aikakauteen Rättäkitin liittävät monet seikat, kuten esimerkiksi kyvyt hallita erilaisia voimia, vaikkapa myllynkivellä seilattaessa ja tarinoiden liittyminen arjen maisemaan sekä maatalouskulttuuriin. Tietäjä- ja šamaanikulttuurit elivät myös rinnakkain, joten tarkkoja vuosilukuja on mahdotonta tuoda esiin. Mannisten kohdalla maatalous elinkeinona lieenee vakiintunut kylän perustamisen aikoihin keskiajalla ja uudisraivaajat toivat uskomuksensa mukanaan.

Oma näkemykseni on, että Rättäkitin lisänimen saanut henkilö eli 1800-luvulla, koska tarinoiden voi nähdä muodostuneen pienistä sattumuksista, paisuneen matkalla ja niitä kerrotaan melko pian tapahtuman jälkeen. Myöskään viitteitä henkilös-

⁵⁰⁵ Ks. esim. Puukka 28.3.1997.

⁵⁰⁶ Histornomi 4/1992, 39.

⁵⁰⁷ Tuomola 2008, 84–86.

⁵⁰⁸ Laakso 3/1991, 50.

⁵⁰⁹ Sika-Kyösti eli Kustaa Nummelin eli 1.10.1800–30.4.1836 (Wikipedia, Sika-Kyösti).

⁵¹⁰ SKS KRA Hämeenlinna. Hämeenlinnan alakouluseminaari, Airi Ahola 3924a). 1935-Maria Ääri, 64 v.

⁵¹¹ Siikala 1999, 108–109, 119–120, 293.

⁵¹² Ks. esim. Nenonen & Kervinen 1994, 195.

tä kirjallisissa aineistoissa ei tunnu löytyvän ennen 1800-luvun puoliväliä. Mannisten kylää koskeneet murrosajat voi myös nähdä kasvupohjana tarinoille, kuten esimerkiksi 1800-luvun alkupuolella tapahtuneen ryhmäkylän purun. Tarinoiden yksityiskohdat liittävät tarinat vahvasti 1800-luvun tapahtumiin, ja ne ovat saaneet vakiintuneita muotoja 1900-luvun kuluessa. Rättäkitti voi hahmona olla vanhempi tai saanut myöhemmin nimityksensä, mutta liitetty Loimaan seudulla eläneeseen henkilöön tai henkilöihin vasta 1800-luvun aikana.

4.4. Eka kuuli, toinen luuli, kolmas kertoi eteenpäin

-- Lähdimme heti sinne mistä ääni tuli ja löysimme kyttyräselkäisen ja muotopuolen ukonkäppänän, jota kutsuttiin Kuulopuheeksi. Hänellä oli suuta korviin asti ja seitsemän seitsemään osaan jakautunutta kieltä. Ja hän puhui, Luoja yksin tietää kuinka, näillä kaikilla seitsemällä kielellänsä yhtä aikaa eri kieliä ja aivan eri asioista.⁵¹³

Tarinat syntyvät helposti ihmisen mielikuvituksen ansiosta ja on helppoa selittää tapahtumia sillä, että taustalta löytyy jotain yliluonnollista ja noituuteen viittaavaa. Moni arjen sattumus voi hyvän kertojan käsittelyssä muuttua nopeasti yliluonnollisia piirteitä sisältäväksi. Tapahtumasta syntyy juoru, joka muodostuu ihmisten mielissä tarinaksi ja kertoessaan sitä toisilleen ihmiset sitä tietoisesti tai tiedostamattaan levittävät. Ajan myötä juoru muuttuu huhuksi, kuulopuheeksi ja lopulta tarinoiksi.

Huhuilla ja juoruilla on ollut oma osansa ihmislajin elämässä aina. Huhua on voitu kuvailla esimerkiksi sokkeloiseksi taloksi, jossa tieto kulkee oudolta henkilöltä toiselle. Huhu voi elää jopa tuhansia vuosia ja määritellä henkilön mainetta, mutta tällöin on kyse julkisesta henkilöstä, kuten hallitsijasta. Huhut voidaan nähdä myös sosiaaliselle kanssakäymiselle merkityksellisinä puheen muotoina, jotka kommentoivat ympäröivää maailmaa, luovat merkityksiä ja avaavat tiedonvälitystä pakottamalla oikeat uutiset esiin, jos niitä ei muutoin kerrota. Huhu ei silti välttämättä synny sen vuoksi, ettei tietoa olisi saatavilla. Todellisen tiedon julkituominen ei välttämättä riitä kumoamaan huhuja, vaan tarvitaan kenties konkreettisempia keinoja. Huhuun ja niin sanottuihin vääriin mielikuviin liittyy vahvasti myös tunteita.⁵¹⁴ Tunteet voivat estää todellista tietoa kumoamasta huhuja ja väärät mielikuvat jatkavat matkaa. Huhu myös sopeutuu uuteen ympäristöön helposti. Ne ovat osa ihmisten kulloistakin sosiaalista kontekstia ja

⁵¹³ Neubauer 2004, 91. Neubauerin lainaus teoksesta: Rabelais, François: *Gargantua und Pantgruel*, osa 2. Toimittaneet Horst ja Edith Heintze, Frankfurt am Main 1984.

⁵¹⁴ Neubauer 2004, 193, 209.

niillä rakennetaan symbolisia todellisuuksia.⁵¹⁵ Puhe liittää ihmisiä yhteen, kun taas vaitiolo nähdään uhkana. Huhujen kertojat ja kuulijat ovat kuitenkin aina puheen todistajia ja he eivät ole nähneet kyseessä olevaa tapahtumaa.⁵¹⁶ Monissa Rättäkitti-tarinoissa ja arkistotietojen ohessa todetaan juuri näin tapahtuneen:

-- Olen kuulu kerrottavan, ku Rättäkitti kuali, nii sen arkku pantiin hevosen rekkeen. Ku tultiin Kurjenmärkeen, nii hevospari ei jaksanu vettä, vaa täyty muuttaa toinen pari, ku sekä ei jaksanu vettä, nii täyty, muuttaa vielä kolmaski pari. Mut ko sekä ei jaksanu vettä, kattottiin arkkuu, et, mikä siälä oikei painaa, nii siälä oli palanu uuniluuta. Ja ku ei mikkään hevospari jaksanu vettä, täyty Rättäkitti haurata, sihe kohtaale, tiä viäree, yhren puun juurelle.⁵¹⁷

Juoruilu on kulttuurinen toimintatapa. Juoru on puhetta toisista toisille ilman, että kyseessä oleva henkilö on itse paikalla. Eikä juoruilu ole sukupuoleen sidottua, vaan molemmat sukupuolet harjoittavat sitä ihan yhtä paljon.⁵¹⁸ Sillä voi olla myös manipulatiivisia tavoitteita, jolloin tietyllä puheella pyritään vaikuttamaan toisten ihmisten näkemyksiin jostain asiasta tai ihmisestä. Juoruilu voi siis olla negatiivista, sosiaalista vallankäyttöä.⁵¹⁹ Juoruilu ei välttämättä ole tyhjän puhumista tai mielivaltaista, vaan sillä voidaan osaltaan myös vaihtaa tietoja. Se ei välttämättä ole valhetta, vaan vaikuttavimmillaan se on silloin, kun se on tarkka ja sillä on jokin merkitys yhteisölle.⁵²⁰ Juorun taustalla voi olla todellinen tapahtuma, mutta siihen liitetään myös muita elementtejä, kuten esimerkiksi henkilöahmon negatiivista kuvailua. Juoru voi muuttua huhuksi, kun ”kaikki puhuvat” ja alkuperäinen henkilö on muuttunut fiktiiviseksi hahmoksi.⁵²¹ Juoruilla voidaan arvioida esimerkiksi tiettyjen kylälaisten käyttäytymistä ja samalla pohditaan hyväksytyn ja kielletyn käyttäytymisen rajaa.⁵²² Juorun avulla saatettiin henkilö saada toimimaan kyläyhteisön toivomalla tavalla. Taustalla voi nähdä myös kateuden ja mustasukkaisuuden tunteita, joiden melko luonnollisena seurauksena juorun voi nähdä. Ihmisen maineen voi helposti mustamaalata mehukkaalla juorulla.

Juoruilu voi olla voimavara, joka pitää ryhmää koossa ja yhteisön elävänä.⁵²³ Ryhmä taasen tuo yksilölle turvaa. Juoruilua ei voi ryhmässä tehdä kuka tahansa tai miten tahansa, vaan sille on olemassa omat ”juoruilusäännöt”. Ihmisten kanssa toi-

⁵¹⁵ Ks. Neubauer 2004, 149–150, 216.

⁵¹⁶ Neubauer 2004, 155, 221.

⁵¹⁷ SKS KRA Ypäjä, Mannisi. Vilho Peltomäki KT 54:21. 1938. - Vilho Peltomäki, nuorukainen, s. 1923.

⁵¹⁸ Wickham 1998, 10, 16.

⁵¹⁹ Koski 2011, 59.

⁵²⁰ Wickham 1998, 11.

⁵²¹ Neubauer 2004, 150.

⁵²² Koski 2011, 58.

⁵²³ Gluckman 1963, 308.

meen tullakseen, juoruja tulee ymmärtää ja käsitellä niitä. Juoru voi olla myös suojakeino ulkopuolisia vastaan ja määritellä ryhmän asemaa sekä roolia suuremmassa kontekstissa, esimerkiksi valtion tasolla. Juoruilu ei ole ryhmän tyhjäkäyntiä, vaan sillä on sosiaalisia tehtäviä.⁵²⁴

Tepon talon tyttären, Emma Serafian poika Aake oli tarinaniskijä, jolta itse aikanaan kuulin Rättäkitti-tarinoita. Hän oli pärekorien tekijä, hevosmies ja maanviljelijä. Aakesta kerrottiin tarinoita, häntä haastateltiin lehtiin ja 1980-luvulla hänen puhettaan äänitettiin Kotimaisten kielten keskuksen kokoelmiin. Tässä haastattelussa Aake kertoo muistojaan ja toteaa: ”-- äiti oli hiukan, jos olet joskus kuullu, ni se oli sitä Rättäkitin sukuaki vielä hiukan sieltä Mannisten Teppolta.”⁵²⁵ Aake tuntuu haastattelussa välttelevän Rättäkitti-aihetta, eikä kerro siitä kuin muutaman minuutin. Tavallaan hän suojeli Tepon talon mainetta lähtemättä juoruilemaan, mutta toi kuitenkin ilmi oman sukukytöksensä Rättäkittiin. Tämä saattoi estää haastattelijaa kysymästä asiasta enempää. Vieraille ei juoruilla omista ystävistä ja sukulaisista, jos he eivät kuulu samaan yhteisöön tai ovat muutoin ulkopuolisia ryhmän juoruista.⁵²⁶

Huhu on anonyymia ja monipersoonaista puhetta. Pidän huhua lempeämpänä puheena kuin juorua, koska huhulla ei ole niin negatiivista kaikua kuin juorulla. Huhujen totuusarvo voi olla kyseenalainen, eikä sillä välttämättä ole mitään merkitystään. Enemmän merkitystä on sillä, muuttuuko huhu kuulopuheeksi vai ei, jolloin useimmat ihmiset saavat sen kuullakseen.⁵²⁷ Huhu saatettiin nähdä vaarallisena puheena, joka saattoi vaarantaa oikeusasian käsittelyn, ja niihin suhtauduttiin vakavasti.⁵²⁸ Huhuilla voidaan myös luoda negatiivisia mielikuvia siitä ”toisesta”, joka on jotain vierasta omalle turvalliselle ympäristölle. Kun vastustaja on yhteinen, liittyvät ihmiset helpommin yhteiseen rintamaan. Huhut voivat selventää ihmisiä askarruttavia asioita ja yhdistää heitä, jos maailma ympärillä tuntuu turvattomalta.⁵²⁹ Ensimmäinen huhun kertoja ja kuulija pohtivat huhun todenperäisyyttä ja samalla tehdään päätös huhun eteenpäin kertomisesta tai kertomatta jättämisestä. Huhu voi elää vain niin kauan kuin aiheesta puhutaan ja aika voi olla lyhytkin. Huhu on myös uutinen, jota yhteisössä kerrotaan ja huhuksi se muuttuu vasta, kun kaikkien sanotaan puhuvan siitä. Huhun alkuperäinen kertoja jää aina sanomatta, joten lähdettä ei voida määritellä, mutta huhulla on vielä linkki todellisuuteen ja se on enemmän kommentoivaa, kun taas juorulla nimetään henkilöitä.

⁵²⁴ Gluckman 1963, 309, 312.

⁵²⁵ Haastattelu Heikkilä, Aake 30.7.1982, Kotus – SKNA.

⁵²⁶ Gluckman 1963, 313.

⁵²⁷ Neubauer 2004, 11–12, 72.

⁵²⁸ Ks. esim. Nenonen & Kervinen 1994, 168.

⁵²⁹ Neubauer 2004, 120.

Kuulopuheeksi muodostuneessa huhussa alkuperäistä kertojaa siteeraamalla kerrotaan asia eteenpäin, kun alkuperäinen kertoja ei enää ole paikalla. Kuulopuhe on huhun liik-kumisen väline.⁵³⁰

Huhu-sanana taustalta voi löytyä viitteitä huutaa-sanaan,⁵³¹ kuten esimerkiksi omassa murreympäristössäni sanotaan, että asioita ”ei saisi kylillä huudella” eli asioista ei saisi laittaa liikkeelle huhuja. Prättäkitti-kuunnelmassa Tepon isäntä kieltää poikaansa puhumasta arkusta löytyvästä käärmeestä, koska ei halua enempää huhuja liikkeelle. Isännän mielestä noitajutut voidaan hyväksyä, koska ne ovat yleisesti tiedossa, mutta käärmejutuja hän ei halua kyläläisten kielikelloille luovuttaa.⁵³² Taustalla voi olla ajatus siitä, että talon maine elää pidemmän aikaa kuin siellä eläneet ihmiset. 1990-luvulla Tepon talosta tehty lehtiartikkeli muisteli talon mainetta ”noitatalona”, vaikka taloon oli jo muuttanut aivan eri suvusta ollut uusi omistaja.⁵³³

Juorut ja huhut ovat osa sitä kontrollijärjestelmää, jossa ihminen elää ja jossa hän tuo esiin omia näkemyksiään. Huhu voi olla myös tapa tuoda julki yhteisön monimutkaisia tunteita ja mielialoja.⁵³⁴ Ne voivat olla tärkeä osa ihmisten välistä vuorovaikutusta täydentämällä virallisia tiedotuskanavia ihmisten omilla tuntemuksilla ja näkemyksillä. Samalla ihminen voi myös ratkaista käsillä olevia ongelmia. Myös uskomustarinoiden on nähty ratkaisevan tietynlaisia ongelmia.

Maine ja sen säilyttäminen linkittyvät myös huhuihin. Tiiviissä kyläyhteisössä maine saattoi mennä pienestä erheestä. Hyvän maineen ja kunnian vuoksi myös helposti piiloteltiin asioita, jotka tiedettiin muun yhteisön tuomitsevan. Lisäksi kunnia ja maine olivat tärkeitä, koska kyseenalainen maine johdatteli kaikkea yhteistyötä sekä määritteli esimerkiksi henkilön arvoa avioliittomarkkinoilla.⁵³⁵ Avioliittosopimuksissa korostui nimenomaan yksilön hyvä maine.⁵³⁶ Yksilön kunniaton teko saattoi johtaa yhteisöstä eristämiseen ja sosiaaliseen kuolemaan.⁵³⁷ Aikakautena, jolloin suvun turvaverkon lisäksi muuta ei ollut, yhteisöstä erottaminen oli julma kohtalo. Rättäkitti-tarinoiden liittäminen Tepon taloon on voinut huonontaa siellä asuneiden mainetta, mutta rippikirjojen valossa 1800-luvun puolella se ei ole estänyt avioliittoja tai karsinut työntekijöitä.

Huhut ja juorut ovat osin arkipuhetta, eivätkä ne aina ole pahantahtoisia. Ne ovat tulkintoja tapahtuneesta, jonka todenperäisyyttä halutaan punnita toisten kans-

⁵³⁰ Neubauer 2004, 13, 44.

⁵³¹ Neubauer 2004, 56. Suomentajan huomautus alaviitteessä.

⁵³² *Prättäkitti, noita Nousiaisista*, kuunnelman käsikirjoitus 1980, 62.

⁵³³ Suojanen 26.1.1991, 17.

⁵³⁴ Neubauer 2004, 216.

⁵³⁵ Kunnia ja sen merkityksestä ks. esim. Lidman 2005, 201–228.

⁵³⁶ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 58.

⁵³⁷ Lehikoinen 2011, 275.

sa. Näiden puheiden aiheet löytyivät siitä ympäristöstä, jossa oltiin ja elettiin. Pidän Rättäkitti-tarinoita kertomuksina arkisista sattumuksista, joihin on liitetty yliluonnollisia tapahtumia. Sen, että juoruilu tapahtui tietyn talon emännästä, näen kertovan siitä, että talo oli seudulla merkityksellinen ja sen emännällä oli jonkinlaista valtaa, josta saatettiin olla jopa kateellisia. Hänen apuunsa osattiin ja uskallettiin turvautua esimerkiksi varkauden selvittämisessä, mutta hänen voimiaan myös pelättiin, koska hän saattoi pysäyttää kyntävät härät ja keskeyttää päivän työt. Tarinoiden liittäminen tiettyyn taloon saattoi olla harkittu teko, jonka avulla tuotiin ilmi negatiivisia mielipiteitä talosta ja siinä asuvista ihmisistä. Nämä ovat voineet muodostua esimerkiksi riidan seurauksena.

Jos joku ihminen näyttää ulospäin muiden silmissä noidalta, se luo mielikuvia, joita aletaan kertomuksin ja arvailuin täydentää, jolloin hetken kuluttua yhä useammat ihmiset pitävät tätä henkilöä noitana ja näin mielikuvan perusteella on muodostettu ”totuus”. Tarinat ja arjen kertomukset ovat arjen propagandaa, joilla luodaan mielikuvia toisista ihmisistä. Esimerkiksi epäilyksen kylväminen Rättäkitin mahdollisesta noitapussin olemassa olostä Tepon talossa oli asia, joka sai monen suhtautumaan taloon epäileväisesti ja vahvisti näkemyksiä Rättäkitistä noitana. Tapahtumia voidaan kuvata ja tulkita perinteen avulla, jolloin perinne – tässä tapauksessa tarinat – muuttuu paikallisten tarpeiden mukaan.⁵³⁸ Rättäkitti-aiheet ovat olleet kerronnallisesti hyviä ja helppoja sopeuttaa paikalliseen käyttöön. Paikkakunnalla on kuitenkin täytynyt olla myös kiinnostava persoonallisuus, johon tarinat on voitu liittää.

Rättäkitti-tarinat voi nähdä juoruina ja huhuina, joista kaikki puhuvat. Tarinoiden henkilö on vuosien varrella muuttunut tunnistamattomaksi, kunniansa menettäneeksi henkilöksi. Rättäkitti-tarinat ovat suurelta osin ”joltakin kuultuja” tai ”jostakin luettuja”. Kukaan ei siis tunnusta tarinoita omikseen, vaan ne ovat vain jotain, mitä ”kaikki sanovat” ja ”ovat kuulleet puhuttavan”. Asioista puhutaan usein myös passiivimuodossa. Tarinat ovat alkuaan voineet olla juoruja, mutta muuttuneet huhujen kautta tarinoiksi, joissa vielä asiaan liittyviä paikkoja nimetään. Rättäkitin tapauksessa ei ole nimetty tiettyä henkilöä, mutta talojen nimet ohjaavat tiettyjä henkilöitä kohti. Se, käsitetäänkö tämä juoruilu negatiiviseksi vai positiiviseksi, riippuu katsantokannasta. Juoruja kerrotaan sellaisista ihmisistä, joiden kanssa ollaan läheisissä sosiaalisissa suhteissa. Satu Apo on osoittanut, että alkoholistiperheet eristettiin juorupuheella muusta yhteisöstä erilleen, pesäkkeiksi. Perheet leimattiin ja pesäke rajattiin erilleen, joten se oli helppompaa havaita ja sitä voitiin välttää.⁵³⁹ Näin voi nähdä käyneen Tepon talon kohdalla,

⁵³⁸ Koski 2011, 160.

⁵³⁹ Apo 1995, 193–195.

jolloin se on juorujen avulla haluttu rajata yhteisön ulkopuolelle, koska siellä on nähty ellettävän vääränlaista elämää.

4.5. Mielenmaiseman kuvajaiset

Magia ja kansanomaiset käsitykset taikuudesta voidaan nähdä tapana ajatella ja elää.⁵⁴⁰ Ne olivat osa ihmisten maailmankuvaa, jossa taikuus oli osa elämää aivan samoin kuin kristinuskon oppikin. Noituus ja taikuus määriteltiin kerettiläiseksi harhaopiksi paavin vuonna 1478 antamassa noitabullassa.⁵⁴¹ Sen perusteella ne voisi käsittää jonkinlaiseksi uskonnon harjoitukseksi, jollaisena nykypäivän noituuden harjoittajat tuntuvat näkevän oman toimintansa: elämäntapana ja tiiviinä osana arkea. Luterilainen kristillisyyks kyl- lästi koko vanhan yhteiskunnan, jossa Rättäkitti-tarinat syntyivät ja kristillisyyks vaikutti ideologiaan ja kulttuuriin.⁵⁴² Kirkko ei kuitenkaan tehnyt ihmisten maailmankuvasta yhtenäistä, koska siihen vaikuttivat myös tieteen, taiteen ja talouselämän maallistuneet maailmankäsitykset.⁵⁴³ Luterilaisen uskonnon edustajia pidettiin kuitenkin ankarina tapainvartijoina.⁵⁴⁴ 1800-luvulla sosiaalinen elämä koki suuria muutoksia ja materialis- mi alkoi pikku hiljaa syrjäyttää uskonnolliset ja maagiset maailmankuvat. Paha ei ollut parantumaton asia, vaan modernin ajattelutavan mukaan sen saattoi parantaa.⁵⁴⁵ Rättäki- tin pahuudet olivat parannettavissa ja elämismaailmasta oli löydettävissä suurempia voimia, kuten pyhä pihlaja ja rukoukset, joilla noitaa voitiin vastustaa.

Maailmankuva kuvaa ihmisten todellisuuskäsityksiä ja miten niitä hahmo- tetaan uskomusjärjestelmien avulla.⁵⁴⁶ Vastaukset yksittäisiin käytännön ongelmiin ra- kentavat tätä maailmankuvaa vähän kerrallaan.⁵⁴⁷ Maailmankuva muodostuu ihmisestä itsestään ja hänen suhteestaan muihin ihmisiin, ja se on lisäksi suhteessa aikaansa ja paikkaansa. Se on luokittelematon kokoelma erilaisia opittuja ja pääteltyjä asioita, jotka ohjaavat ihmisen toimintaa ja ajattelua.⁵⁴⁸ Maailmankuvassa kohtaavat menneisyyden, tulevaisuuden ja mahdollisuuksien suhteet. Lisäksi siihen kuuluvat käsitykset ympäröi- västä maailmasta sekä siihen liittyvistä niin arkisista kuin yliluonnollisistakin asiois-

⁵⁴⁰ Knuuttila 2007, 343.

⁵⁴¹ Nenonen & Kervinen 1994, 226.

⁵⁴² Knuuttila 1989, 208.

⁵⁴³ Nenonen 2007, 260.

⁵⁴⁴ Nenonen 2006, 188.

⁵⁴⁵ Stark 2005, 100–101.

⁵⁴⁶ Manninen 1989, 104.

⁵⁴⁷ Douglas 2000, 150–151.

⁵⁴⁸ Knuuttila 1989, 190.

ta.⁵⁴⁹ Maailmankuva ei muutu yhtä aikaa yhteisössä ja yhteiskunnassa tapahtuvien muutosten kanssa. Ennemmin muutokset tapahtuvat vähitellen ja vuorovaikutuksessa toistensa kanssa.⁵⁵⁰ Nähdäkseni tämä ilmenee tarkasteltaessa tarinoiden tyylin ja sisällön muutosta 1800- ja 1900-lukujen taitteessa: tapahtumien käsittelemiseksi ja tämän vuoropuhelun käymiseksi asioita pohdittiin tarinoiden avulla. Rättäkitti-tarinoissa voi siis nähdä pilkahduksen niitä kertoneiden ihmisten maailmankuvasta.

Ihmisen käsitystä ympäröivästä maailmasta niin henkisesti kuin fyysisesti voi kuvata myös mielenmaisema-termin avulla. Normeista, asenteista ja jokapäiväisistä tavoista koostuvat mentaliteetit ohjaavat mielenmaiseman muodostumista, joka voidaan käsittää näkemyksenä omasta elämismaailmasta. Mentaliteetit eivät muutu silmänräpäyksessä, vaan useimmiten syvälle juurtuneet ajatusrakenteet vaativat aikaa ja uuden oppimista muuttuakseen. Marja-Liisa Honkasalo liittää mielenmaiseman mentaliteeteista muodostuneeseen käsitykseen, jolla voidaan kuvata sairautta erilaisina pitkäkestoisen ajan käsityksinä. Tarinoissa näen samankaltaisia, pitkän ajan kuluessa muodostuneita käsityksiä ja uskomuksia, jotka kuvaavat ihmisten arkista kokemismaailmaa. Mielenmaisema on myös kerroksellinen, jota opitut asiat muokkaavat. Maisema yleisesti voi kuvata eri etuliittein niin konkreettisia kuin abstraktejakin asioita. Maisemat muodostuvat ympäröivistä vaikutteista ja kokemuksista eli kulttuurin vaikutuksesta. Toiminnallaan ihminen sijoittaa itsensä konkreettiseen maisemaan ja saa asioista näin käsitettävempiä.⁵⁵¹ Tarinat voi siis nähdä tämän toiminnan kuvauksena, jolla on osaltaan rakennettu mielenmaisemaa ja sijoitettu oma minä siihen.

Seppo Knuuttila käyttää termiä maailmankuva, kun kuvataan ihmisten kokemaa todellisuutta, joka tulee ilmi heidän puheissaan ja teoissaan. Myös yhteisön tavat toimia ja kommunikoida tuovat ilmi ihmisten käsityksiä maailmasta, toisista ihmisistä ja ympäristöstä.⁵⁵² Näen mielenmaisema-termin konkreettisempänä ja helpommin ymmärrettävänä kuin maailmankuvan. Mielenmaisema on sekoitus ajatuksia, näkymiä, tunteita ja konkreettisia asioita, joiden avulla ihminen muodostaa käsityksensä ympäröivästä maailmasta. Mielenmaisema voi olla aivan kuin kartta elämästä ja kaikesta siitä, minkä avulla ihminen muodostaa käsityksiä. Näin ollen mielenmaisemaan liittyvät myös ne kognitiiviset tavat, jotka ihminen on jo oppinut ja joiden avulla hän oppii uutta. Käytän tässä mielenmaisema ja maailmankuva -termejä rinnakkain, koska ne täydentävät toisiaan. Eroistaan huolimatta näillä käsitteillä on yhteneväisyyksiä.

⁵⁴⁹ Manninen 1977, 16–17.

⁵⁵⁰ Knuuttila 1989, 170.

⁵⁵¹ Honkasalo 2008, 226, 170.

⁵⁵² Knuuttila 1989, 173, 186.

Tarinoissa aiemmin tiedettyä liitettiin uusiin asioihin, jolloin oma elämisympäristö saatiin taas ymmärrettävämmäksi. Esimerkiksi osa ennustuksista oli aiemmin tapahtuneen selityksiä ja niiden avulla yritettiin selittää uutta, muuttuvaa maailmaa. Uudet tapahtumat muokkaavat vanhoja kokemuksia, joiden avulla pyritään tulkitsemaan uusia.⁵⁵³ Ihminen kantaa mukanaan myös aiemmin oppimansa traditiot ja kokemukset. Jos uusi on jotenkin ristiriidassa vanhan kanssa, voi se synnyttää ristiriitaisia tarinoita.⁵⁵⁴ Ristiriidat tarinoissa ilmenevät esimerkiksi aikatasojen sekoittumisella tai hassujen ja epäloogisten tapahtumien sarjoina. Tarinoiden ristiriitaisuutta ovat voineet lisätä kylään muuttaneet uudet ihmiset, kun he ovat yrittäneet sopeuttaa omia kokemuksiaan ja persoonaansa uuteen ympäristöön ja elämäntapaan. Kylään saattoi muuttaa uusi emäntä tai isäntä naapurikylästä, mutta myös esimerkiksi käsityöläiset, rengit ja piijat kulkivat talosta toiseen. Tai uusi ihminen on kylään muuttaessaan saanut kyläläiset pohtimaan uuden tapoja tarinoiden avulla. Kylään muuttanut on nimetty noidaksi, koska hänen tapojaan ei ole ymmärretty tai hän on toiminnallaan horjuttanut kyläyhteisön maailmankuvaa. Uusi henkilö ei ole sopinut kylän ”hyvän ihmisen” muottiin.

Uusi tekniikka, kuten junat, aiheuttivat ihmisille päänvaivaa ja uutta tekniikkaa saatettiin vastustaa käyttämällä vanhoja tarinoita pontena.⁵⁵⁵ Laakso näkee Rättäkitti-tarinoiden olevan selitystarinoita oudoille tapahtumille ja hämmennykselle, joita maailman modernisoituminen ja teknistyminen aiheuttivat ihmisten mielissä.⁵⁵⁶ Rättäkittin ennustukset kaupungin synnystä ja rautatien tulosta voi nähdä myös vastustuksena tätä muutosta kohtaan. Tarinoissa maailma vyötetään rautavöillä, joka antaa mielikuvan, että maailma laitetaan jotenkin lukkoon tai ihmiset sidotaan paikoilleen. Ihmiselle sekavasta tapahtumasta muodostetaan kertomus, jotta asiasta tulee ymmärrettävä.

Rättäkitti-tarinoissa uskomukset voidaan käsittää erilaisiksi ajattelumalleiksi maailmasta. Niiden avulla voitiin tuoda esiin esimerkiksi varasta odottava tuomio. Ennustustarinat taasen kertovat siitä, miten haluttiin jollakin tavalla hallita tulevaisuutta ja ymmärtää outoja tapahtumia. Kirkkoa koskevat tuhoennustukset varoittivat vaarasta, mutta seurauksena tästä oli, että ihmiset välttivät kirkkoon menoa. Sen voi nähdä olleen tarinan toinen tavoite, jonka juuret voivat olla esimerkiksi halussa välttää tiettyä kirkkoa tai muutoin mustamaalata kristillisiä hyveitä. Tarinoilla voidaan kertoa piiloviestein erilaisista tunnetiloista tai voimista, joita toisilla uskottiin olevan. Ne saattoivat antaa sanallisen muodon asioille, joita oli vaikea kuvata.⁵⁵⁷ Rättäkitti-tarinat kertovat paljon

⁵⁵³ Ks. esim. Knuuttila 1989, 194.

⁵⁵⁴ Knuuttila 1989, 213–214.

⁵⁵⁵ Mikkola 2006, 179.

⁵⁵⁶ Laakso 1994, 569–570.

⁵⁵⁷ Vrt. Honkasalo 2008, 162.

siitä, miten ihmiset käsittivät ympäröivän maailmansa ja mitä he ymmärsivät siihen kuuluvan. Esimerkiksi esteettinen särö kulttuurimaisemassa piti saada ihmisen hallintaan, kun kallellaan olevan männyn hävittäminen selitettiin ennustuksella.⁵⁵⁸

Myllynkivellä seilaus tai tietyn puun kaatuminen viittaavat ihmisten arjen maisemaan ja heidän mielessä olleisiin näkymiinsä: mitä nähtiin ja minkälaisia kokemuksia tämä maisema tarjosi. Tarinoissa saatetaan myös tarkemmin määritellä missä ja kenen pelloilla liikutaan:

-- Kerrotaan, että hän seisotti ihan kirkon vainiolla kahdeksan paria härkiä kummallisesti loitsumussanallansa ja olis vielä yhdeksännekin seisahuttanut, mutta ei saanut sillä että oli yks naula pihlavia niin kutsuttua visisydäntä pihlavia ikeen rahkeimman naula. Johon ei noidankaan loihtumissanakkaa pysty.⁵⁵⁹

Emännäksi tulo -tarina voi kertoa jäykästä avioliittokulttuurista, jota vastaan haluttiin kapinoida. Sovitut avioliitot eivät aina voineet kaikkia miellyttää ja jos kerran sattui, että nuoret menivät naimisiin ilman sukujen välistä sopimusta, saattoi se poikia tarinoita. Vanhempien tahtoa uhmaavat nuoret, jotka menivät keskenään naimisiin, saattoivat menettää perintönsä, elleivät ajan myötä saaneet tekoaan anteeksi.⁵⁶⁰ Esille tuleva naisen aktiivinen rooli voi myös kuvastaa sitä täysin päinvastaista elämämpiiriä, josta on rippeitä meidänkin päivissämme: naisen ei ole soveliaista olla suhteessa aloitteen tekijänä.

Emännäksi tulo -tarinoissa mainittu lausahdus: ”Eikä hän siitä erroo saanu ennenko kuali.”⁵⁶¹ viittaa vanhoihin kihlalupauksiin, jotka olivat verrattavissa avioliittoon, ja joista piti eroa hakea oikeusistuimesta, ellei siihen päästy sovussa. Ero oli mahdollinen muun muassa sairauden, vamman tai uskottomuuden vuoksi, mutta eron syyksi ei riittänyt kyllästyminen. Kihlasopimus voitiin tehdä myös kirjallisesti.⁵⁶² Sopimus oli siis sopimus, ja sitä ei heppoisin perustein rikottu.

Tarinoiden on myös ajateltu syntyneen siitä, että Rättäkitti käytti taikakeinoja päästäkseen emännäksi. Myös tämän ajatuksen voi liittää kihlaus- ja avioliittosopimusten sitovuuteen: kun sopimukset velvoittivat sukuja ja puolisoita, haluttiin varmistaa oma onni ja hyvä elämä taikakeinoin.⁵⁶³ Jos Rättäkitti olisi ollut alempaa säätyä,

⁵⁵⁸ Ks. esim. SKS KRA Tarvasjoki. Kivi, Taru KRK 6:310. < Kyösti Kivi, 54 v. Tarvasjoki.

⁵⁵⁹ SKS KRA Loimaa. Klemola, J.A. 44.f. 1886.

⁵⁶⁰ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 62.

⁵⁶¹ SKS KRA Ypäjä. Aho, K. KRK 57. 16. Kert. Heikki Suominen, 55 v.

⁵⁶² Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 143–144.

⁵⁶³ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 35.

hänenstä tuskin olisi tullut Tepon talon emäntää, koska vanhemmat olisivat hyvin voineet karkottaa poikansa kotoa, ja jättää talon ja maaomaisuuden jollekin toisista lapsista.

Rättäkitistä kertovat tarinat eivät ole humoristisia, vaan niistä henkii osin vakavamielisyys, osin vahingoittamisen halu. Ne liittyvät vahvasti myös elinkeinoihin ja tapoihin turvata niitä. Noita uhkasi usein ihmisen henkeä tai terveyttä ja perinteisiä elinkeinoja, kuten esimerkiksi voim kirnuamista. Uudemmat elinkeinot, esimerkiksi lasinpuhallus, saivat useimmiten olla noitumispuuhilta rauhassa. Noituus ei siis liittynyt kaupunkilaiseen, vaan maaseudun elämismaailmaan. Kaikkea ei maalaisyhteisössäkään noituudella uhattu: ”Leivontaa, kehruuta, kutomista, vihannes- ja puutarhamaita, nauris-satoa tai esimerkiksi ruuaksi pidettyjä kanalintuja noidan pahat keinot eivät tavanneet uhata.”⁵⁶⁴ Rättäkitti-tarinat kertovat siis maalaiselämästä, sen asukkaista ja niistä asioista, joiden keskellä ihmiset elivät. Kuvaan kuuluvat muun muassa härät, kyntäminen, elinkeinon harjoittaminen, kristilliset hyveet, mutta myös noituus ja sen tarjoamat ratkaisumahdollisuudet.

Uskomustarinat saavat merkityksensä siinä yhteisössä ja kulttuurisessa viitekehyksessä, joihin ne omaksutaan. Niiden avulla voidaan myös pohtia ja kuvata yhteisöä kuohuttavia asioita.⁵⁶⁵ Rättäkitti-tarinat on sovitettu tiettyyn, kulttuuriseen ympäristöön, jossa ne ovat osittain alkaneet elää myös omaa elämäänsä. Tarinat kertovat myös jännitteistä, joita menneen ajan kyläyhteisöissäkin oli. Oma ruokakunta nähtiin eheänä kokonaisuutena, kun taas eri talouksien välillä olleet jännitteet korostettiin kertomuksissa.⁵⁶⁶ Tarinoihin liittyy yleensä myös vahvoja tunnelatauksia.⁵⁶⁷ Rättäkitin kohdalla tuntuu, että varsinkin vanhempien tarinoiden kohdalla kaikki tunteet ja käsitykset eivät enää nykysukupolville välity. Uudemmista tarinoista löytyy hämmästelystä ja pelon tunteita yliluonnollisia tapahtumia kohtaan.

Viha, kateus ja mielihalut saatettiin käsittää entisaikoina erilaisina voimina, ei tunteina, ja nämä ilmenivät konkreettisesti erilaisina tekoina. Ihmiset elivät ja kasvoivat maailmassa, jossa yliluonnollinen nähtiin sekä mahdollisena että uhkana. Se koettiin arkisena asiana samoin kuin siltä suojautuminenkin. Keinot ja tavat, joilla vahinkoja voitiin aiheuttaa, arvioitiin suuremmiksi kuin ne todellisuudessa olivat.⁵⁶⁸ Uskomustarinoiden taustalla oli jokin voima tai tunne, joka toiminnassa konkretisoitui. Esimerkiksi härkien pysäyttäminen saattoi olla kosto jostakin toiminnasta, pojan sudeksi muuttaminen katkeruutta Pytyn taloa kohtaan.

⁵⁶⁴ Nenonen 2007, 239.

⁵⁶⁵ Siikala 1999, 272, 276.

⁵⁶⁶ Stark 2005, 89.

⁵⁶⁷ Apo 1987, 128.

⁵⁶⁸ Stark 2005, 87, 89.

Rättäkitti-tarinat tarjoavat siis kuvajaisen 1800- ja 1900-lukujen ihmisten maailmasta. Niistä löytyvät viittaukset aiempiin vuosisatoihin ovat voineet säilyä tarinoissa, vaikka niitä on sopeutettu mannislaiseen maisemaan. Tarinat kertovat välillä julmastakin noidasta, joka aiheutti pelkoa, mutta lohdutukseksi moni tarina kuvailee noidan elävän joko maantieteellisesti kauempana tai ajallisesti kauan aikaa sitten. Kristinuskon pelottava piru kuului ihmisten uskomuksiin samoin kuin noidatkin. Noituminen ja ennustaminen kertovat niistä keinoista, joita ihmisillä oli arjessa käytettävissä. Toisin sanoen miten ja kenen avulla he voivat ratkaista arjen ongelmia. Elämä saattoi tuntua turvattomalta, kun noitia tuntui löytyvän jokaisesta naapuritalosta, mutta turvaa toi oma tupa ja sen ympärille rakennetut turvalliset rajat. Tarinoita on voitu käyttää tuomaan ilmi erilaisia ihmisiä askarruttavia asioita, mutta niiden avulla on voitu kertoa myös henkisistä ristiriidoista, joita ihmisten ja talokuntien välillä on ollut.

5. KOHTAAMISIA

*Prättäkitti, plikka priski,
töitä teki hemmetisti.
Noitako vai muuten kumma,
jaksanut ei vetää humma.
Manan maille tuota naista,
taikauskon aikalaista.
Lensi kuuseen arkussansa,
tuota kauhisteli kansa.
Kerta toisen jälkeen sousi,
arkussansa taivaat nousi.
Kunnes vihdoin aika jätti,
jäljelle jäi märkä rätti.⁵⁶⁹*

Kaunis, ehkä surullinenkin runo, jonka Hannele Laaksonen osin laulaa, osin lausuu, kuvaa menneen ja nykyisyyden kohtaamista. Se kertoo Prättäkitistä ja siitä ajasta, jolloin kansanuskomukset ja uusi aika kohtasivat: taikausko oli mennyttä aikaa, jota ei enää hyvällä katsottu.

Tepon talon ja Rättäkitin tarina on monikerroksinen ja erilaisia aikatasoja sisältävä. Kuka Rättäkitti oli tai oliko hän koskaan olemassakaan jäänee ikuiseksi arvotukseksi. Olen erilaisten pienten johtolankojen avulla onnistunut löytämään tietoja Tepon talon elämästä, sekä selvittämään kuka siellä asui ja mikä heidän roolinsa talossa oli. Tepon talossa on eletty omaa arkea ja elämä on ollut työntäyteistä, mutta siihen on kuulunut myös ilon ja surun hetkiä. Kateus, pienet sattumukset tai suuremmatkin risti-riidat ovat saattaneet kirvoittaa paikallisia kieliä kertomaan tarinoita Rättäkitistä ja ne on liitetty Tepon taloon. Oli Rättäkitti sitten Ypäjältä tai Loimaalta, on hän vaikuttanut asujaimiston elämään jo pitkän tovin tarinaperinteenä. Ajan myötä kansanuskomusten noita on muuttunut elinkeinojen pilaajasta elinkeinojen parantajaksi, kun häntä nykyään käytetään hyödyksi esimerkiksi matkailuelinkeinon vauhdittajana.

Taikuuden maailmaa ei voi käsin koskettaa, mutta sen seurausten uskottiin näkyvän. Taikuus oli suojelujärjestelmä eli toisin sanoen suojeleviksi uskottujen asioiden kokonaisuus, joita käytettiin noidan pahoja keinoja eli noituutta vastaan. Suojelevat asiat olivat usein esineitä, mutta myös kristilliset sanat suojelivat, kuten Isä meidän -rukous. Kristinuskon ja noitakeinot nähdään usein siis vastakkaisina voimina. Rättäkitiin liittyen suojaavaksi nousee esimerkiksi pihlajan pyhä voima. Noituus oli osa sitä uskomusten ja sosiaalisten järjestelmien vyyhteä, josta kulttuuri koostui. Se ei ollut erillinen tai irrallinen osa, vaan se liittyi kaikkeen toimintaan. Oudoille tapahtumille piti saada selitys ja noituus tai taikuus kävi sellaisesta melko usein. Takaiskuihin etsittiin

⁵⁶⁹ *Prättäkitti. Noita vai nainen edellä aikaansa.*

selitystä pahasta silmästä tai naapurin lähettämästä pahasta hengestä. Noituus oli osa uskomuksia ja taikuus osa arjen käytäntöjä.

Yhteiskunnan paineet ja vaatimukset ovat aina johdattaneet ihmisen elämää ja muokanneet sitä kaarta, minkälainen elämänketju ihmiselle muodostuu. Sähkön ja muiden keksintöjen myötä olemme entistä riippuvaisempia isoista toimijoista. Ennen niin ei ollut, vaan kaikki toimi omalla työllä omavaraistaloudessa, johon liittyy ylpeys omista saavutuksista. Ehkä siksi myös modernisaatio oli vaikea pala: ei haluttu olla riippuvaisia toisista. Maahan liittyy myös vahvasti usko tulevaisuuteen ja tieto siitä, että maa tuottaa leivän, jonka avulla ihminen elää. Maa, kyläyhteisö ja kotikartano olivat ihmiselle maaseudulla kaikki. Siellä synnyttiin, elettiin ja kuoltiin. Ryhmäkylässä naapurit olivat lähellä ja heidän kanssaan oltiin jatkuvasti tekemisissä. Suku ja sukuyhteisö olivat tärkeässä asemassa ja suvun tuoma turva oli tärkeä myös riitojen selvittelyssä sekä erilaisissa sopimuksissa. Maailma hahmottui kodin, työnteon, sosiaalisten suhteiden ja elinympäristön osasten mutkikkaista suhteista. Se saattoi näyttää eri ihmisten kohdalla samankaltaiselta, mutta oli kuitenkin jokaiselle erilainen, yksilöllinen. Maailman hahmottamista ja käsittämistä muokkasivat myös puhutut sanat ja muilta kuullut tarinat. Mielenmaiseman avulla saatiin asioille merkityksiä ja käsitettiin asioita. Teollistuminen, rautatiet ja monet muut asiat muuttivat ihmisten suhtautumista aikaan ja paikkaan muuttaen samalla käsityksiä maasta ja työstä. Uskonto ja erilaiset uskomukset antoivat kuitenkin raameja arjen ajatuksiin ja puheisiin.

Ihminen, jonka ympäristössä uskonto näyttelee tärkeää osaa, suodattaa tästä osan myös maailmankuvaansa. Toimintaa ohjaavat arvot ja normit tulevat kristillisistä hyveistä. Näin ollen navetan kiusantekotapauksen jälkeen oli järkevää lähteä pahaa vastaan Jumalan sanan avulla. Noidat nähtiin hyvän Jumalan vihollisena ja pahan pirun apulaisena. Kristillisiin tapoihin viittaavat toimintatavat tarinoissa kertovat nähdäkseni siitä, että Rättäkitti on ollut tavallinen, maaseudulla asunut henkilö, joka kuului kirkkoon ja haluttiin ainakin sukulaisten puolesta haudata kristillisin menoin.

Rättäkitti kuvaillaan tarinoissa useimmiten naiseksi, joka vaikutti Loimaan seutuvilla. Hänet on saatettu kuvata julmaksi ja kostonhimoiseksi, mutta toisaalta hän myös auttoi varkaan selvittämisessä susitarinoissa. Hänen kuvaillaan ennustaneen ja tietäneen asioita. Vanhemmissa tarinoissa Rättäkitin kerrottiin tehneen sopimuksen piron kanssa. Varhaisimmat ylöskirjatut Rättäkitti-tarinat löytyvät vasta 1880-luvulta. Aiemmin liikkuneista tarinoista ei ole löytynyt tietoja, joten Rättäkitti-tarinoiden syntyajaksi on määriteltävä 1800-luku. Tarinoiden tapahtumat ovat myös osittain sidottavissa 1800-lukuun.

Tepon talo ja Rättäkitti yhdistyvät tarinoiden maailmassa, mutta myös todellisesta elämästä viitteitä on löydettävissä. Navetan oudot tapahtumat kertovat siitä, että tarina ja talo yhdistetään ihmisten mielissä vahvasti. Yhdistyminen tapahtuu tarinoissa useimmiten nimeämällä Rättäkitti Tepon talon emännäksi Mannisten kylästä. Koska Teppo ei kuitenkaan aina ole tarinoissa emännyspaikka, on pohdittava myös sitä mahdollisuutta, että Rättäkitiksi kutsuttu henkilö oli jostakin toisesta talosta ja jostain syystä vasta myöhemmät tarinat liittivät hänet järjestelmällisemmin Tepon taloon. Syyt tähän voivat olla moninaiset. Taustalla voi olla sukujen ja talojen välistä riitaa tai huonosti sujuneita perinnönjakotilaisuuksia. Sukuriidat on voitu pukea tarinoiden muotoon, koska asioista ei ole voinut puhua oikeilla nimillä.

Kapinointia ylimpiä säätyjä eli kirkkoa ja aatelisia vastaan nousee esiin muun muassa härkien pysäytystarinoissa ja kirkon kohtaloa koskevissa ennustuksissa. Mahdollista on myös, että tarinoilla juoruili tavanomaisempien säätyjen törmäyksistä eli torpparit ja palkolliset puhuivat talollisista. Näkemykset yhteisön tiukoista asenteista sovittujen avioliittojen puolesta saattoivat myös antaa mielikuvitukselle kyytiä. Kateus toisen onnesta, henkilön oma erikoinen käytös, mustasukkaisuus ja itsensä sekä elinkeinon suojaamiseen tarkoitetut taiat nostavat helposti esiin epäilyksiä sekä syytöksiä.

Rättäkitti-tarinat kuvaavat jotain tiettyä tapahtumaa sanonnoilla, jotka ihmiset saattoivat poimia ympäriltään ja ymmärtää omiin kokemuksiin pohjautuen. Ne liittyvät vahvasti arjen mielenmaisemaan ja sen tapahtumien kuvauksiin yliluonnollisuudella höystettynä. Näillä yliluonnollisilla tapahtumilla saattoi olla aikalaisille merkitys, jota en enää tavoita. Tarinoista löytyy myös vanhoja kansanuskomuksia. Erilainen maailmankuva ja kulttuuriympäristö määrittelevät myös tarinoiden ymmärtämistä.

Monet Rättäkitti-tarinoiden aiheet ovat säilyttäneet asemansa suosituimpien joukossa pidemmän aikaa, kun taas toiset löytyvät aineistosta yksittäisinä. Myös tarinoiden ilmestyminen arkistoaineistoon tietyllä vuosikymmenellä kuvaa sitä, että tarina-aineisto muuttuu ja elää koko ajan. Tarinat eivät anna suoria vastauksia Rättäkitin henkilöstä tai hänen asuinpaikastaan, vaan muokkaavat kuvan melko epämääräiseksi. Pitkiäkin matkoja vaeltaneiden uskomustarinoiden maailma on uusiin paikkoihin kiinnittyessään sekoittunut ja monimutkaistunut. Tarinoihin pitää todellakin vain uskoa.

Rättäkitti-tarinoiden yhteydessä nousee esiin kysymys rajoista ja niiden kunnioittamisesta. Rajoja ja siirtymähetkiä on kunnioitettu sekä pyritty niitä erilaisin rituaalein käsittelemään, jottei paha pääsisi valloilleen ja kulttuurisesti määritelty järjestys horjuisi. Kulttuurisesti määriteltyjä rituaaleja tarvittiin, jotta raja pyhän ja epäpyhän

välillä säilyi. Uskomustarinat kertovat niistä asioista, mikä meni pieleen tai miten ylläluonnollinen puuttui asioiden kulkuun, vaikka rituaalit yritettiin tehdä täsmällisesti.

Mannisten kylä muodostui maantieteellisesti raja-alueelle, jossa kohtasivat erilaiset tavat ja tottumukset. Voi puhua lähes eri heimojen kohtaamispaikasta. Säätyjako, suhteet talollisten ja muiden maalla asuneiden kesken muodostivat yhteisön, jossa tapahtui asioita sekä yhteisön sisällä että sen ulkopuolella. Tepon talossakin elettiin, vaikka välillä pihapiirin ulkopuolella liikkui tarinoita, joita ei aina hyvällä kuunneltu. Elämä kuitenkin soljui eteenpäin arkisten puuhien parissa, maatalouselinkeinoja uudistettiin ja taloon sattui asumaan myös puheita herättäneitä persoonallisuuksia. Tarinat voidaan nähdä juoruiluna Tepon talosta, jolloin tarinoilla haluttiin jostain syystä tuoda esiin talon erityisyys ja ehkä rajata talo niin sanotun normaalin ulkopuolelle. Mielenmaisema tarinoissa nostaa esiin maaseudun, jossa hoidettiin asiat omatoimisesti ja tarvittaessa turvauduttiin noidan apuun. Tämä mielenmaisema sisältää niin muistin, kulttuurin, sosiaaliset suhteet kuin kuvan omasta itsestä. Maalaisyhteisö, sen tavat ja normit sekä arvot kuvastuvat tarinoissa perinteiden kunnioittamisella.

Tarinoilla ei välttämättä käsitelty mitään konkreettista ja materiaalista muutosta, kuten teollistumista, vaan enemmänkin henkistä muutosta: vanhoista uskomuksista luopumista ja tieteellisten käsitysten kohtaamista. Tarinat voivat kertoa myös kristinuskon ja kansanuskomusten ajatusmaailmojen törmäämisestä. Näkisin tarinoiden taustalla olevan henkisessä ja sosiaalisessa elämässä tapahtuneet muutokset, jotka koskettivat ihmisiä enemmän jokapäiväisessä, arkisessa ympäristössä. Tepon taloon toisista kylistä muuttaneet miniät ja vävyt saattoivat tuoda taloon sellaisia uudistuksia, joita ei heti hyväksytty, vaan niitä vastustettiin. Näistä ristiriitatilanteista saattoi syntyä tarinoita, jolloin oudoista tavoista ja muuttuvasta maailmasta kiertoilmaisuin annettiin palautetta. Myös isojako ja ryhmäkylän purkaminen voidaan nähdä uudistuksina, joita vastustettiin ja jotka vaikuttivat kyläyhteisön arkeen ja sosiaalisiin suhteisiin. Tarinoilla voitiin myös pelotella lapsia: asettaa heille rajoja, pitää heidät pois Tepon talosta ja vältellä talon asukkaita.

Rättäkitti-tarinat on yhdistetty niin sanottujen noitavainojen aikaan. Tarinat voivat olla jälkikaikuja noitapuheista ja noitaoikeudenkäynneistä. Noidista on puhuttu sen jälkeenkin ja puhutaan edelleen, mutta sävy on vuosisatojen aikana muuttunut. Noidaksi jonkun henkilön nimeäminen saattoi tapahtua myös ”vanhasta tottumuksesta”. Nimityksellä ei välttämättä nähty tiiviitä yhtymäkohtia 1600- ja 1700-lukujen noitaoikeudenkäyntien kanssa, mutta nimitys saattoi tulla tahattomasti kutsujan suusta ja muodostua yleiseksi mielipiteeksi kyläyhteisössä.

Tarinoiden tapahtumat liittyvät ne usein 1800-luvulle, eikä esimerkiksi 1700-luvulla tapahtuneisiin murrokseen. Jos Rättäkitistä on kerrottu tarinoita aiemmin, ovat aiheet varmasti olleet erilaisia, ja näin ollen myös henkilö, johon ne liittyvät, eri. Tarinat syntyvät omassa ajassaan ja saavat mukaansa asioita, joita ihmiset näkivät ympärillään ja joiden kanssa he toimivat. Monet kummallisista tapahtumista kerrotut tarinat eivät usein elä kovin kauan. Se, miksi tarinat ovat eläneet koko 1900-luvun ajan, johtunee siitä, että tarinoita kirjoitettiin muistiin. Tarina-aiheet ovat voineet syntyä kristinuskon leviämisen myötä 1100–1200-luvuilla, ne ovat saaneet vaikutteita vanhoista taruista, mutta ne on liitetty Rättäkittiin vasta 1800-luvulla. Rättäkitti-tarinat ammentavat henkilöt ja paikat 1800- ja 1900-lukujen maailmasta, arjesta ja yhteisöistä. Rättäkitti-tarinoiden perusmotiivien ollessa kuitenkin kansainvälisiä, voivat nämä motiivit olla todella kaukaa historiasta. Tarinoista pitääkin erottaa kaksi tasoa: kansainvälinen perusmotiivi ja paikallisesti lisätty aines, joka on mahdollisesti saanut kimmokkeensa Tepon talossa tapahtuneista asioista.

Jos Rättäkitti olisi elänyt ennen 1800-lukua, on jotenkin omituista, että esimerkiksi kummitustarinat on liitetty nykyiseen Tepon taloon ja tilaan: ne eivät sijainneet ennen 1800-lukua nykyisellä paikallaan. Kummitustarinat pitäisi siten liittää Manisten vanhalle kylätontille. Talon maine ja henki saattoivat kuitenkin muuttaa mukana uudelle sijaintipaikalle. Ja myöhemmin taloon liitetyt tarinat kirouksesta vahvistavat näkemystä, että Rättäkitin ollessa Tepon talon emäntä, oli talo jo nykyisellä paikallaan.

Näen Rättäkitin enemmän kansanuskomusten tavanomaisena noitana, jota ei viety loitsimisistaan käräjille, mutta hän aiheutti ympäristössään puheita toiminnallaan. Tarinat voivat kertoa poikkeavan ihmisen elämästä, joka määritettiin usein ulkopuolisen yhteisön taholta. Samalla ne voivat kertoa poikkeavana pidetyn henkilön kohtelusta yhteisössä. Rättäkitin nimi on voinut muodostua lapsuuden huonon käytöksen seurauksena tai henkilö on saanut aikuisena nimen kyseenalaisen toiminnan vuoksi. Nimitys viittaa äänekkääseen ja vahvatahtoiseen ihmiseen, mutta toisaalta tarinoissa Rättäkitti kuvataan emäntänä, jonka työ oli raskasta maataloustyötä. Nimi on voinut muodostua murre-eron perusteella tai ruotsin- ja suomenkielisten äänteiden muuntuessa toiseksi. Kenties kyse ei ole yhdestä tietystä henkilöstä, vaan useista eri henkilöistä. Ja Rättäkitti nimitystä ei välttämättä käytetty lainkaan tämän henkilön eläessä, vaan se annettiin liikanimeksi vasta myöhemmin. Tai kyse on yksinkertaisesti erikoisesta persoonallisuudesta, kyläyhteisön poikkeavasta asukista.

Rättäkitti vaikuttaisi olleen perintötalossa asuva, talonpoikaistalon emäntä: osin pelätty, osin kunnioitettu, muualta tullut, säätyjakoisessa ja tiukan luterilaisessa

maailmassa elävä henkilö. Rättäkitti saattoi olla näkijä, ehkä tietäjäkin, joka asui omassa yhteisössään, mutta herätti käytöksellään muissa epäilyksiä tai kateutta. Huhut paisuivat matkan varrella ja tekivät hänelle maineen, joka elää tänäkin päivänä. Myös muutamissa tarinoissa Rättäkitti liitetään 1800-lukuun. Rättäkitti oli ylittänyt jonkin rajan, toiminut yhteisön normeja vastaan ja sai näin itselleen huonon maineen. Hän oli perinteisten tapojen painajainen.

Rättäkitin henkilöllisyyden selvittämisessä tärkeimmäksi lähteeksi ovat muodostuneet Heikki Mäkitalon muistiinpanot, joissa synnyinkodiksi kerrotaan Vanha Myllykylä ja sille on löydettävissä historiallinen kytkös. Synnyinpaikka ja Ulrika Justina Thomasintyttären lähtö sieltä Tepon talon emännäksi 1835 liittävät hänet vahvasti Rättäkitiksi. Myös muutamat muut seikat viittaavat siihen, että hän saattaa olla henkilö, josta tarinat lähtivät liikkeelle.

Ulrika Justina Thomasintyttären elämä sijoittuu vuosiin 1811–1879. Ulrika Justinan ja Matts Michelinpojan naimisiinmenoa edelsi muutama kuukausi aiemmin Mattsin äidin kuolema ja seuraavien kymmenen vuoden aikana neljä ihmistä Tepon talon isäntäperheestä lähti viimeiselle matkalleen. Matts itse kuoli yllättäen työikäisenä ja kaksi heidän pientä tytärtään kuolivat myös nuorina. Tapaukset ovat voineet saada muut pohtimaan pahojen voimien yhteyttä. Kuolemantapaukset ovat olleet normaalia arkea epäjärjestykseen pakottaneita tapahtumia, jotka oli hautausrituaalin avulla selvitettävä. Jos rituaali ei sujunut odotetulla tavalla tai tapahtui jotain muuta kummallista, saatettiin tätä selittää uskomustarinan avulla.

Ulrika Justina oli ahkera, hyvä lukemaan ja oppi hyvin kristinopin, mistä kertoo hänen papilta saamansa lahja ja merkintä rippikirjassa. Hän oli kotoisin Mannisten kyläyhteisön ulkopuolelta ja hänet saatettiin nähdä kyläyhteisössä vieraana. Ulrika Justinan toinen aviomies löytyi lähitalosta ja näenkin tämän sitoneen hänet tiiviimmin kyläyhteisöön. Uusi aviopari osti Tepon talon Ulrikan lapsilta, jolloin talo päätyi uuden suvun käsiin. Ulrika Justina olisi ennen kuolemaansa voinut ”ennustaa” vuonna 1888 tapahtuneen Loimaan kirkon palon. Hän oli myös melko ison talon emäntä, jolla oli mahdollisuus käydä Turussa ostoksilla ja nähdä vaikka siellä rautatie, josta saattoi kotitanhuvilla kertoa. Myös Vanhan Myllykylän periytyminen Pytyn pojalle ja muut kytkökset Pytyn taloihin mahdollistavat oletetun katkeruuden. Samoihin aikoihin käynnissä olleet mullistukset kylässä ja ympäröivässä maailmassa ovat osaltaan olleet hyvänä kasvupohjana erilaisille uskomuksille.

Talonpoikien yhteistyön kenttä noin kymmenen kilometrin säteellä vahvistaa näkemystäni siitä, että Rättäkitti on tullut Tepon talon emännäksi lähiseudulta, ei

Turusta tai muualta rannikolta. Vanha Myllykylä oli alle 15 kilometrin päässä Mannisten ryhmäkylästä, mutta Ypjänkylän ja Mannisten asukkaat tapasivat toisiaan esimerkiksi kirkossa. Myös säätyjako asetti rajansa avioliittojen solmimiseen, ja näiden sukujen välinen sopimus avioliiton solmimiseksi on hyvin ymmärrettävä molempien ollessa perintötaloja. Avioliittojen järjestely Mannisten ja lähikylien kanssa nousi tutkimuksessa esiin ja säätyjako määritteli jonkin verran niiden solmimista, varsinkin talon isänniksi ja emänniksi nousevien kohdalla. Suvuilla saattoi olla myös syvempiä strategioita, jotka eivät kuitenkaan tämän työn aineistossa tulleet tarkemmin ilmi.

Rättäkitti-tarinoiden innoittamana alkanut kirjoitukseni paisui matkan varrella ja lähti useasti sivupoluille, joista löytyi välillä uutta tietoa. Paljon nousi esiin myös aineistoa, jota en ennättänyt tähän työhön tavoittamaan ja lisätutkimukselle on paikkansa. Muutamissa arkistoissa on ääninauhoja, joilta on löydettävissä Rättäkitti-tarinoita. Forssan museo, jolta sain LHKMY:n tarinakokoelman, säilyttää myös yhdistyksen muuta arkistoa sekä Esko Aaltosen arkistoa, joihin olisi mielenkiintoista tutustua lisätiedon toivossa. Lisäksi kannattaisi aiheen puitteissa tutustua Kotimaisten kielten keskuksen arkistoihin ja ruotsinkielisiin tarinoihin. Laajempi vertailu loimaanseutulaiseen tarina-aineistoon voisi asettaa Rättäkitti-tarinat paremmin lokeroonsa, jolloin saataisiin esiin niiden yleisyys ja viitteet muihin alueella kerrottuihin tarinoihin.

Tarinoiden historiallisten aikatasojen selvittäminen tarkemmin olisi tietokantani avulla mahdollista. Tässä tutkimuksessa lähtökohta on ollut se, että Rättäkitti oli nainen, johon tarinat vahvasti viittaavat. Uusi näkökulma nousisi, jos Rättäkitin ajattelee mieheksi. Myös tarinoissa mainittujen paikkojen laittaminen kartalle ja tiedon tarkastelu voisi tuoda esiin uutta tietoa. Tietokannan täydentäminen muista lähteistä löytyvillä tarinoilla saattaisi muuttaa tilastojen antia.

Tepon talon ja siihen liittyvien sukulaistalojen vaiheet kannattaisi tutkia tarkemmin käyttämällä talon muodostumiseen liittyviä asiakirjoja. Myös erilaisiin veroluetteloihin ja henkikirjoihin kannattaisi tutustua tarkemmin. Talojen väliset, henkilökohtaiset kummi- ja sukulaisuussuhteet saattaisivat antaa lisävalaistusta mahdollisten ristiriitojen ja strategioiden löytämiseksi. Esimerkiksi Rättäkitti-tarinoiden viittaukset muihin Ypjän taloihin jäivät selvittämättä ja niistä voi löytyä lisävihjeitä. Kirkonkirjatietojen tarkempi visualisointi olisi myös paikallaan. Nyt onnistuin vain raapaisemaan pintaa ja hahmottamaan hieman sitä monimutkaista vyyhteä, jossa ihmiset toimivat. Mieleen hiipii myös ajatus siitä, että Tepon talo ei ole se keskeinen talo, jonka tapahtumiin Rättäkitti liittyy. Vanha Myllykylä ja sen kytkökset eri taloihin nousivat tarinoiden

taustalta esiin ja se tuntui muodostuvan enemmän kertomuksen keskustaloksi, johon sekä Tepon talo että Vähäperän Pytyn talot liittyvät.

Rättäkitti-tarinat eivät kenties ole totta tai niissä on vain hitunen totuuden siementä, mutta niillä on itselleni ja monelle muullekin merkitystä identiteetin ja paikalistunteen muodostumisen vuoksi. Menneisyyden ymmärtäminen antaa mahdollisuuden käsittää nykyisyyttä ja antaa paremmat eväät tulevaisuuteen. Tarinoiden, niihin liittyvien ihmisten sekä talojen kokonaisuus on merkitsevä, vaikka tapahtumat ja tarinat tuntuvat eroavan toisistaan. Tarinoita yhdistää sama noitahahmo, joka liitetään vahvasti savimaan multiin ja useimmiten juuri Tepon talon emännäksi. Vahva, omatahtoinen emäntä, joka oli älykäs ja sanavalmis – sellainenko oli Rättäkitti?

LYHENNE- JA LÄHDELUETTELO

1. Lyhenteet

DA	Digitaaliarkisto
Hiski	Suomen Sukututkimusyhdistyksen historiakirjat
KA	Kansallisarkisto
KOTUS	Kotimaisten kielten keskus
KRA	Kansanrunousarkisto
LHKMY	Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys ry
MK	mikrokortti
MML	Maanmittauslaitos
RK	riippikirja
SKNA	Suomen kielen nauhoitearkisto
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SSHY	Suomen Sukuhistoriallinen Yhdistys ry

2. Alkuperäislähteet

2.1. Julkaisematon alkuperäisaineisto

Kansallisarkiston Digitaaliarkisto
- kirkonkirjat, perunkirja

Kirje: *Tilojen halkominen 17.4.* klo 11. Läh.: Maanmittausinsinööri, allekirjoitus: Heimo Oksanen, lähetetty: Hämeenlinna 31.3.1964, No 128. Tekijän hallussa.

Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen arkisto, Forssan museo (LHKMY)
- ”Nuori keräilijä” -keräyksen aineistot puhtaaksi kirjoitettuina

Mäkitalo, Heikki
- Muistiinpanot.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto (SKS KRA)
- Rättäkitti-aineistot

Suomen Sukuhistoriallisen Yhdistyksen digitaaliarkisto (SSHY)
- Loimaan seurakunta, kirkonkirjat

Syrjälä, Markku
- Tepon talon rakennus- ja pohjapiirrokset 1/2015.

Uutelan torpanpidosta 29.5.1880 laadittu sopimus (Kalle Juhonpoika Teppo & Kustaa Antinpoika). Kopio tekijällä.

Ypäjän seurakunta
- kirkonkirjat

2.2. Sanoma- ja aikakauslehdet

Kuolinilmoitus: Ernest Fredrik Teppo. *Forssan lehti* 30.12.1967, 2.

Kuolinilmoitus: Anna Lahja Lammela. *Forssan lehti* 5.1.1968, 2.

Lintula, Maija: Tepon sisarusten muistolle. *Forssan lehti* 13.1.1968, 7.

Prättäkitti. Kertomus Satakunnan noidasta, joka eli kristinuskon Suomeen tulon aikana. *Raittiuskasvatus*, nro 4, 1.1.1936, 87–88, kirjoittaja A. V. -ma.

Rättäkitti. Loimaan noita-akka. *Apu* 49/1940, 3–4, kirjoittaja Rep.

Tuomola, Eero: Jutunjatkoa Prättäkitistä. *Loimaan lehti* 13.5.1986, nro 52, 5. Lyhyempi versio kirjoituksesta on julkaistu Tuomolan teoksessa *Isoisän tarinoita I*.

2.3. Äänitteet ja näytelmät

Prättäkitti, noita Nousiaisista, kuunnelma.

Käsikirjoitus: Oy Yleisradio Ab/Radio 2/Teatteriohjelmat. Yleisradion monistamo. 6.6.1980.

Kuunnelma: Sk: Pirkko Jaakola. O: Rankkala, Marja. Ensiesitys 26.7.1981. Oy Yleisradio Ab.

Prättäkitti. Noita vai nainen edellä aikaansa. Näytelmä.

Sk, N: Hannele Laaksonen. M: Juha Tanninen. T: Riitta Sivonen. O: Helena Ryti. E: 13.4.2001. Kesto 64 minuuttia. DVD-tallenne, tekijän hallussa.

2.4. Kartat ja maanmittaus-aineistot

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

- Isojakokartan kopio:Manninen: Isojaonkartta ja asiakirjat v. 1783, H76c:12/1-3

Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto (kokoelma), Digitaaliarkisto (DA)

- Uudistushakemisto: Hämeen lääni (Valkeakoski-Ypäjä) (Bia:27), jakso 146.

- Pitäjänkartasto: Ypäjä (2111 10 Ia.), 1895.

- Senaatin kartta 1882, MH Ypäjä XII 21 ja MH Loimaa XIII 21.

Maanmittauslaitos, Arkistokeskus, Jyväskylä (MML)

- Isojakokartta 1782–1783. MML Ypäjä 3:c, osat a–f, alkuperäinen.

- Isojaon täydennyskartta 1902–1905. MML Ypäjä 3d:a–g

Nykykartta <<http://www.paikkatietoikkuna.fi/>>, 17.3.2015.

- Ypäjä, Loimaa

2.5. Haastattelut ja muut yksityiset tiedonannot

Anun sähköpostiviestit tekijälle 28.4.2013 ja 29.4.2013.

Haastattelu Heikkilä, Aake: Ypäjän murretta: Aake Alarik Heikkilä, signum 14084. Haastattelupaikka: Ypäjä, Levän kylä, Heikkilä. Haastattelija: Yli-Paavola Jaakko. Kotimaisten kielten keskus – Suomen kielen nauhoitearkiston kokoelmatietokanta. 30.7.1982.

Haastattelu nro 1, 25.2.2013. Annikki. Tekijän hallussa.

Haastattelu nro 2, 6.4.2013. Eila ja Helena. Tekijän hallussa

Haastattelu nro 3, 18.5.2013. Annikki. Tekijän hallussa.

Haastattelu nro 4, 10.7.2013. Kalevi. Tekijän hallussa.

Haastattelu nro 5, 15.7.2013. Hannele Laaksonen. Muistiinpanot tekijällä.

Laaksonen, Hannele, puhelu tekijälle 8.7.2013. Muistiinpanot tekijällä.

Lintula, Jerri, opastus Mannisten vanhalla kylätontilla 11.10.2014.

Puhelu A1, 22.2.2013. Annikki. Muistiinpanot tekijällä.

Puhelu A2, 14.9.2013. Annikki. Muistiinpanot tekijällä.

Puhelu E, 14.9.2013. Helmi. Muistiinpanot tekijällä.

Vierailu Tepon tilalla 17.6.2010. Muistiinpanot tekijällä

2.6. Julkaistu alkuperäisaineisto

Ikola, Niilo: Rättäkitti. Loimaalainen noitatarina. *Satakunta: kotiseutututkimuksia II*. 2. p. Vammala, 1928, 90–96.

Tuomola, Eero: *Isoisän tarinoita I*. 2. painos. Ooli Oy, Loimaa 2008.

Välimäki, Anja & Oras, Johanna: *Prättäkitti. Mannisten Tepon outo emäntä*. Ooli Oy, Loimaa 1999.

3. Julkaisematon tutkimuskirjallisuus

Hukantaival, Sonja: *Noitia nurkissa? – Kansanuskoa arkeologin silmin*. Esitelmä Suomen Muinaistutkimuksen tuki ry:n tilaisuudessa 25.3.2015.

Ypäjänkylän Mattilan suku. Katriina Juhontyttären ja Joel Matinpojan jälkeläiset. Koonnut Pentti Tuomola. Julkaisuvuosi puuttuu. Kopio tekijän hallussa.

4. Tutkimuskirjallisuus

80 painavaa vuotta. Saviseudun silmä. Oy Kuntain lehti / Loimaan Kirjapaino Oy 1915–1995. Toim. Kari Nummila. Kustantaja: Loimaan Kirjapaino Oy. 1995 Loimaa.

Abrams, Lynn: *Oral History Theory*. Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York 2010.

Ahola, Teija - Koskiahde, Anna: *Ypäjän kunnan rakennusinventointi*. Hämeen ympäristökeskuksen raportteja 5/2009, Hämeenlinna 2009.

Akaton mies. Sk: Seppo Lappalainen. O: Edvin Laine. 1983. DVD-tallenne.

Alanen, Timo: *Someron ja Tammelan vanhin asutusnimistö. Nimistön vakiintumisen aika*. Amanita, Somerniemi 2004.

Anttonen, Veikko: Mistä pihlajan pyhä mahti? *Elämän puu*. Toim. Osmo Pekonen. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 1997, 188–201.

Apo, Satu: *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Hanki ja Jää, Helsinki 1995.

Apo, Satu: Suullisten kertomusten kulttuuriset merkitykset: esimerkkejä suomalais-karjalaisesta kansanperinteestä. *Kieli, kertomus, kulttuuri*. Toim. Tommi Hoikkala. Gaudeamus, Helsinki 1987, 118–133.

Apu/A-lehdet, sähköposti tekijälle 24.2.2015.

Donner, Kai: Siperian Samojedien keskuudessa. Äänikirja, Yle Areena, osa 7/16. <<http://areena.yle.fi/radio/1298875>>, 5.5.2014. Lähetetty 8.1.2011.

Douglas, Mary: *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Vastapaino, Tampere 2000.

Eilola, Jari: *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. SKS, Helsinki 2003.

Eloa Ypjäjänylässä. Muistikuvia menneiltä ajoilta. Julkaisija: Ypjäjänylän perinnepiiri. Painettu: Loimaa 2007.

Forssan kaupungin internet-sivut: <http://www.forssa.fi/Forssa_tietoa/>, 21.1.2014.

Gardberg, C. J.: *Maan poveen. Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja haudat*. Suomennos: Irma Savolainen. Schildts Kustannus Oy, Helsinki 2003.

Ginzburg, Carlo: *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus, Tampere 1996.

Gluckman, Max: Gossip and Scandal. *Current Anthropology*, vol. 4, no 3, Jun. 1963, 307–316.

Greenwood, Susan: *Magic, Witchcraft and the Otherworld. An Antropology*. Berg, Oxford-New York 2000.

Grönholm, Maija: *Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa*. Åbo Akademis Förlag – Åbo Academy Press. Åbo 1988.

Haimi, Annamari: Tarina ja kuinka se kerrotaan. *Kouvolan sanomat* 5.10.2008. Sivunumero ei ole tiedossa. Tekijän kokoelma.

Hakala, Sampsa: Tutkija kaipaa tarinoita Prättäkitistä ja Tepon talosta. *Loimaan lehti* 28.2.2013, 11.

Harju, Terttu: Prättäkitti valtasi Turun. *Loimaan lehti* 9.4.1998, 1, 8–9.

Heimo, Anne: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. SKS, Helsinki 2010.

Hietamäki, Maurits: *Ratsukoulu 1933–55 ja muiden hevoslaitosten toimintaa Ypjäällä*. Ypjään Kotiseutuyhdistys ry 2006.

Hirsjärvi, Tarmo: *Ypjään kunnan historia. Kunnalliselämä vv. 1876–1926*. Forssa 1926.

Histornomi: Prättäkitin pitkä marssi. *Saviseudun joulu* 4/1992, 39.

Hjelm, Titus: Miksi wicca? *Mitä wicca on?* Toim. Titus Hjelm. Like, Helsinki 2005, 9–21.

Honkasalo, Marja-Liisa: *Reikä sydämessä. Sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa*. Vastapaino, Tampere 2008.

Hovi, Tuomas, sähköposti tekijälle 20.7.2013.

Hukantaival, Sonja: Rakennusten kätköt – kommunikaatiota ylikuonnollisen kanssa. *Skas (Suomen keskiajan arkeologian seura)* 4-2007, 25–31.

Huhtanen, Taina: *Ypjään historia*. Ypjään kunta 1978.

- Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.
- Hyvönen, Veikko O: *Kiinteistöjärjestelmä ja kiinteistönmuodostamisoikeus*. Ky Veikko O. Hyvönen & Co. Espoo 1982.
- Häkkinen, Kaisa, sähköposti tekijälle 19.9.2013.
- Härkönen, Rebekka: Romujen seasta löytyi aarteita. *Turun Sanomat* 16.9.2012, 3, 9.
- Jauhiainen, Marjatta: *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit*. SKS, Helsinki 1999.
- Jokipii, Mauno: *Satakunnan historia IV*. Satakunnan Maakuntaliitto r.y. 1974.
- Jäneksellä on leveä lairun. *Vanhoja juttuja Ypäjältä*. Toim. Raija Kouri. Kustannus-Mäkelä, Karkkila 1988.
- Järvinen, Antero: *Ihmiset ja eläimet. Humanistin eläinkirja*. WSOY, Helsinki 2000.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki: Historia purkautuu kertomuksiksi. Naiset kertovat sodasta. *Kansanomainen ajattelu*. Toim. Eija Stark & Laura Stark. SKS Helsinki 2007, 185–216.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki: Homo narrans - people making narratives. *FF Netword* 2005, no 29, 3–11.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki: *Kertomus ja kerronta*. SKS, Helsinki 1988.
- Kallio, Niilo: *Halikon hakoniskat 1. Joulutapakuvaus. Kertonut Ida Heinonen*. Alkuperäinen: WSOY Porvoo 1920, uusintapainos SASApaino Salo 1980.
- Kankaanpää, Matti J.: *Talon kertomaa. Opas talojen historian tutkijalle*. Sukuseurojen keskusliitto, Helsinki 2004.
- Kestinen, Kristiina: *Rättäkitti. Satakuntalainen noitanainen tarinaperinteen valossa*. Folkloristiikan C-tutkielma, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Turun yliopisto 1990.
- Knuuttila, Seppo: Kansanomaisen maailmankuva. *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Toim. Juha Manninen, Markku Envall ja Seppo Knuuttila. Pohjoinen, Oulu 1989, 165–223.
- Knuuttila, Seppo: Kansanomaisen maailmankuvan tieto-opillisia ongelmia: esimerkin esimerkki, teorian teoria, merkityksen merkitys. *Kansanomainen ajattelu*. Toim. Eija Stark & Laura Stark. SKS, Helsinki 2007, 342–358.
- Korhonen, Anu: Kun tapasin noidan kapakassa: kuviteltuja keskusteluja kulttuurihistoriasta. *Ihmistieteet tänään*. Toim. Anneli Meurman-Solin ja Ilkka Pyysiäinen. Gaudeamus, Helsinki 2005, 143–168.
- Koski, Kaarina: Narratiivisuus uskomusperinteessä. *Elore*, vol 14 – 1/2007. Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.
<http://www.elore.fi/arkisto/1_07/kos1_07.pdf>, 1–21.
- Koski, Kaarina: *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. SKS Helsinki 2011.
- Kotilainen, Sofia: 1700- ja 1800-luvulla syntyneen suomenkielisen väestön etunimien kirjoittamisesta. *Sukutieto* 4/2011, 4–7.
- Kotiseudun tarinoita*. Toim. Lauri Simonsuuri. SKS, Helsinki 2006.
- Kotiseutuni Satakunta*. Kirj.: Aalto, Teuvo et. al. Toim. Mats Öhling, Martti Lahtinen, Tapio Osala ja Leif Ahrner. Suomen Maakuntajulkaisu Oy, Vaasa 1977.

Kouri, Raija, sähköposti tekijälle 8.3.2015

Kouri, Raija: Kuuluisimmat loimaalaiset. Julkaisutiedot puuttuvat. Kirjoitettu ennen vuotta 1999. Artikkelit tekijän kokoelmissa.

Kouri, Raija: Rättäkitti – Loimaan noita. Esitelmä. *Loimaan lehti* 6.4.1976, 6.

Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. Konungens kartverk från Finland. SKS, Helsinki 1989.

Kuninkaittemme jäljillä – Säätyjen aika. Osa 8/10. Ensiesitys 1.3.2013 Yle Teema. O ja K: Douglas Sivén; Sk: Sirpa ja Douglas Sivén; T-yhtiö: Douglas Productions; T: Sirpa ja Douglas Sivén / Niina Tynkkynen, Yle; vastaava T: Riitta Jalonen, Yle. Yle 2012.

Käkönen, Jouko, Ypäjän kunnan tekninen johtaja, puhelu tekijälle 25.2.2015.

Laakso, Veikko: *Suur-Loimaan historia II. Isonvihan päättymisestä 1900-luvun alkuun.* Kustantajat: Alastaro, Loimaan kaupunki, Loimaan kunta ja Mellilä. Loimaan kirjapaino 1994.

Laakso, Veikko: Prättäkitti ja hänen ennustuksensa - tarua vai totta? *Saviseudun joulu* 3/1991, 48–50.

Latvala, Pauliina: Mikä määrittää suvun muistitiedosta kertomista. *Elore* 2/2000.

<http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_00/lat200.html>, 17.1.2007.

Le Goff, Jacques: Mentalities: a history of ambiguities. *Constructing the Past. Essays In Historical Methodology.* Ed. Jacques Le Goff and Pierre Nora. Cambridge University Press, Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney 1985, 166–180.

Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Montaillou, Ranskalainen kylä 1294–1324.* Suom. Marja Itonen-Kaila. Otava, Helsinki 1984.

Lehikoinen, Heikki: *Katkerä Manalan kannu. Kuoleman kulttuurihistoria Suomessa.* Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2011.

Lempiäinen, Terttu: Vanhalinnan Linnavuoren ja sen ympäristön kasvillisuus. *Muinaisjäännös ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä.* Toim. Kristiina Korkeakoski-Väisänen, Jouko Pukkila ja Hannele Lehtonen. Turun yliopisto Arkeologia ja Liedon Vanhalinna 2009, 114–143.

Lencqvist, Kristian Eerikinpoika: *Vanhojen suomalaisten tietoperäisestä ja käytännöllisestä taikauskosta.* Alkup. Turku 1782. Alkuteos: Henrik Gabriel Porthanin tutkimuksia. SKS 1904. Uusintapainos: Jon Hällström & Salakirjat-kustantamo, 2011.

Levi, Giovanni: *Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa.* Tutkijaliitto, Helsinki 1992.

Leviästi Loimaalta. Vanhojen kertomaa Loimaan murteella. Koonnut: Raija Kouri. Kustannus-Mäkelä, Karkkila 1985.

Lidman, Satu: The importance of honour: Differences based on having or losing honour in Early Modern German society and law. *Practices of Inclusion and Exclusion in Premodern Culture.* Eds. Eva Johanna Holmberg & Tom Linkinen. k&h, Turku 2005, 201–228.

Loimaalaisia – vahvaa väkkee. Toim. Raija Kouri ja Valto Heinonen. Ooli Oy, Loimaa 2005.

Loimaan lehti 21.3.2013, 14 (Ilmoitus Prättäkitti-päivän piirustuskilpailusta).

- Lönnrot, Elias: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Jälkimmäinen osa R–Ö*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapainossa 1880.
- Manninen, Juha: Maailmankuvat maailman ja sen muutoksen heijastajina. *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena*. Toim. Matti Kuusi, Risto Alapuro ja Matti Klinge. Otava, Helsinki 1977, 13–48.
- Manninen, Juha: Tiede, maailmankuva, kulttuuri. *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Toim. Juha Manninen, Markku Envall ja Seppo Knuuttila. Pohjoinen, Oulu 1989, 7–112.
- Mikkola, Kati: Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa. *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Toim. Hilkka Helsti, Laura Stark ja Saara Tuomaala. SKS, Helsinki 2006, 169–212.
- Murrekerääjä kierteli viikon Ypäjällä. *Loimaan lehti* 23.11.1985, 3. Kirjoittajaa ei mainittu.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli: *Vanhat käsialat. Avain Ruotsin ajan asiakirjoihin*. SKS Helsinki 2007.
- Nenonen, Marko - Kervinen, Timo: *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla*. Otava Helsinki 1994.
- Nenonen, Marko: *Noitavainot Euroopassa Myytin synty*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2006.
- Nenonen, Marko: *Noitavainot Euroopassa. Ihmisen pahuus*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2007.
- Neubauer, Hans-Joachim: *Huhu. Kuulopuheen kulttuurihistoriaa*. Saksankielinen alkuteos: *Fama – Eine Geschichte des Gerüchts*. Suom. Ilona Nykyri. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2004.
- Niemelä, Jari: *Suur-Loimaan historia III. Alastaro, Loimaa, Loimaan kunta, Mellilä ja Metsämaa 1900-luvulla*. Loimaan kaupunki 2003.
- Niemelä, Jari: *Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia*. SKS, Helsinki 2008.
- Nurmi, Timo & Rekiaro, Ilkka & Rekiaro, Päivi & Sorjanen, Timo: *Gummeruksen suuri sivistyssanakirja*. Gummerus, Jyväskylä-Helsinki, 2001.
- Nurminen, Raili: *Säkylän historia*. Säkylän kunta ja seurakunta, 1970.
- Nygård, Toivo: *Erialaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2001.
- Oinonen, Paavo & Mähkä, Rami: Fiktio kulttuurihistorian tutkimuksen lähteenä ja kohteena. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. k&h, Turku 2012, 271–303.
- Oja, Aulis: Ypjä ja Manninen. Ypäjän satakuntalaiskylien asutus- ja viljelyshistoriaa. Forssa 1946. Monistenippu Ypäjän kirjaston kotiseutukokoelmassa.
- Paineen alla parhaimmillaan, *Loimaan lehti* 10.6.2000. Sivunumero ei tiedossa. Tekijän kokoelma.
- Paljo piretyt. Loimaalaishaskuja*. Koonnut: Raija Kouri. Kustannus-Mäkelä Oy, Karkkila 1984.
- Pannaas toi sarka viälä. Suku- ja kylähistoriaa Levo – Manninen – Ypjä*. Toim. Veikko Levo ja Hilkka Teerijoki. Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2010.

Parvela, Timo: Isojako. Kolumni. *Yhteishyvä* 10/2013, 43.

Peltonen, Matti: Esipuhe. Teoksessa: Levi, Giovanni: *Aineeton perintö*, Tutkijaliitto, Helsinki 1992, 7–17.

Perttuli, Veli: *Ypäjän Osuusmeijeri 1905–1955*. Loimaa 1965.

Pesonen, Petro: *Ypäjän arkeologinen inventointi*. Museovirasto / Hämeenlinna: Hämeen liitto; Hämeen liiton julkaisu V:59. 2002.

Pieni tietosanakirja. Kolmas osa. Lyyra-Schlieffen. Toimituskunta: L. Arvi P. Poijärvi, J. A. Wecksell, Kalle Vaarnas, Ilmari Havu, R. H. Oittinen ja Pulmu Ojanen. Otava, Helsinki 1959.

Piilahti, Kari-Matti: Maalaispitäjä toimintakenttänä, Valkeala 1600- ja 1700-luvuilla. *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. Toim. Maria Lähteenmäki. SKS Helsinki 2009, 199–223.

Pohjakallio, Lauri: Nuorten keräilijöiden tallentamat lounaishämäläiset paikallistarinat. *Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys, Vuosikirja 55–1986*, 92–120.

Prättäkitti – aikansa kapinallinen. *Seutusanomat* 5.8.2008. Sivunumero ei ole tiedossa. Tekijän kokoelma.

Prättäkitti kiinnosti. Loimaa-Seuran juhlassa salin täydeltä yleisöä. *Loimaan lehti* 6.4.1976, 5.

Putkonen, Lauri: Rakennuskulttuuri Hämeessä. *Rakennettu Häme. Maakunnallisesti arvokas rakennusperintö*. Toim. Lauri Putkonen, Kirsi Kaunisharju, Minna Seppänen. Hämeen liitto, Rakennustieto Oy, Hämeenlinna 2003, 30–57.

Puukka, Johanna: Prättäkitti edelleen täyttä totta. *Forssan lehti* 28.3.1997. Sivunumero ei ole tiedossa. Tekijän kokoelma.

Raivo, Petri J.: Muisti ja perinne kulttuurimatkailun resurssina. *Menneisyys on toista maata*. Toim. Seppo Knuuttila & Ulla Piela. SKS, Helsinki 2007, 269–286.

Rakennettu Häme. Maakunnallisesti arvokas rakennusperintö. Toim. Lauri Putkonen, Kirsi Kaunisharju, Minna Seppänen. Hämeen liitto, Rakennustieto Oy, Hämeenlinna 2003.

Rasila, Tapani: Perttulan pyhä metsä. *Ypäjäläinen* 2/1999. Sivunumero ei ole tiedossa. Tekijän kokoelma.

Rautanen, Edvard: Varhaista meijeritaloutta Ypäjällä. *Kotiseutukuvauksia Lounais-Hämeestä X*. Tarkistettu ylipainos Forssan Lehdessä olleista kirjoituksista. Julkaistu myös Forssan Lehdessä 12.12.1930. Forssan Kirjapaino O.Y. 1931, 25–26.

Riska, Tove: *Loimaan kirkot*. Suomen kirkot - Finlands kyrkor 9. Museovirasto 1979.

Ritanen-Närhi, Paula: Värisatoa korjaamassa. *Kotiliesi* 15/2010, 50–54.

Roberts, Fredrik M.: Kenttätutkimus hämäläisestä kylästä. *Suomen antropologi* 2/1978, 65–79.

Salmi-Niklander, Kirsti: Tapahtuma, kokemus ja kerronta. *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 199–220.

Savolainen, Anne: Ypäjä julistautuu viikoksi kaupungiksi. *Turun Sanomat* 1.6.2013, 9.

Siikala, Anna-Leena: Kertomus, kerronta, kulttuuri. *Kieli, kertomus, kulttuuri*. Toim. Tommi Hoikkala. Gaudeamus, Helsinki 1987, 98–117.

Siikala, Anna-Leena: *Suomalainen šamanismi*. 3. painos, ensipainos 1992. SKS, Helsinki 1999.

Stark, Laura: Johdanto. Pitkospuita modernisaation suolle. *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Toim. Laura Stark ja Saara Tuomaala. SKS, Helsinki 2006, 9–46.

Stark, Laura: Narrative and the social dynamics of magical harm in late nineteenth- and early twentieth-century Finland. *Witchcraft Continued: Popular Magic in Modern Europe*. Eds. De Blecourt, Willem & Davies, Owen. <<http://site.ebrary.com/id/10096102?ppg=77>>. Manchester University Press 2004, 69–88.

Stark, Laura: Taikuus ja kristinusko. Suomalaisen maalaisyhteisön kaksi moraalijärjestelmää 1800-luvulla. *Kansanetiikka. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*. Kalevalaseuran vuosikirja 84. Toim. Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. SKS Helsinki 2005, 84–103.

Suojanen, Eeva: Loimaan kirkon palo ja kaupungin synty. Ennustajanoidan tarinat kiinnostavat jatkuvasti. *Turun Sanomat Extra* 26.1.1991, 16–17.

Suojanen, Eeva: Prättäkitti nousi pintaan Krekilässä. *Turun Sanomat* 25.6.1999 <<http://www.ts.fi/ajassa/?ts=1,3:1007:0:0,4:7:0:1:1999-06-25,104:7:29639,1:0:0:0:0:0:>>, 30.4.2010.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kotisivut: <<http://www.finlit.fi/kra/index.htm>>, 20.11.2013.

Suomen maatalouden historia. Osa 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-alitalo. SKS, Helsinki 2003.

Suomen Maatilat II, Hämeen lääni. Toimitusneuvottelukunta: U. Brander, Osk. Groundstroem, S. Mattsson ; toimittajat: Felix Jonasson, Akseli Kivialho, K. Kivialho. WSOY, Porvoo 1931.

Suomen Sukututkimusseuran Historiakirjat internet-sivu: <<http://hiski.genealogia.fi/hiski?fi>>, 27.11.2013.

Suomen Sukututkimusseuran internet-sivu: Hiski-projekti, yleistietoa: <<http://hiski.genealogia.fi/hiskitalkoot/>>, 27.11.2013.

Suuri maatilakirja V, Hämeen lääni. Kustannustuote Oy, Helsinki, 1964.

T:mi Lauri Putkonen: *Ypäjän maakunnallinen rakennuskulttuuriselvitys*. Hämeen liiton julkaisu V:57, Hämeenlinna 2001.

Toropainen, Veli Pekka sähköposti tekijälle 28.1.2014.

Toropainen, Veli Pekka: Loimaan Majanojan Juonikkaan juuret 1500–1600-luvuilla. *Genos* 2/2014, 98–111.

Tuomaala, Saara: Kuuliaiseksi ja ahkeraksi. Lastenkasvatus agraarikulttuurissa. *Kansanetiikka. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*. Kalevala seuran vuosikirja 84. Toim. Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. SKS, Helsinki 2005, 42–56.

Tuomaala, Saara: Sukupuolen kokemuksista muistitietohistoriaan. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS Helsinki 2006, 271–288.

Tuovinen, Jane: *Tietäjistä kuppareihin. Kansanparannuksesta ja parantajista Suomessa*. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 1985.

Ukkonen, Taina: Kertomusperinteen ja kerronnan tutkimus -luentokurssi, folkloristiikka 19.3.2014.

Vainio-Korhonen, Kirsi & Lahtinen, Anu: *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historiaa*. WSOY, Helsinki 2015.

Veden ja tuulen voimalla. Tarinoita myllyistä ja mylläreistä Loimaalta ja naapureista. Toimituskunta: Riitta Jumppanen, Raija Kouri ja Eeva Mikola. Julkaisija: Loimaa-Seura ry. Kustantaja: Ooli Oy, Loimaa 2002.

Verho, Timo: *Mellilän ja Metsämaan talonpoikaissuvut*. Loimaa 1991.

Verho, Timo: *Kosken talonpoikaissuvut 1540–1901*. Espoo 2001.

Verho, Timo: *Loimaan kylien ja talojen nimistöä ja isäntien liikanimiä 1500- ja 1600-lukujen lähteistä*. Espoo 1995.

Verho, Timo: *Loimaan talonpoikaissuvut 1540–1870*. Espoo 1993.

Wickham, Chris: Gossip and Resistance Among the Medieval Peasantry. *Past And Present* 160 (Aug., 1998), 1998, 3–24.

Wikipedia, keltamatarat: <<http://fi.wikipedia.org/wiki/Keltamatarat>>, 6.3.2015.

Wikipedia, poltergeist <<http://fi.wikipedia.org/wiki/Poltergeist>>, 26.2.2015.

Wikipedia, Seututie 213 <http://fi.wikipedia.org/wiki/Seututie_213>, 1.1.2014.

Wikipedia, Sika-Kyösti: <http://fi.wikipedia.org/wiki/Kustaa_Nummelin>, 19.3.2015.

Wikipedia, Ypää <<http://fi.wikipedia.org/wiki/Yp%C3%A4j%C3%A4>>, 19.5.2015.

Vilkuna, Kustaa: *Vuotuinen ajantieto*. 23. painos, ensimmäinen painos 1950. Otava, Helsinki 2002.

Virtanen, Leea: *Suomalainen kansanperinne*. SKS, Helsinki 1999.

Vuorinen, Pertti: Historiikirjojen kopioimistyö 1924–1948. *Sukutieto* 4/1995, 4–8. <<http://hiski.genealogia.fi/hiskitalkoot/hkkopis.htm>>, 27.11.2013.

LIITE 1

Heikki Mäkitalon muistiinpanojen Rättäkittiä koskeva osio

Ypäjän Mannisten kylässä kerrotaan muinoin eläneen Rättäkitti nimisen suuren noidan. Rättäkitin kerrotaan olleen Ypäjän kylän Vanhanmyllykylän tyttäriä ja tuli Mannisten kylän Tepon talon emännäksi. Rättäkitti ennusti mm. että Loimaan kirkko palaa silloin, kuin vuosiluvussa on kolme 8:n numeroa, 1888, ja luhistuu raunioiksi, kun vuosiluvussa on kolme 9:n numeroa, 1999, haudaten väkeä täydeltä allensa. Ensimmäinen ennustus on toteutunut. Toisen näkee ken silloin elää.

Rättäkitti kulki kerran Mannisten kylästä johtavaa maantietä pitkin Loimaan kirkolle. Kartanomäen pellolla (Nykyisen Loimaan kunnalliskodin) näki hän 7:n härkäparia kyntämässä. Taikasanallaan Rättäkitti seisautti kaikki, paitsi yksi pari jatkoi kulkuaan. Tämä johtui siitä, että sen ikeessä olivat pihlajapuiset nappulat, joihin ei taikavoima vaikuttanut.

Rättäkitti tahtoi noitua erään pojan sudeksi, mutta ei onnistunut, koska poika joka aamu ja ilta luki Herran siunauksen. Kerran Rättäkitti sytytti pojan sänkyoljet tuleen, joten poika ei ennättänyt lukea siunausta ja niin poika noiden taikavoimalla tuli sudeksi. Sutenä poika oli monet vuodet, piileskellen metsissä muiden susien mukana, käyden kuitenkin kotona ruokaa etsimässä, jolloin sille oli aina aitasta heitettävä siankinkku eteen.

Rättäkitin kerrotaan kieltäneen, ettei hänelle saa hänen kuoltuaan hautakelloja soittaa, mutta kun häntä lähdettiin hautaan viemään, niin kellonsoittaja alkoi kuitenkin soittaa kelloja josta oli seurauksena, että Rättäkitin ruumis lensi paareilta lähellä olevaan Kurjenmäkeen, jonne hänet haudattiin ja jossa hänen hautansa nähdään vielä tänäpäivänä kahden tuuhean kuusen juurella.

Mäkitalo kirjoitti nämä muistiinpanot kahteen kertaan. Mahdollisesti hän oli aikonut lähettää toisen version johonkin arkistoon. Versioissa on muutamia eroja pääosin sanamuodoissa. Tärkein ero on toisissa muistiinpanoissa mainittu tieto, että sudeksi muutettu poika oli Vähänperän Pytyn poika.

LIITE 2

Frans Kuusiston 1930-luvulla kertoma tarina

SKS KRA Kiikka < Vampula. Kustaa Koitto KRK 29:219. - Frans Kuusisto, 60 v. Kot. Vampulan Vampulan kylästä.

Prättäkitti.

Loimaan keskustasa oli ennen suuri tiätäjä ja noita, jota sanottiin Prättäkitiks. Siitä en tiädä mistä hän oli saanu Prättäkitin nimen. Hänen maineensa vaan on kulkenu kansan suusa ja nin säilyny meidän päiviimme suurista teoistansa. Mellilän Pytyn poika oli vähän varraastanu äidiltänsä rahhaa. Tästä äidi nin suuttu, että pyysi Prättäkitin noitumaan pojan sudeks. Poika oli sutena yhdeksän vuatta. Poijaan noituminen oli vähä vaikeeta ko noituminen piti toimittaa aamulla ko poika heräs, mutta nin aikasin, että ei poika kerriinny itteensä siunaamaan. Kahdella ensimmäisellä kerralla Prättäkitti joutu nin hiljan, että poika oli jo siunannu ittensä. Mutta kolmannella kerralla meni Prättäkitti nin aikasin että poika vielä makas nukuksisa. Prättäkitti pisti valkeen sänkyn olkiin. Poika heräs ko oljet palo kiljahti ja pakeni ovesta mettään sen perästä alkoi 9-vuotinen sutena olo. 9-vuoden perästä tuli poika purkamaan susipukuansa, meni saunaan josa purki susipukunsa. Susi nähtiin menevän sauna, mentiin peräsä kattoon, mitä se susi siällä saunasa tekee. Poika oli jo kerriinny muuttamaan muun pukunsa ko kattojat tuli saunaan nin susipuvun purkaminen jäi kesken niin että häntä oli vielä paikallansa ja jäi purkamata. Poika jäi talloon olemaan mutta häntä oli paikallansa. Ko hän oli toisten seurasa puhu poika sutena olostansa seuraavaa: Ko hän oli mettäsä toisten sutten kansa. Susilla oli järjestetty vuaret ruuan hankkimisesa. Poika oli ensimmäisellä pyyntimatikallansa ei hänen tahotonu onnistua saaliin saanti, näki yhden talon saunan akkunalla kissan, hän nappas sen ja vei susilaumaan jaettavaksi ettei itte joutunu rankaistuksen alaiseksi. Toinen pyyntiretki onnistui taas huanosti, mutta hän meni kotionsa. Äiti oli aitasu joulu auttona ja aavisti että susi oli hänen oma poikansa heittiä siältä lihakappaleen. Poika vei saaliinsa susilaumaan ja puhu näitä taas ihmiseks tultuansa, oli sanonu jos ei hän olisi saanu mitään olis äitinsä viäny. Ollesansa susilaumasa ei hän uskaltanu mennä toisten sutten kans juamaan vesipaikasta, ne olis nähny hänellä vedessä ihmisen kasvot ja syänee hänen. Hän kävi, aina yksin juamasa. - Prättäkitti ennusti, että Loimaan kirkko pallaa. Ko Loimaan kirkko sytty ukkosen valkeesta ja palo ihmiset sanovat: "Nyt tuli Prättäkitin ennustus totteen." Prättäkitti ennusti, että Pelttoisten kyllään perustetaan joskus kaupunki. Ko Turruun ja Toijalan välinen rautatiä rakennettiin suunniteltiin Palttoisten kyllään rautatiäasema sen ympärille kehitty laaja asutus ja nyt on siinä kauppala, tässä toinen Prättäkitin ennustus toteentunu. Prättäkitti ennusti, että se taas sodalla hävitettään.

Kauppalan rakentamisen ennustus on täyttyny, mutta hävittämisen ennustusta vielä odotetaan. Loimaan kirkosta ennusti Prättäkitti että se tappaa täytensä väkkee. Prättäkitti ennusti, että Alastaron Niinijoen suun pellolla tapellaan niin että saappaan suusta menee veri sisälle. Loimijoen partaalla kasos vanha mänty, joka oli hyvin painunu väärään jokkeen päin. Ihmiset sanovat: "Kyllä toi mänty kaatuu jokkeen." Prättäkitti sano: "Ei se kaadu jokkeen, se kaatuu maale päin." Vares teki pesänsä mäntyyn pikkupoikain teki miäli vareksen pessää menivät ja sitovat köyden männyn latvaan hankkivat kylän miähet talkooseen, hakattiin mänty poikki ja miähet vetivät männyn maalle. Tas Prättäkitin ennustus toteutu. - Prättäkitti sousti myllynkiven pualikkaalla yli Loimijoen vei plikkaansa myätänsä ja varotti: "Älä katto takas taikkas hukut." Plikka katto takansa ja hukku hän ei itte kattonut takansa ja pääsi ylitte. Ko Prättäkitti sairasti kualintautuansa ei meinnannu henki lähtee. Hän käski panna ittensä pitkään laitioon ja siinä hakata että henki lähtis, mutta ei siinä henki lähteny. Sitten hän käski hakkee vesisydämen pihlavan ja sillä pistää rintansa läpitte. Sitte Prättäkitti kuoli. Hän sai härjät seisomaan pellolla ja hirmusesti värisemmään ninko haavan lehti. Kerran kumminki kävi niin ettei saanu härkiä seisomaan vaikka koetti. Hän sano syyn olleen, että vesi pihlavan sydäimestä oli nau-la härkään ikkeesa ja vesi pihlava esti pahentamisen. Ikkeet syynättiin ja oli vesi pihlavasta tehty naula ikkeesä. Vesipihlava oli hänelle vastamyrkky ja se hänen kualetti.